

Лев Белов

ИИХ ҒОРНИ ТАРК ЭТАДИ .

ҚИССА

ТОШКЕНТ
ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ
1984

Русчадан
ЭРКИН БОЙСИНОВ
таржимаси

Белов, Лев.

Их горни тарк этади: [Қисса]. [Э. Бойсинов тарж.]— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984.—192 б.

Ҳурматли болалар, киши баъзан ўзи истамаган ҳолда гаройиб, ҳатто машаққатли саргузаштнинг бошидан кечиришига тўғри келиб қолади. Ана шундай, яъни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган тасодифлардан бири ёзги каникулларини пионер лагерида ўтказаяётган Вова Тутарев билан Галя Сверчковалар ҳаётида рўй беради.

Маъкур қисса муаллифи икки жасур пионернинг шундай пайтларда ҳам ўзини йўқотмай тўғри йўл тута олганликларини ижонли, ёрқин бўёқларда тасвирлаб берган.

Белов, Лев. Ыых покидает пещеру: Повесть.

P2

У $\frac{4803010102-179}{М 352 [04]-84}$ 119—84

© Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984 й.
(Тарж.)

**КИТОБХОНЛАР УЧУН ҚИЗИҚАРЛИ, БАЪЗИ МУҲИМ
МАЪЛУМОТЛАР КЕЛТИРИЛАДИГАН УШБУ БОБ
БЎЛГУВСИ АСОСИЙ ВОҚЕАЛАРНИНГ ФАҚАТ
ДЕБОЧАСИ ЭКАНЛИГИ ХУСУСИДА**

Қочиш, нима бўлганда ҳам бу ердан қочиш керак!
Шу қарорга келиш учун Вова Тутарев нақ икки ҳафта бошини қотирди.

Бундай олиб қараганда Вова мазкур қарорга келишига, яъни энди ўз тақдирини ўзи ҳал қилишга аллақачон қодир бўлиб қолган, қолаверса, иккинчидаям эмас, учинчидаям эмас, нақ бешинчи синфда ўқиётган бўлса, нега энди ўша вожатийнинг олдида бўйнини қисиб, дамини ичига ютиб юриши, унинг ҳамма буйруқ ва кўрсатмаларини лом-мим демай бажо келтириши шарт экан? Нега энди мактабда ҳатто у билан гаплашишни ҳам ўзига эп кўрмай келган ўша қандайдир Галя Сверчкова унга танбеҳ беришга ҳақли бўлар экан? Яна у киши, мен кимнидир оталиққа олишим албатта зарур, деган хаёлни калласига келтирарканлару, бунинг биринчи қурбони мен, яъни Тутарев бўларканман?!

Аслида оталиққа олган киши, яъни шеф дегани ким ўзи? У қилғиликлари туфайли оталиғидагиларнинг барчасига калака бўлиб юрадиган бир одам. У ҳамма нарса билан қизиқади: Вова қачон уйқудан турди, линейкада ўзини қандай тутди, тушлик пайтида унга компот етдими, кечки овқатдан сўнг тишини тозаладими, йўқми. Умуман, шеф ўз оталиғидаги одамнинг ҳар бир қадамини кузатиб юради. Вовага у гўё кечасию кундузи назорат қилиб тургандай туюлаверади. О, унинг ҳамма нарсани кўриб турадиган кўзлари-чи! Улардан ҳеч нарса қочиб қутулолмайди. Унинг нигоҳи девор ортида, палаткалар ичида, дарахтларнинг орасида, пионерлар сафида овқат ейиладиган столлар, пахталик кўрпалар тагида, уйлarning чордоғида ва ҳатто ҳовузнинг тубида нималар борлигини ва нималар бўлаётганини шундоққина кўриб туради — тўсиқ билмайдиган бир сирли нигоҳ деб ўйлаш мумкин.

Бир кун и Вова сой бўйидаги жийданинг шохига

чиқиб сувга калла ташлаган эди. У ҳали Оқсувнинг нариги қирғоғига шўнғиб ўтишга улгурмасданоқ, қулоқларига таниш овоз кела бошлади:

— Тутарев, бу ерда чўмилишга сенга ким рўхсат берди? Биласанку, фақат бассейндагина чўмилиш мумкин!

— Яна жосуслигингни қиялпсанми?— деди жаҳли чиқиб Вова Сверчкованинг қўққисдан бу ерда пайдо бўлиб қолганига ҳайрон бўлиб.— Агар жонимга шунақа тегаверадиган бўлсанг, бир кунмас бир кун абжағингни чиқариб ташлайман, билдингми!

Аммо, қиз қўққисдан қандай пайдо бўлган бўлса, яна шундай ғойиб бўлиб қолди.

Кечқурун, линейка пайтида эса, Вовага ҳайфсан эълон қилишди. Нима учун дейсизми? Тартибни бузгани учун.

Агар бу ҳайфсан биринчиси бўлганда-ку майли эди-я! Аммо бунақа жазолар сони ҳозир нақ ўнтадан ҳам ошиб қолганди. Энди гап уни лагердан уйига қайтариб жўнатиб юбориш ҳақида бораётган эди. У нима иш қилиб қўйибдики, шунчалик ваҳима қилишса?!

У битта ҳайфсанни кечикиб қолгани учун олган, ўшанда доривор ўсимликлар йиғиб келиш учун походга жўнаётган иккинчи отряд Вовани деб қирқ беш минут кутиб қолган эди.

Бошқа бир ҳайфсан, ошхона бўйича навбатчилик қилишдан бош тортгани учун берилган эди.

Учинчисига эса, шунчаки арзимаган иш учун — яъни ёнидан чопиб ўтиб кетаётган қизни чалиб юборгани учун сазовор бўлган эди.

Тўртинчи ҳайфсан...

Санашнинг нима кераги бор? Ахир, муаллиф Вова Тутаревнинг олган жазоларини эмас, балки унинг ғаройиб саргузаштларини тасвирламоқчи-ку! Агар унинг ҳамма ножўя қилғиликларини санаб ўтадиган бўлсак, унда вақтимиз беҳуда кетиши турган гап.

Яна шуни ҳам қайд этиб ўтиш керакки, у оддий ҳайфсанлардан ташқари, икки марта огоҳлантириш билан, уч марта охирги огоҳлантириш билан ва бир марта энг охирги огоҳлантириш билан ҳайфсан олган эди.

Энди огоҳлантиришларнинг энг охиргисининг охиргисини ҳам кутиб ўтиришга ҳеч бир ҳожати қолмаган эди. Ўшанда Вова, энди лагерь билан хайрла-

пиш керак, деган қатъий ва сўнги қарорга келган эди. Бас энди, эрталабки ва кечқурунги линейкаларсиз ҳам яшаб кўриш учун бу ердан қочиб қолиши керак. Эрталабки бадантарбиясиз, нонуштага, тушлик ва кечки овқатга чорловчи горн овозисиз, кўнгил айнитувчи панду насиҳатларсиз, ўлгудай зерикарли ўйинларсиз, тирноқларни парвариш қилиш тўғрисида бўладиган ақлга сиғмайдиган гапларсиз, умуман, Вованинг эркинликларини чеклайдиган барча машмашаларсиз бир яшаб кўриш учун ҳам шундай қилиши керак эди.

У ўзича яшашни, кўнглига нима келса, шу ишни қилишни, уйқудан қачон хоҳласа шунда туришни, қаерда хоҳласа ўша ерда чўмилишни истар эди. Муҳими — жонига тегиб кетган Галя Сверчкованинг оталигида эканлигини ҳис қилмай юрса бўлгани.

У, Галя менинг ҳар бир қадамимни кузатаётгани йўқ, ҳар бир масалага ўз нуқтаи назаридан ёндашишга мени мажбур этишга ҳаракат қилаётгани йўқ, қисқаси, менинг ҳаётимни заҳарлаётгани йўқ, деган бир ишонч билан яшашни истарди.

Бир сафар, шаҳар газетасининг ҳодисалар, можаролар ҳамда суд мажлислари тўғрисида ҳисоботлар ёзиш бўйича мутахассислашган ходими, яъни Вованинг отаси Леонид Васильевич Тутарев, ҳар бир одамга ўз нуқтаи назаридан қараш билан ўғлини ҳайратга солиб қўйган эди.

Ҳар бир одамни газета шрифтига қиёс қилиб кўрса бўларкан.

Масалан, «майда» одамларни Леонид Васильевич нонпарель билан қиёсларкан, «У ҳам одам эканми? Нонпарель!» — дер эди у. Вованинг отасидан билиб олишича, нонпарель деб, майда, олти пунктга тенг бўлган босмахона шрифтини айтиларкан.

Леонид Васильевичнинг фикрича, жамиятга озгина бўлса ҳам қандайдир фойда келтира оладиган одамни саккиз пунктга тенг келадиган петитга қиёслаш мумкин экан. Ундан кейин эса цорпус (ўн пунктли) ва цицero — ўн икки пунктли шрифт келади. Бу шрифт қадимги Рим нотиғи Цицерон номига қўйилган эди. Чунки улуғ нотиқ бундан беш юз йил олдин ўз нутқларини илк бор мана шу шрифтда эълон қилганди.

Шундай қилиб, Вова Галя Сверчковага қараб, уш ҳатто нонпарелга ҳам тенг кўрмади. У Галяни босмахона системасида қўлланиладиган 0,376 миллиметрға

тенг келадиган жуда ҳам арзимас бир митти пункт деса бўлади, деб ҳисобларди. Қўнғлида эса, бу системада Сверчковани қиёсласа бўладиган яна бундан ҳам майдароқ бирон нарсанинг йўқлигидан ачинарди.

Вова Галя тўғрисидаги бу фикрларини ўртоқларига айтган эди, улар унинг баҳоларини умуман маъқуллашди. Ўртоқлари эса — у билан бир палаткада ётадиган — Гоша Чистюлькин, Эргаш Жамолов ва Сурен Капаретов эдилар. Ҳа, айтгандай, Суреннинг ҳақиқий фамилияси асли Қарапетов эди, аммо паспорт ёзиб берадиган аёл отасига ҳужжат тўлғазаётган пайтда унинг муштумдай келадиган бурнига маҳлиё бўлиб қолиб, ҳарфларни тамоман адаштириб ёзиб юборган экан.

Бир кунги Галя Сверчковага мактаб формасини кийиб юриш ҳақидаги қандайдир бир қарорни ўқувчиларга овоз чиқариб ўқиб беришни топширишган эди. У эндигина «Пункт бир» деган сўзни ўқиган эди-ямки, бирдан ўринсиз кулги кўтарилди ва бунинг учун тўрттала ўртоқ катта вожатийдан қаттиқ танбеҳ еди. Албатта, Маргарита Петровна шу пайтда бу болалар ўзаро Сверчковага Пункт Бир деб ном қўйиб олишди, дея шубҳа ҳам қилгани йўқ эди. Шу воқеадан кейин Сверчкованинг лақабига янада аниқлик киритилди — уни энди Пункт Бир деб атайдиган бўлишди.

«Кўктош»дан қочиш учун у энг зарур эҳтиёт чораларини олдиндан кўриб қўймаган деб, Вова Тутаревнинг ким эканлигини мутлақо билмаган одам ўйлаши мумкин эди. Биринчидан, у ҳаммадан яширин ҳолда ўзига ажойиб рогатка ясаб олган эди. Бу — озиқ-овқатлар тугаб қолгудек бўлса, қуш ва у-буларни ов қилишда асқатиб қолиши мумкин.

Иккинчидан, у қояга тирмашиб чиқишни роса машқ қилди, чунки бу санъатни билмаган одамнинг тоғда юришига ҳеч қандай ҳожат йўқ — Вова эса айни тоққа қочмоқчи!

Учинчидан, у бир неча кун давомида ошхонадан нон бурдаларини олиб келиб уни пастқам жойларда — офтобдан қизиган тошлар устига ёйиб қўйиб қуришиб олар ва йиғиб қўярди.

Тўртинчидан, Тутарев ўзининг қочиш режасини ҳеч кимга айтмаганди. Бу унинг шахсий сири эди. Шу сабабли ҳатто, энг яқин дўстлари ҳам ҳеч нарсадан

гумонсирамаётган эдилар. Кечаси, у олдиндан тайёр қилиб қўйилган юк халтаси билан қўрқа-писа палаткадан чиққанида, улар қаттиқ уйқуда эдилар. Агар Вова Юрий Власовдай ёки Леонид Жаботинскийдай паҳлавон бўлганида борми, бу ухлаб ётган болаларни раскладушка-паскладушкаси билан қўшиб кўтариб кетганида ҳам, улар буни сезмаган бўлишарди.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, Вова қочиш олдиндан яна битта ишни қойил қилиб бажариб қўйганди,— у ота-онаси ва бувисига хат ёзиб, конвертга солиб, лагернинг темир дарвозаси олдига осиб қўйилган почта қутисидан жўнатиб юборворганди.

Биз бу ерда Вова Тутаревнинг хати текстини тўласича келтирар эканмиз, унинг хат ёзиш услубини, орфография ва тиниш белгиларини атайлаб қандай бўлса шундайлигича сақлаб қолдик. Буни биз, Вовани қоралаб кўрсатиш учун эмас, балки воқеани ҳақиқий ва қўшимчасиз баён қилиб бериш учун шундай қилдик.

«Ўртоқ ота-оналар!— деб ёзган эди Вова.— Ўртоқ Буви! Қимдир биров сизга мени йўқолиб қолди деса асло ишонманг. Бу ёлғон, нега деганда мен йўқолмаганман, балки «Кўктош» билан хайрлашишни олдиндан жуда яхши ўйлаб кўрганман ва шунга қарор қилганман. Биласизми нега? Сабаби ҳар куни ҳайфсан беришавериб мени бу ерда кўзимни очирешмади. Мен нима ёмон иш қилган эканманки шундай қилишса. Галя Сверчкова, яъни Пункт Бирнинг (лақаби шундай) гўё мен чет эл жосусидай ҳар куни менга оталиқ қилиши жонимга тегиб кетди ва эркин яшашни истаб тоққа кетишга қарор қилдим. Тоғ бу ердан унча узоқ эмас ва ҳавоси ҳам ёқимли, у ерда кўрпанинг ичида мазза қилиб ухлайман, сўнгра эса уни завхозга қайта топшириб кетаман. Озиқ-овқатим ҳам бор. Хавотир олманглар менга ҳеч нарса қилмайди ва мен ҳеч қачон қўрқоқ бўлган эмасман. Бир ҳафтадан кейин қайтаман.

Менинг қизғин ўпич ва энг яхши тилакларимни қабул қилгайсизлар.

Ўғлингиз, набирангиз ва бешинчи синф ўқувчиси Вова Тутарев».

Балки, кимдир шунча нарсага ақли етадиган ва ҳатто нонпарель, петит, боргес, корпус, цицери ва пунктларнинг ҳам нималигини биладиган бу хат автори нима учун грамматикага келганда бунчалик

нўноқ бўлиб қолганига роса ажабланса ҳам керак. Аммо, тўғриси айтганда, бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Чунки ҳатто, баъзи терминларга бир суткада уч мартадан: овқатдан олдин ҳам, ундан кейин ҳам дуч келиб турадиган инженер ва врачлар (ҳам-маси эмас, албатта) ҳам баъзан проект эмас, «про-экт», дизентерия ва дезинфекция эмас, «дизентерия» ва «дизенфекция» деб ёзиб туришганидан кейин, зўр-ға бешинчи синфга ўтиб олган бу болакайдан нимани ҳам талаб қилиш мумкин? Унинг нима учун ҳам «Ўртоқ ота-оналар!» ва «Ўртоқ Буви!» деб ёзганини олиб кўрадиган бўлсак, бу биз учун чинакам психологик жумбоқ бўлиб, бу саволнинг ечимига ким қизиқса, марҳамат, Вованинг кайфияти жуда яхши пайтда унга дуч келиш бахтига муяссар бўлса, унинг ўзидан сўраб билиб олиши мумкин.

Бироқ, биз анча четга чиқиб кетдик, бу вақт ичиде қаҳрамонимиз балки аллақачон йўлга чиққандир. Шу билан бирга ёш саёҳатчимизнинг табиатида, хатти-ҳаракатларида гарчанд келишиб бўлмайдиган баъзи бир жиҳатлар бўлса-да, ҳозирча уни кўздан қочирмаган маъқул.

ИККИНЧИ БОБ

ТОҒ СЎҚМОҒИДА КУТИЛМАГАН УЧРАШУВНИНГ СОДИР БЎЛИШИ-Ю, ШУНДАН СЎНГ ВОҚЕАЛАРНИНГ БИР-БИРИГА УЗВИЙ БОҒЛАНИБ КЕТИШИ ХУСУСИДА

Энди очиқчасига гаплашайлик: Вова Тутарев тонг саҳарда палаткадан чиқиб, ариқ устидаги кичкинагина кўприкчага олиб бориладиган таниш сўқмоққа тушганида, эти жунжикиб кетди ва бу албатта, эрта-лабки совуқдан эмасди.

Аслида, совуқ баданидан ўтиб, тишлари такиллаб кетаётган эди. Лекин у бу сафар кўпроқ қўрқувдан титраётган эди. Шуни ҳам айтиш керакки, эндигина бешинчи синфга ўтган ҳар қандай пионер ҳам дўстларини иссиққина палаткада қолдириб, кутилмаганда бирор қўрқинчли нарсага дуч келиб қолишдан қўрқмай зимзиё қоронғиликда йўлга отланавермайди.

Тўғриси, унча қоронғи ҳам эмасди. Осмонда ҳали юлдузлар совуқ милтирар, ҳар замонда эринчоқ булутлар орасидан уйқусизликдан сарғайиб кетган, со-

вуқ ой мўралаб-мўралаб қўярди. Аммо Вовага бутун атроф зулматга ботгандай бўлиб туюларди.

Вова кўприк устида бир оз тўхтади. Унинг кўзига узоқдаги ғалати қоялар, тош ва буталарнинг айқаш-уйқаш бўлиб ётган манзараси элас-элас кўринарди. Кўзга кўринмайдиган биров, гўё театр декорациясини алмаштирадиган улкан ричагни бураб юборгану, кундузги ёрқин тасвирлар қандайдир бир қўрқинчли тунги манзаралар билан алмашиб қолганга ўхшарди. Вовага ер тагидан бир номаълум нарса чиқиб келаётгандай туюлиб кетди.

Вовани қўрқув босди. Унга бундай ваҳимали қоронғиликда олдинга юришнинг гўё ҳеч бир ҳожати йўқдек эди. У ҳозир ўз раскладушкаларида тинчгина ухлаб ётган дўстларини эслаб ўз-ўзига раҳми келиб кетди.

Нима қилиш керак?

Вова кўприк ёнидаги тошга ўтирар экан, чарчаганини ҳис этди ва елкаларини юк халта тасмасидан бўшатиб қўйиб анча енгил тортди. У хаёлан ўзи билан бирга олган буюмларини бирма-бир санай кетди. Барча буюмлари орасида энг муҳимлари, албатта рогатка, қаламтарош ҳамда агар олдидан айиқ чиқиб қолгудек бўлса керак бўлиб қолади, деб ўйлаб олган ўйинчоқ пистолет бор эди. Пистолетнинг чақмоқ ўти билан йиртқичнинг кўзини қамаштирса бўлди, у шу заҳотиёқ қочиб кетади.

У тонг отишини шу ерда кутиб туришга қарор қилди. Ахир, лагердан ҳеч кимга сездирмай чиқиб кетган эди-да. Тоққа қачон жўнайди — энди бу унинг шахсий иши.

«Ухлаб қолмасам бўлди!»— деган фикр ўтди унинг кўнглидан. Вова ўрнидан турди-да, ямшикларга ўхшатиб қўлларини дам кериб, дам йиғиб ҳаракат қила бошлади. Бир неча дақиқадан сўнг анча исиб қолди.

Хуллас, осмон ёришиб, юлдузлар сўна бошлади. Вова юк халтасини елкасига илиб йўлга тушди. Йўл унга таниш эди. Яна сал қадамини тезлатиб бирор соатлар юрса, ҳов бир маҳал соясида ётиб ухлаб қолиб сборга кечикиб қолган ўша тиканакли бута кўришиб турган жойгача етиб олиши мумкин. Бола дўлана олдига етиб борганида, қуёш Кўктошнинг қорли чўққилари оша мўралаб, ҳали уйқуда ётган водийга эндигина заррин нурларини соча бошлаган эди.

Вова юк халтасини очиб, рогаткасини олди. Уни

енгилгина силкиб чармига тош солиб, дўлана танасини мўлжалга олди. Ура! Нақ кўзлаган жойга тегди. Севиниб кетганидан ўзи ҳақида ўйлаб кетди: «Ҳазиллаша кўрманг биз билан. Учиб кетаётган қушни ҳам уриб оламиз. Қани энди бир ёввойи одам чиқиб қолса! Бешинчи синф ўқувчиси В. Тутарев шунда нима қиларди? Шундай мўлжалга оларди-да, пақ этиб отарди-ю, нақ пешонасига соларди. Қўлингни кўтар!» У ёввойи одамнинг бешинчи синф ўқувчиси В. Тутарев томонидан қўлга туширилганлиги ҳақидаги хабар бутун ер шарида қандай шов-шувларга сабаб бўлишлигини кўз олдига келтирар экан, кўнгли яйраб кетди.

Мана ўшанда, ўзидан катта болаларга кулги бўлиб, оддийгина... ўйинчоқлар ясаш билан шуғулланадиган ўша мишиқи нонпарель Чистюлькиннинг устидан роса мазза қилиб кулиши мумкин.

«Хўш, ҳурматли Гошажон,— дейди ўшанда Вова,— сизнинг ўша қаҳрамонона ишларингиз қалай кетяпти? Ўзингизнинг машҳур устахонангизда нечта қўғирчоқ ясаб олдингиз? Сизни мабодо бир юз ўттиз бешинчи мактабнинг фахрий қизи қилиб сайлашгани йўқми ҳали? Эҳ-а, сайлашмадими? Эсизгина-я! Ҳа, айтгандай, жуда кўпдан бери сиз билан танишишни орзу қилиб юрган ёш, чиройли, жун босган бир одамни кўришни истамайсизми? Фақат, марҳамат қилиб, унинг қўлларини қаттиқроқ сиқиб юборманг тагин, чунки у кишини тоғдан арқонда бойлаб олиб келгунимча бир оз ҳолдан тойиб қолган».

Ҳа, Вованинг бу ёрқин нутқини эшитиб ўтириш Гошага унча кўнглили бўлмайди, албатта. Нима ҳам қила оларди? У билан олишиб ўтирмайди-ку. Яна ким билан денг? Нақ Тутарев билан-а! Номи бутун ер шарининг ҳамма бурчакларида янграб турган, портретлари эса ҳатто эскимослар, ҳаҳ, нимайди?.. Осилиб турган... ҳаҳ, нима деб аташарди уни...

Ярамас бу жумбоқнинг пайдо бўлиб қолганини қаранг-а, шу топда! Ҳаҳ, шайтон урсин-а, нима ҳам деб аташарди эскимослар ўз уйини?» У, ертўла, ўтов, капа, чайла, сакля, чодир деб санайвериб заифлашиб қолган хотирасидан аччиғи чиқиб турганида, бирдан чехраси ёришиб кетди.

— Чум!— қичқириб юборди суюниб.— Чум, Чум, Чум!!

Худди шу маҳалда — ёки унга шундай туюлди-

ми?— шундоққина яқингинасида бир нарса шитирлади, томоқ қирди, ҳаттоки эснагандай ҳам бўлди... Ҳар қандай қизил сўзларни чеккага суриб қўйиб тўғриси-ни айтсак: Вова қаттиқ қўрқиб кетганди. Йўқ, у қўрқоқ эмасди. Буни айни шу пайтда, тонг саҳарлабоқ бу ерларда юрганининг ўзиёқ исботлаб турарди. Аммо, шуниси ҳам борки, паспорт олишига ҳали роса беш йил қолган ва тоғдаги сўқмоқ йўлда ўзи билан рогаткадан бошқа ҳеч қандай қурол олмаган ҳар қандай одам ҳам ёнида хавфли бир овоз эшитиб қолгудек бўлса, бир чўчиб тушади-да.

Вова дўлана олдидаги майса устига ўзини ташлади-ю, қимир этмай жим бўлиб қотиб қолди. Қаёқдан-дир тепа томондан жарангдор, лекин жонига тегиб кетган бир овозни аниқ эшитиб қолганида унинг юраги сал бўлмаса қинидан чиқиб кетаёзди:

— Тутаревмисан? Ҳа-а, сен буёққа ғойиб бўлган экансан-да.

УЧИНЧИ БОБ

ОЧИҚЧАСИГА БЎЛИБ УТГАН БИР СУҲБАТ ВА ВОВАНИНГ УПИЧГА БЎЛГАН МУНОСАБАТИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТ ХУСУСИДА

Вова бошини кўтариб ҳайратдан жойида қотиб қолди: қаршисида Галя Сверчкова — Пункт Бир турарди!

У майсага ўтириб қолди ва оғзини катта очиб узоқ эснади. Одати шунақа, бирон кўнгилсиз иш юз бериб қолса негадир уни эсноқ босади. Галя бу ерга қидирув группасида келиб қолганига ҳеч қандай шубҳа қолмаган эди. Ҳозир у бу зарарли команданинг зараркунанда аъзоларини бу ерга чақириб йиға бошлайди.

— Хўш!— деди Вова унинг ҳаворанг шимиға ёғиниб қараркан.— Мени биринчи бўлиб топганингдан суюнаётгандирсан? Энди асирни лагерга олиб кетсаларинг керак?

— Қанақа асирни?— деди тилга кириб Сверчкова.— Нима, жинни-пинни бўлиб қолдингми ўзи? Тагин жинни бўлиб қолганинг рост бўлмасин. Ҳе, йўқ, бе йўқ бирданига: «Чум, чум, чум!» деб қичқириб қолганинг нимаси! Даволаниш керак.

— Шошма, шошма!— ўрнидан турди Вова. Мен ҳеч нарсани тушуна олмаяпман...

— Одатдагидай-а!— деди Галя кўзларини қисиб.

— Отряд билан эмасмисан?

— Мендан қочмоқчи бўлдингми? Қўлингдан келмайди! Қаёққа жўновдинг?

— Олдин менинг саволимга жавоб бер!— деди Вова ачиғи чиқиб.— Ўйловдимки...

— Курка ҳам ўйлайди... Хўш, йўл бўлсин энди, Владимир Тутарев? Наҳотки, сени оталиққа олсаму, яна шундай ташлаб қўйсам, қандай қилиб ишондинг бунга?

Вованинг бадани жимирлашиб кетди: бу Сверчкова дегани, ҳатто кечаси ҳам уни назорат қилиб юрганга ўхшайди!

— Умуман, нима керак ўзи, сенга?— энди таҳдид оҳангида сўради Вова.

— Сенга-чи?

Улар бир неча дақиқа бир-бирларига тикилишиб туришди. Агар Вова оёғининг учида сал кўтарилиб, бутанинг нариги томонига қарамаганида, балки бу танг ҳолат яна ҳам узоқ чўзилиб турармиди. Бутанинг нариги томонида, Гаянинг оёқлари остида... юк халта юмалаб ётарди!

Унга юк халтанинг нима кераги бор?

Буни дарҳол аниқлаш керак! Агар Вовани қидириб топинглар, деб махсус қидирув отряди тузишиб, бу томонларга юборилган бўлса, у ҳолда бир амаллаб бўлса ҳам, Сверчковани алдаб-сулдаб, ундан қочиб қолиши керак.

— Қимлар билан келдинг? Анавилар биланми?— дея сўради Вова ҳамон оёғининг учида турганича, Гаянинг юк халтасига қўрқув аралаш қараб қўяр экан.

— Анавилар деганинг — кимлар?

— Э-э, сенга кимлар билан бирга келдинг деяпман?

— Сен билан!

Бу энди Вованинг ғашига тегди. Кўриниб турибдики, Галя ростдан ҳам ўзини жинниликка солаётибди, афтидан группанинг бошқа аъзолари ҳам бу ерга етиб келиши учун у атайлаб вақтни чўзаётган бўлса керак.

— Мен билан бу ерда фақат биттагина одам

бор,— деди Вова қовоғини уйиб ва ичида бу шилқим қизнинг бошини қандай қилиб қотирсам экан деб.

— Ким у?— сўради Сверчкова ҳайрон бўлиб атрофга аланглаар экан, Вовага ҳатто унинг кўзларида қўрқув акс этиб кетгандай ҳам бўлиб кетди.

— Сен!

Галя бир зум кўзларини катта очиб Вовага қараб қолди, кейин бирдан ўзидан-ўзи кулиб юборди-ю яна жиддий тусга кириб сўради:

— Гапинг тўғрими, Тутарев? Мени алдамаяпсанми?

— Сени алдаш кимгаям, нимагаям керак экан,— қўлини силтади Вова ва дарҳол ўзини енгил ҳис қилиб бир оз чеккага юрди.

— Йўқ, сен тўғрисиини айт, Тутарев,— ҳамон ўзини босолмаётган эди Сверчкова,— мен сенинг жонингга тегиб кетган эдим шекилли, шунинг учун қочиб кетаётган эдинг-а?

— Топдинг!— хурсанд бўлди Вова.— Аммо, булардан ташқари менинг бир хайрли илмий мақсадим ҳам бор эди.

— Хайрли бир илмий мақсадим ҳам бор эди?— овозини кўтариб сўради Сверчкова.

— Майнавозчилик қилма!

— Бўлди, Вова, гапни айланторма,— ярашув оҳангида деди Сверчкова. У бутанинг нарёғидан ўтиб келиб қўлини Тутаревнинг елкасига қўйди.— Айт, қаёққа кетмоқчи эдинг?

Вова қизнинг қўлини елкасидан олиб ташлади-да, унга хавотирланиб қаради. Чунки қизнинг охирги саволи бир оз уни шубҳага солди. Галя унинг режаларини билиб олиб, кейин эса булар ҳақида лагерь бошлиғи Алексей Ипполитовичга айтиб беришни мўлжалламаяптимикин? Ҳар ҳолда у дружина советининг аъзоси, шунинг учун ҳам унга Вова Тутаревнинг қаёққа қараб йўл олганини аниқ билиб келиш ҳақида топшириқ беришган бўлишлари ҳам мумкин-да ахир...

— Демак, сен орқамдан айғоқчилик қилиб юрибсан, шундайми?— деди Тутарев Галя томонга бурилиб.— Фақат ростини айт!

— Йўқ, ундай эмас, бошини мағрур кўтарди Сверчкова.— Мен айғоқчи эмасман. Аммо, сенинг бундай бедарак йўқолиб кетишингга ҳам йўл қўймайман!

— Сенсиз йўқолиб кетмасман-а, аммо сен билан эса...

— Биласанми, Вова, кел тўғрилиқча гаплашайлик,— таклиф қилди Сверчкова ва майса устига ўтирди-да, боши билан имлаб деди:— Қани ўтир-чи.

Вова Гальянинг ёнига ўтирди. Болакайнинг юзида иккалови биргаликда ҳозир қандайдир оламшумул бир масалани ҳал қилишлари зарур бўлиб тургандай ташвиш аломати пайдо бўлди.

— Хўш?— деди Вова тин олиб.

— Ҳадеб, ҳайфсан олавериш ҳам жонингга тегиб кетгандир-а?

— Нимасини айтасан,— деди хўрсиниб Тутарев, бу қиз менга ҳамдардлик кўрсатаётипти шекилли деган ўйданми, ё бўлмаса ҳали ҳеч нарсанинг маълум эмаслиги ва барча нарсаларнинг қандайдир сирли бўлиб туюлаётганиданми, ишқилиб қалбидаги мутлақо тушуниб бўлмайдиган бир ҳаяжонни босиб.

— Менинг ҳам жонимга тегди.

— Сенинг жонингга нима ҳам тегарди? Пионер Тутаревнинг устидан оталиқ қилишми?

— Буни осон деб ўйлайсанми?

— Осон бўлмаса, нега ўзингни ҳам, мени ҳам қийнайверасан?

— Топшириқни бажараман-да.

— Кимнинг топшириғини?

— Дружина советининг.

— Ҳозир-чи?

— Ҳозир ўзим. Сенинг қандай қилиб нон қоқи қилганингни ва рогатка ясаб олганингни кўриб қолувдим. Нега қилувдинг уларни?

— Ҳар аҳтимолга қарши. Қўққисдан қандайдир бир Қор одам йўлиқиб қолса, ўшанда мен уни «тарақ» этиб бир соламану, тамом!

— Ақлингни еб қўйибсан? Ҳеч қанақа Қор одам йўқ-ку, бўлмаган ҳам. Бунинг ҳаммаси бир чўпчак, холос. Шунақа нарсаларга ишониб ўтирибсан-а...

— Чўпчакмиш...— деди Вова мазах қилиб.— Бу ҳали исбот қилинган эмас! Менимча, у қаерлардадир, балки тоғларда бемалол яшаб юрган бўлиши мумкин.

— Хўш, бу билан нима қилмоқчисан энди? Қор одамни қидирмоқчимисан?

— Нега қидирар эканман? Шундоқ, тоғда кутиб тураман, агар дуч келиб қолгудек бўлса, ёқасидан

ғиппа бұғаман-у, лагерга олиб келаман. Мана шунақа, билдингми?

— Қандай қилиб уни бұғиб оларкансан? Бунни осон деб ўйлайсанми?

— Амаллайман!

— Эҳ, сени қара-ю,— деди у кулиб.— Сенинг рогатканг билан фақат чивинни қўрқитса бўлади.

— Қўрамиз!

— Майли, кўрсак кўрармиз. Вова нега сен ўшанда «Чум, чум!» деб қичқирган эдинг?

— Эскимосларнинг уйи нима деб аталиши эсимга тушиб қолувди. Биласанми, унинг номи ҳеч ҳам калламга келмай турувди. Бирдан эсимга тушиб қолди.

— Эскимосларники дейсанми?— қайта сўради Сверчкова.— Сенга ким айтди эскимослар чумда яшашади деб?

— Бўлмаса қаерда? Ўтовда яшашадими?

— Ўтовда ҳам эмас, иглада. Тушундингми? И-гладда, бу ерда ургу И ҳарфига тушади. Қордан ясаб олишадиган шунақа бир кулбача, тепасида тутун чиқиб турадиган тешикчаси ҳам бўлади.

— Иглада бўлса иглада-да,— истамайроқ маъқулади Вова.— Менга ҳозир «иглами-пиглами» барибир.

Вова рогаткасини беркитди-да, юк халтасини елкасига илганча яқиндагина ўзи юриб ўтган ўша таниш йўлдан юқорига қараб ўрлаб кетди. Орқасидан эса Сверчкова ҳам изма-из келаверди.

Галя ҳам сафарга унга ўхшаб тайёргарлик кўрган эди. Йўлда Вова унинг чап ёнида... нима осилиб турганини кўриб қолди денг?— дурбин! Йўқ, бу ўша — Вова кимдир унинг туғилган кунига атаб совға қилишини кутиб юрган дала дурбинига ўхшамасди албатта. Бу оддий театр дурбини эди. Аммо, нима бўлсаям ҳар қолда дурбин эди-да!

Сверчкова Вованинг бунга қизиқсиниб қолганини сезиб, дурбинни олиб унга узатди.

Вова дурбинни кўзига яқин олиб келиб пастга, қоялар орасидан илонизи бўлиб тушиб кетган сўқмоқ йўлга қаради-ю шу заҳоти чўчиб тушди, кейин дурбинни Галяга узатиб боши билан ишора қилди.

— Бу ўшалар!— қичқириб юборди Сверчкова.— Бизни кўришибди! Улар томон юрамизми?

— Йўқ, керакмас! Бўлди. Барибир мени энди лагердан ҳайдашади. Сен истасанг, боравер. Омон бўл! Хайр!

— Шошма!—Сверчкова унинг қўлидан ушлаб қолди.— Мен сени ташлаб кетолмайман, мен сенга жавобгарман-ку, ахир... Менга қара... Кел энди...— Вованинг кўзларига синовчан назар билан боқди қиз.— Кел, бир-биримизни ҳеч ҳам ташлаб кетмаймиз, доимо бирга бўламиз, деб қасам ичамиз!

Вова қаддини ростлади. Сўнг:

— Қасамёд қиламан! Фақат бир кунгагина розиман,— деб қўшиб қўйди.

— Ке, ўпишамиз!—кутилмаганда таклиф қилиб қолди Сверчкова. Вова унинг овози титраб кетаётганини сезиб қолди.

— Нимага?—ҳайрон бўлди бола.— Кейин мен ўпишишни ёмон кўраман...

— Шундай бўлса ҳам келақол, бир-биримизга содиқ бўлишимиз учун,— деди Галя ҳали ҳам ўшандай титроқ овоз билан.— Қўлимизни мана шундай салют қилатуриб. Шунда яхши бўлади.

— Бўпти,— деб Вова қўлини силтади, бу атрофда биров кузатиб ўтирган бўлмасин тагин дегандай атрофга аланглаб.— Сен агар шуни хоҳлаётган бўлсанг... Фақат эртагаёқ сен мени бу ерда қолдириб, ўзинг «Қўктошга» қайтасан.

— Яхши.

Улар ўнг қўлларини бош узра кўтаришиб, бармоқларининг учини пешоналарига теккизишиб аста-секин бир-бирларига яқинлашдилар, бурунлари бир-бирига тегиши билан тез ўпишиб олишди.

Галя ҳайрат ичида лабларига қўлларини теккизди ва қандайдир бир дақиқа ичида четга бурилди-да, лабларини ялаб қўйди.

Вовага келсак, тан олишимиз керакки, у бу дақиқалар ичида четга қараб секингина тупуриб олишга улгурди, холос. Шуниси яхши бўлдики, бундан Сверчкова пайқамай қолди! Сизганида борми, бундан кейинги воқеалар бутунлай бошқача изга тушиб кетган бўларди.

ҚАҲРАМОНЛАРИМИЗНИ ВАҲИМА БОСГАНИ
ЕКИ НОМАЪЛУМ ЕРГА ҚУЛАБ ТУШГАНЛИКЛАРИ
ХУСУСИДА

Болаларнинг тикка тоғ сўқмоғи бўйлаб қанчалик шошилиб кетаётганликларини гапирмаса ҳам бўлади. Аммо, шундай бўлса-да барибир буни таъкидлаб ўтишга тўғри келади. Чунки худди ана шу тезкорлик уларнинг атрофни диққат билан кузатиб боришига ва баъзи бир овозларни илғаб олишига халақит берарди.

Қиз ҳамроҳини илтимосларига кўндириш учун салкам бир соат вақт кетди ва ниҳоят Галя сўқмоқ четидаги майсага ўтириб олиб юк халтасидаги энг оғир буюмларини чиқара бошлади.

Вова Сверчкованинг ўзидан ҳам анча эҳтиёткор эканлигини кўриб қойил қолди. Этикеткасига балиқ расми солинган уч банка консерва, бир килограммча қурилган оқ нон, пўлатдан ясалган бир ошпичоқ, иккита санчқи, иккита алюмин қошиқ, бир килограмм пачкали қанд, иккита отвертка, учта запас батареяси бўлган чўнтак фонари ва битта пўлат болғача Тутаревнинг юк халтасига жойланди.

Галенинг юк халтасида энг енгил буюмлар — сочиқ, совун қутчаси билан «Хлорадонт» сиқма тиш пастаси, тиш чўткаси, туз солинган кичкина халтача, ҳар хил рангдаги олти ғалтак ип, иккита нина, беш қути гугурт, иккита чит блузка, трусиклар, консерва очқич, қўл рўмолчасига ўроғлиқ қандайдир бир кичкина қутича ва гулчилик тўғрисидаги рисоалар қолди, холос.

— Сенга оғирлик қилмайдими?— сўради Сверчкова Вова анчагина дўппайиб қолган юк халтасини елкасига осаётганида.

Вова унга маъюс бир боқди-ю, аммо ўша заҳоти жилмайиб қўйди.

— Агар яна битта шунақаси бўлсам кўтараверман, бемалол!— деди гандираклаб.

— Менга қара, Вова,— бирдан суҳбат мавзуини бошқа томонга бурди Сверчкова,— нега кўзларинг икки хил рангда?

Афтидан, бу савол Сверчкови анчадан бери

қизіктіриб келган-у, аммо ҳозир мавриди келиб қолиб сўраётганиди.

— Ўзим ҳам тушунмайман,— хўрсинди Вова.— Ойимдан сўраган эдим, билмади, бувим эса, у бўлса...— Вова лабларини чапиллатиб яна хўрсиниб қўйди.

— Хўш, бувинг-чи?

— Бувимми?— қовоқларини уйди Вова.— Бувим айтдики... «бу худонинг кароматимиш». Бувим умуман бироз диндор одам. Ўзинг тушунасан, у илгари замонда — ҳамма ибодатхонага қатнаб юрган ўн тўққизинчи асрда туғилган.

Анча йўл босиб чарчашдими энди улар секинроқ юришарди. Шу ерга келганда қаҳрамонларимизнинг гўё олдиндан келишиб қўйишгандек, тамадди қилиб олиш ҳақида барабарига истак билдирганликлари ва шу заҳотиёқ яна аввалдан келишиб олишганидек, майса устига ўзларини таппа-таппа ташлаб юк халталаридан хўракларини бирма-бир чиқара бошлаганларини батафсил тасвирлаб, китобхонларнинг қимматли вақтларини олсак, инсофдан бўлмаса керак.

Бу ҳолатни тасвирлаш учун улар овқат еган вақтдан ҳам кўп муддат керак бўлади, нега деганда очиб қолган қаҳрамонлар овқатни одатда нонушта қилиб олган муаллифнинг ёзишидан кўра тезроқ ейишади.

Шунинг учун ҳам Г. Сверчкова ва В. Тутарев томонидан озиқ-овқатларнинг айрим қисмларини барта раф этиш саҳнасини бу сафар ташлаб ўтамиз ва яна шуни ҳам огоҳлантириб қўямизки, борди-ю қиссамиз қаҳрамонларидан биронтаси ўз иштаҳасини қондириб олишни истаб қолгудек бўлса, ҳар доим ҳам унчалик ёқимли бўлмаган ушбу саҳнани яна қайта тасвирлаб ўтирмаймиз. Вова овқат еяётганда, ҳар қандай дипломатик зиёфатларда қатъий қораланадиган қандайдир чапиллатиб овоз чиқаришини, Галянинг эса, аксинча, овқатланаётганида овқатни шундоқ оғзига яқинлаштирганида қошиқдаги таом гўё кўз бойлогичлар томошасидагидек бир зумда ғойиб бўлишини — бунини ҳатто ёнида ўтирган одамнинг ҳам кўзи илғамай қолишини эслатиб ўтишнинг унчалик ҳожати йўқ деб ўйлаймиз.

— Менга қара, Тутарев,— деди Галя овқатланиб бўлишгач, юк халталарини елкаларига осиб олишган.

ларида,— нега сен овқатни гўё ёввойи одамлардек ейсан?

— Сен, ёввойи одамлар овқатни қандай ейшини кўрганмисан?

— Тахминан биламан. Агар қор одамга дуч келиб қолгудек бўлсак бир қараб қўйгин, у қандай овқатлар экан. Кейин ўзингни ҳам унга солиштириб кўр.

Вова гапни бошқа томонга бургиси келди.

— Сен радиони тузата оласанми?— деб сўради у.

— Йўқ. Сен-чи?

— Учинчи синфдан буён ҳар қанақа приёмникни бузиб, қайта созлай оламан. Ҳатто, телевизорни ҳам тузата оламан!

— Сиз, ўғил болалар бизлардан кўра уқувлисизлар-да,— деди Сверчкова хўрсиниб.

— Бўлмасам-чи,— деди Вова мағрур, йўлдошининг бундай очиқ тан олганлигидан хурсанд бўлиб.— Биз ахир, эркаклармиз!

— Фақат ёмон ўқийсизлар,— мийиғида кулиб қўйди Галя.

Улар шу тарзда гап билан овуниб майда шағалли сўқмоқдан юқорига тирмашиб чиқа бошлашди. Батван учраган сирғанчиқ жойлардан эҳтиёткорлик билан ўтишар, йиқилиб ётган йўғон дарахт шохларидан ва ҳар ер, ҳар ерда учраб қолган кўлмаклардан сакраб-сакраб ўтиб борардилар. Улар суҳбат давомида тирноқларни қандай парвариш қилиш лозим деган темага бағишланиб ўтган пионерлар сборининг қандай зерикарли бўлганлигини, болаларнинг илтимосларига кўра лагерга меҳмон бўлиб келган балеринанинг «Кубалик партизан қиз» рақсини уч марта қайта ижро этганлигини, бир сафар паловнинг ичидан кичкинагина чўртон балиқча чиқиб қолганлигини мириқиб эслашди. Шу билан бирга машҳур альпинист Владимир Исидорович Карцевнинг уларга ҳикоя қилиб берган «Золим гул» ҳақидаги афсонасини ҳам эслашни унутишмади. Бу афсонанинг қисқача мазмуни шундай эди: тоғ чўққисидан бир гул ўсармиш, агар қандайдир баҳодир ўз ҳаётидан кечиб бўлса ҳам уни тоғ чўққисидан пастга олиб тушгудек бўлса, бу гул халққа фаровонлик бахш этармиш.

Вова юзасини кўкиш-қизғиш мох қоплаган каттагина бир чақир тош олди-да тўхтаб Галяга қаради.

— Сен нима дейсан, яна юқорига кўтарилаверамизми?

— Билмасам. Аммо, менга қолса ҳув анави арча ёнига чиқардим.

Вова Сверчкова қўлини чўзган томонга қаради ва унинг нигоҳи бундан эллик қадамлар чамаси нарида кўриниб турган улкан бир дарахтга тушди.

— Нега энди айнан ўша арча ёнига.

— Ўзим ҳам билмайман. Менимча ўша ёққа бориш керак. Биласанми, негадир оёғим ўша ёққа тортяпти. Сенда ҳам шундай ҳолатлар бўлиб турадими?

— Ҳа-да! Менга ҳам доим кимдир, бир нималар деяётгандай бўлаверади, биласанми, гўё шивирлаётгандай. Эшитиб тураман. Бу жуда қизиқ ўзи!

Улар қўл ушлашиб хурсандчилик билан бир-бирларига қарашиб, ўша баланд арча томон кетишди. Дарахтга ўн қадамча масофа қолганда, улар бир қучоқ қуриган шох ва барглар уюмига оёқ қўйишлари биланоқ, қандайдир тубсиз бир жарликка қулаб тушиб кетаётганларини пайқаб қолишди. Бу шундай кутилмаганда юз бердики, ҳатто қўрқишга улгурмай ҳам қолдилар.

Уларнинг пастга қулаб тушиши жараёни бир неча секундда содир бўлди. Балки бир минутча давом этгандир. Балки кўпроқ — бир соатларча давом этган бўлса ҳам ажабмас.

Агар уларнинг бу муаллақ бўшлиққа шиддатли қулаш жараёнини йиллар билан ўлчаш лозим бўлганда ҳам бунга эътироз билдиришга ҳеч қандай асос бўлмаган бўларди.

Аммо, шундайми, шундай эмасми, ишқилиб ҳамма ёқлари тирналиб, шилиниб кетган Вова ва Галя энди юқорига чиқиб олишнинг иложи бўлмаслигини ҳис қилганларида, иккаласининг ҳам кўзларига ёш қуйилиб келди. Худди шу он қаерлардадир дўстлари, оналари кўзлари тўрт бўлиб кутиб туришганлари эсларига тушди. Бундай фалокатдан қандай қилиб тирик қолганликларини, ҳалигача ҳеч ким — бу масалага қизиқсиниб қолган врачлар тугул, ҳатто ўз ҳаётларини механика қонунларини ўрганишга бағишлаган кўп олимлар ҳам тушунтириб бера олмаган бўларди.

Ҳар нима бўлганда ҳам бу ҳол орқали ақл бовар қилмайдиган ва афсонадай бўлиб туюлаётган ушбу ажойиб воқеалар тўғрисида энди энг ишончли далилларга эга бўлиб олдик.

БЕШИНЧИ БОБ

БОЛАЛАРНИНГ ЕР ОСТИ ЙЎЛИГА ТУШИБ ҚОЛИШГАНИ ВА БУ ЙЎЛДА ДАВОМ ЭТГАНЛИКЛАРИ ХУСУСИДА

— Бирон нимани кўряпсанми?

— Йўқ, Галочка.

— Нима дединг?

Сверчкованинг сўзларидан ажабланиш оҳангини сезган Вова индамади. Қандай қилиб уни Галка эмас, Галина ёки Галя ҳам эмас, бошқа вақтларда бировларнинг оғзидан эшитганида ҳам энсаси қотадиган эркалаш қўшимчасини қўшиб, Галочка деб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

У, мана шу зим-зиё қоронғилик ва мутлақо номаълум бир ерга тушиб қолганликлари, уларнинг ҳоли бундан сўнг нима кечиши мумкинлиги ҳақида эмас, балки бор-йўғи қандайдир нонпарелгина бўлган бу Сверчковани қандай қилиб Галочка дейишга тили боргани ҳақида ўйларди.

Қўққисдан оғзидан чиқиб кетган бу эркалашнинг сабабчиси уларнинг ташқи дунёдан мутлақо ажралиб қолганликлари ва келгувси қўрқувларни ҳис қилаётганлигидан эди. Энди у ёнида на онаси, на отаси ва на бувиси йўқлигини ҳис қилгач, уларга бўлган меҳру муҳаббатини беихтиёр ўзининг мана шу ёлғизгина йўлдошига ишлатиб юборишига тўғри келиб қолган эди.

— Ҳеч еринг оғримаяптими?

— Билмайман.

— «Билмайман» деганинг нимаси? Нима, ҳеч нарса сезмаяпсанми?

— Йўқ.

— Э, қойил-е! Мени эса... Вой! Елкамдан теримни шилиб олишгандай, юз-бетимдан эса иссиқ дазмол юргизишгандай бўляпти.

— Менинг ҳам. Вой!

— Сенда ҳамми? Бўлмаса, нега ҳеч нарсани сезмаяпман дединг?

— Шундай туюлувди. Вой! Вовка, юк халтамни елкамдан олишиб юбор. Елкам ачишиб кетяпти. Бунинг устига чанқаяпман.

— Бунақа меҳрибончилигингни йиғиштир,— деди

қатъият билан бола.— Мени шұндай, Вова деб атай бер. Мен ҳам чанқаб кетяпман.

Қиз ҳар сафар оғриқдан вой-войлаб юборганида Вова ҳам бир хўрсиниб қўяр ва ўзини ихраб юборишдан тийиб, қизнинг елкасидан юк халтасини туширишига ёрдамлашарди.

Кейин елкаларидан юк халтасининг қайишларини куч билан тортиб бўшатди-да, уни мохми, ўтми нима-лигини билиб бўлмайдиган бир юмшоқ нарсанинг устига қўйди.

— Қизиқ, қаерга тушиб қолибмиз, Вова?

— Қаёқдан билай?

Пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилди. Лекин бу унчалик узоқ давом этмади, сабаби шу пайт Галянинг эсига «ғамни кўз ёши қувмас», деганга ўхшаган аллақандай бир мақол тушиб кетган бўлса керак, у жим бўлиб қолганди.

— Нимага ўтириб қолдик?— деди қиз безовтала-ниб.— Нима бўлса ҳам ҳаракат қилишимиз керак.— Қани, орқамдан юр!

— Нега энди менинг орқамдан сен эмас, мен юрарканман?

— Тентак, ахир сен эмас мен-ку шеф.

— Э, шефлигингдан ўргилдим, ўзинг боравер!

Сўнг икковлари ҳам юқорига тармашиб чиқишга ҳаракат қилишди. Лекин бундан бир иш чиқмаслигини тезда англаб қолишди ва юк халталарини елкаларига ўнгариб, дуч келган томонга яна тармаша бошлашди. Вақти-вақти билан бироз нафасларини ростлаб олиш учун ўтириб дам ҳам олишар, баъзан эса вой-войлаб ҳам қўйишарди... Энди бундан уялмай ҳам қўйишган эди.

Бунинг устига сувсизлик қийнар, чанқовларини босишга эса ҳеч қандай умид йўқ эди. Шундай бўлса ҳам зўр-базўр олдинга интилишарди

Аксига олгандек, уларнинг қайси томонга қараб кетишаётганини, олдинга силжишяптими ёки орқа-гами, билиб бўлмасди: қоронғилик уларни ҳал-ғитаётган эди. Аҳвол чорасиздек туюларди. Улар гаңгиб қолганларидан ҳатто юк халталарида фонарь, гугурт борлигини ҳам унутиб қўйишган эди. Бутунлай ҳолсизланиб қолган болалар бир-бирларининг қўлларидан ушлаб олишган эди. Шу пайт қиздан сал олдинроқда бораётган Вова бирданига қандайдир бир тор ёрга кириб боришаётганини пайқаб қолди. Бу

ернинг ҳавоси шунақаям қўланса ва оғир эдики, улар беихтиёр жойида туриб қолишди ва нафаслари тиқилиб бошларини орқага буришди.

— Галя,— деди Вова қўрқув билан,— бу ер қандайдир қувурга ўхшаган тор жойга ўхшайди.

— Қанақа қувур?— тушунмади Сверчкова.

— Шунақа-да, тош қувурми, ер қувурми, ишқилиб қувур-да... Нафас олиш ҳам қийин бўляпти? Нима қилсак экан? Ишимиз чатоқми дейман?

— Юр, орқага қайтамиз.

— Қайси томонга?

Орага кишини эзиб юборувчи жимлик чўкди.

— Балки бу қувур бизни қаёққадир олиб чиқар?— деди Вова гўё ўзича мулоҳаза қилаётгандай.

— Балки... Энди... кетдик!

Вова энди олдинга аввалгидан кўра секинроқ ўрмалади, унинг кетидан Галя ҳам лат еган тирсак ва тиззаларини силай-силаё эмаклай бошлади. Юк халталар гоҳ-гоҳ тиқилиб қоларди. Болалар уларни олдиларига ўнгариб олишганидан кейин эса тор йўлакда ҳаракат қилишлари яна ҳам қийинлашди. Бирпасдан сўнг Вова ҳолсизланиб, қимирлашга ҳам мажолим келмаяпти, деб шивирлади. Галянинг аҳволи эса униқидан ҳам баттарроқ эди, лекин шундай бўлса ҳам мана шу оғир дақиқаларда оталиғига олган болакайдан орқада қолиб кетмаслик учун ўзини бардам тутишга ҳаракат қиларди. Вованинг шивирлаганини эшитиб, Галя ҳам тўхтаб анча вақтгача жим турди. Афтидан, у ўйланиб қолган бўлса керак. Сўнг бирдан куйлаб юборди:

Пионер доим ҳушчақчақ, шодон,
Пионер таслим бўлмас ҳеч қачон
Уни енголмас ҳеч қачон, ҳеч ким,
Уни Совет Россияси қўллайдиган доим,
Она Ватан даъвати-ла чиқади йўлга,
Доимо олға!
Доимо олға!

Вованинг кайфияти кўтарилди. Гўё шу пайтда кимдир кўзга кўринмас тоза булоқ суви билан чанқовини қондирган, чарчоғини ёзган ва янги куч бағишлагандай бўлганди. Сверчкова ҳам вужудига қандайдир бир янги куч қуйилганини ҳис қилди ва Вованинг орқасидан олға қараб силжиди.

Шу тарзда, бир соатлар чамаси ўрмалаб боришгач, Вова бирдан қичқариб юборди:

— Ёруғлик!

— Қани?

— Ҳув, ана, олдинда!

Улар яна ҳам тезроқ эмаклаша бошлади. Ниҳоят тор йўлакча тугади.

Бу ер ости йўлаги қаердандир тушаётган нур билан ожизгина ёритилиб турган улкан бир ғорга олиб чиқди.

Йўлакдан бироз олдинга юришгач, юк халталарини ерга қўйишиб, қаддиларини ростлаб олишди. Бироқ шу заҳотиёқ, гўё команда бўлганидек яна ўзларини беҳол юк халталарининг устига ташлашди. Улар ниҳоятда ҳориб-чарчашган эди.

Болаларнинг ҳали йўлакда кўзига тушган ёруғлик энди бу улкан ғорда анча хира тортиб турарди. Болалар атрофга бир-бир разм солиб чиқишди, аммо кўзларига қалашиб ётган уюм-уюм мрамар тошлардан бўлак ҳеч нарса илинмагач, оғир хўрсинишди-да, бир-бирларининг қўлларидан ушлаб олишди.

Қим билади дейсиз, уларни энди нималар кутаётган экан?

ОЛТИНЧИ БОБ

ОВОАГА ҲАМ, ГАЛЯГА ҲАМ ГҲЕ АҚЛДАН ОЗИШАЁТГАНДЕК БҮЛИБ ТУЮЛАЁТГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Афсуски, Вова билан Галянинг бу тош ғорда қанча муддат ухлаб қолганлигини аниқлаб беришнинг иложи йўқ.

Қаҳрамонларимизнинг қанча вақт ухлаганликларининг нима фарқи бор, деган кишини овутувчи дала бўлмаганида, бу ҳақда ўйлаб ҳозир қанчадан-қанча одамларнинг боши қотган бўлар эди.

Хайриятки, улар уйғонишди ва бизнинг бундан кейинги бўлиб ўтадиган барча воқеаларни кузатиб боришимизга имконият яратишди.

— Жения, қаёққа қочиб кетдинг?— деди хафа бўлган Сверчкова кўзларини уқалаб.

— Қанақа, Жения?— деди унинг овозидан уйғониб кетган Вова.

— Ковальченко! Бир минут олдин у шу ерда эди-ку, сочини тортқилагани учун Гоша Чистюлькиннинг

устидан шикоят қилаётган эди, сўнг қаёққадир ғойиб бўлиб қолди.

Вова ёстиқ ўрнига қўйиб ётган юк халтадан бошичи кўтариб ўйчан деди:

— Менинг ҳам тушимга лагерь кирибди. Биласанми, гўё Сурия Қурбоновна чечакка қарши бизларни эмлаётган эмиш. Владимир Исидорович бўлса: «Э бу бўлмагур ишларни қўйинглар, агар Қор одамнинг оёқ-қўлини боғлаб, уни золим гул билан бирга грипига қарши таблетка ютишга мажбур қила олганларингда бошқа гап эди!» деб кулармиш. Шу пайт ғирашира ғор ичида бирдан бировнинг эзилиб йиғлаётган овози эшитилиб қолди. Вова ўзининг қисқа, аммо ўта таъсирли ҳикоясини шу ерда тугатишга мажбур бўлди. Галя қаерга келиб қолганларини эндиgina англаётган ва бундан ўзини тутта олмай, юрагини тўлдирётган ҳисларига эрк бериб юборган эди.

Вова уни овутишга уринмади. У ғордан чиқиб кетиш учун қандай бўлса ҳам йўл топиш ва агар бунинг чорасини тополмаса, унда бу ер ўзининг ва Галянинг ҳаётидаги энг охириги манзил бўлиб қолиши мумкинлиги устида бош қотираётган эди.

Очлик қаҳрамонларимизнинг ғам-ғусса чекишига барҳам берди ва уларни баб-бараварига юк халталарига ёпишишга ҳамда шоша-пиша нонушта қилиб олишларига мажбур этди.

— Бир қўлтум сув бўлганидами ҳозир!— тилини чапиллатди Сверчкова.

— Ҳозир агар қўлмак бўлса ҳам ичар эдим,— дея тўнғиллади Вова қовоғини очмай.

— Балки, бирон ерда булоқ бордир?

— Хаёлпарастлик қилма! Кел, бундан кўра бу ғор исканжасидан қандай қилиб қутулиш чораларини қидирайлик. Бу ерда одам сувсиз узоқ яшай олмайди.

Улар ўринларидан туришди, юк халталарини елкаларига осиб олиш учун бир-бирларига ёрдамлашиб, сўнг кўр одамлардек қўлларини олдинга чўзишганча тошлоқ ғор девори таги бўйлаб эҳтиёткорлик билан юра бошладилар.

Ярим соатлар ичида улар ғорнинг ҳамма жойини айланиб, пайпаслаб кўриб чиқишди ва ҳақиқий тош қопқонга тушиб қолишганига иқроор бўлишгандан кейин роса хафа бўлишди. Чунки улар қанча уринсалар-да, бу ердан энди эсон-омон чиқиб кетишдан да-

рак берувчи бирон бир белги топиша олмаган эдилар.

Гаянинг шу қадар руҳи тушиб кетган эдики, ундан ҳозир бирон сўз ҳам сўраб бўлмас эди. Вова ҳам тундлашиб қолган ва нима қилаётганини ўзи ҳам билмасди. Ҳар хил хаёллар миясини чулғар, ваҳимадан юраги сиқиларди. О, қани энди шундай бир илоҳий куч пайдо бўлса-ю, уни бу аламли ҳолатдан қутқариб, шундайгина отаси-онаси ва бувисининг бағрига элтиб қўйса! Шунда Вова уйидагиларнинг ҳамма гапларини сўзсиз бажарибгина қолмай, балки йил бўйи ўз хонасидан ташқарига чиқмасликка ҳам тайёр эди. Хуллас, шундай оғир хаёллар билан озгина ўзини чалғитди-ю, Гаянинг елкасига қўлларини ташлаб секин:

— Сен шу ерда ўтира тур, мен ғорни яна бир бор айланиб чиқай-чи,— деди.

Гая сўзсиз унинг бу таклифига кўнди ва шу заҳоти ўша ердаги тошнинг устига ўтира қолди. Вова юк халтасини ҳам унинг олдида қолдириб, мармар тошлар қиррасидан ушлаб аста-секин ғор ичида юра бошлади. У ўқтин-ўқтин бирор бўшлиқ бормикин деб қўлидаги тош билан мармарларни уриб тинглаб кўрарди. Ҳеч қанақа бўшлиқ йўқ эди. Вованинг баттар руҳи тушиб орқага қайтди.

Жойида жим ўтирган қизнинг ёнига келиб тўхтаб, атрофга қулоқ тутди. Унга Гая яна йиғлаётгандай бўлиб туюлди.

— Бўлди, йиғлама энди,— деди мулойим, унинг қўлларига қўлини қўйиб Вова.— Бардам бўл.

— Мен ҳеч ҳам йиғлаётганим йўқ,— деди ҳайратомуз қўлларини ёзиб Сверчкова.

— Ҳозиргина йиғлаётганингни ўзим эшитдим-ку!

— Мен-а! Сенга шундай туюлгандир.

— Нима бўлди сенга? Қандай ҳиқиллаётганингни мана шу қулоқларим билан эшитдим-ку. Нимадан уяласан. Яхшиси, ҳа, йиғладим деб қўя қолмайсанми, сенга биров бир нима дермиди.

— Ахир, мен, йиғламаган бўлсам, қандай қилиб йиғладим дейман.

— Бўлмаса, ким у йиғлаган?— ҳайрон бўлди бола.

Шу гапдан кейин ғор ичи гўё ёришиб кетгандай бўлди, болалар энди бемалол бир-бирларини кўра оладиган бўлиб қолган эдилар.

— Балки бу ерга бирор мушук боласи кириб яшиниб олгандир?— кўнглига келган тахминини айтди Сверчкова.

— Мушук боласи қаёқдан келиб қоларди бу ерга? Кейин, мушук боласи менимча йиғламайди, балки миёвлайди.

— Баъзан фарқ қилиб ҳам бўлмайди!

— Буни сен ажрата олмайсан, мен эса...— Вова гапини ҳам тугатмай, қўли билан «жим» дегандай ишора қилиб қулоқ солди, яқин жойдан яна йиғи товуши келди. Бу сафар буни Галя ҳам эшитди. Эшитди-ю юзларида қандайдир гуноҳкорлик ифодаси пайдо бўлди, чунки, гўё бўлиб ўтаётган бу машмашаларнинг ҳаммасини ўзи томонидан олдиндан режалаштирилиб қўйгандай туюлди.

— Кимдир йиғлаяпти,— деди қиз.

— Айтдим-ку, ахир!— норози бўлиб елка қисди Вова.

У энгашиб, қулоғини ерга босганча тинглади. Йўқ, овоз ер остидан келмасди. Вова ўрнидан турди-да, гўё бутун вужудини қулоққа айлантириб, овоз келаётган томонга қараб юришга ҳаракат қилди. Галя ҳам унинг орқасидан эргашмоқчи бўлган эди, сен шу ерда туратур, деб ишора қилди. Қиз бўйсунди.

У горнинг ҳамма томонини яна бир бор аввалгидан кўра синчиклаб айланиб чиқди. Бироқ шуниси қизиқ эдики, Вова горнинг қайси томонини текшириб, бошқа томонга ўтса йиғи товуши ўша текшириб келган томонидан келаётгандай бўлаверарди. У иккала қўлини оғзига карнай қилиб бор овози билан бақирди.

— Ким у йиғлаётган? Э-е-й-й?!

— Э-й-й-и!— акс садо келди. Гор ичи бир силкиниб кетгандай бўлди.

Галя миқ этмай қотиб турар эди. Қаердандир яна йиғи товуши келди. Бу аввалгисидан кўра кучлироқ эди.

— Одамлар шу тарзда ақлдан озишар эканда-а?— деди Вова кир бармоқларини пешонасига тираб.

— Ҳа, бу ерда ақлдан озиш ҳеч гап эмас экан,— деди Галя ҳам таъкид оҳангида.

— Аммо нимадир қилиш керак,— деди Вова дадилланиб.

— Албатта, бир нима қилиш керак!

— Туйнук очиш керак.

— Қаердан? Нима билан?

— Билмайман-да, агар билсам-ку!..

Шу пайт шундоқ ёнгиналаридан юракни эзиб юборадиган қандайдир дод-вой овози эшитилди-ю, иккови ҳам бунга раҳми келиб гапдан тўхтаб қолишди.

— Оббо бақироқ-эй,— хўрсинди Галя.

— Кўзга кўринмас бақироқ,— аниқлик киритди Вова.— Худди Герберт Уэллснинг китобидагидай! Уқиганмисан уни?

— Уқиганман. Лекин у бақироқлар тўғрисида ҳеч нарса ёзмаган эди шекилли.

— Гап бу ерда кўзга кўринмас одамлар ҳақида кетяпти. Аммо қаерда у?— Вова яна кафтини карнай қилиб қичқирди:— Эй, қ-и-з-ал-оқ!

— Нега у қизалоқ бўлсин?— эътироз билдирди Галя унинг овозидан чиққан акс садога қулоқ солар экан.

— Қиз боладан бошқа ким шунақа қилиб йиғлаши мумкин? Ўғил болага ўхшамайди, ҳар ҳолда.

— Бу ҳали номаълум.

— Баҳслашма! Аввал бу ердан чиқиб олайлик-чи, ўзинг кўрасан унинг ким...

Вова қоронғи ёрда, ночор аҳволда туришганлигига қарамай, ўзининг ҳозирча мақтанчоқлик қилиб юбораётганлигини пайқаб қолди-да, гапини охиригача етказмасдан, жим бўлди. Бояги йиғи дам пасаяр, дам кучаяр, баъзан мутлақо жимиб ҳам қолар ва яна янгидан куч олиб авжга чиқарди. Агар бунга баъзи одамлар эшитса, биров атайлаб ўзининг йиғлаб кўриш қобилиятини синаб кўраётган бўлса керак, деб ўйлаши мумкин эди.

Шу пайт шундоқ ёнларида тақур-туқур овозлар эшитилиб қолди.

Тош парчаларининг визиллаб учишидан чиқаётган шовқинга қўшилиб, қандайдир бир бўғиқ овоз ҳам келарди. Галя Вова билан хурсанд кўз уриштириб олгач:

— Бизни қутқазишга ҳаракат қилишяпти чоғи!— деди.

— Бу Владимир Исидоровичнинг отряди бўлса керак,— тахмин қилди Вова ҳам ҳаяжонланиб.

ЖАНЖАЛКАШ БОЛАКАЙ ВА ЯНА
АЛЛАНИМАЛАР ПАЙДО БУЛГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Бу ҳол тахминан ярим соатча давом этиб турди. Баъзан шовқин тиниб қолган пайтларда ҳам йиғи товуши эшитилиб қолар, Галя билан Вованинг эса бу кўзга кўринмай йиғлаётган одамнинг қайси томонда эканлигини аниқлашга уринишлари беҳуда кетарди. Уларга овоз гоҳ ўнг томондан, гоҳ чап томондан, гоҳ олдиндан, гоҳ орқа томондан, келаётгандек туюлар, йиғи овози билан унинг акс садоси гўё бир-бирлари билан ким ўзарга мусобақа ўйнаётгандай тобора кучаяр, бу овозлар ғорни тутиб кетганди.

Бирдан ғор ичига тепадан кучли нур ёғилди. Шу қисқа вақт ичида болалар шифтдан (агар ғор тепасини шифт деб аташ мумкин бўлса) уларнинг шундоққина ёнгинасига катта бир гранит тош бўлаги қулаб тушганини, унинг кетидан эса қанақадир жунли бир махлуқ ҳам бирга йиқилганини сезиб қолишди.

Ғор ичи энди қандайдир акс садолар билан эмас, балки иккала жонзотнинг ўта қўрқувдан бирданига чинқириб юборган овози билан тўлиб кетди.

Галя билан Вова бир-бирларининг пинжиларига киришиб, тепадан йиқилиб тушган махлуққа тикилишиб жим қолишганди, чунки уларнинг бир-бирларига нисбатан пайдо бўлган қизиқувчанликлари қўрқувдан устун келиб қолаётган эди. Аммо, бу номаълум махлуқ, кўп ўтмай ўзига бир нималар дегандай бўлиб, ғор ичкарасига кириб кетди.

— Бирор жойи лат еган бўлса керак!— деди Галя Вованинг қўлларини ушлаб, лабларини унинг қулоғига теккундай яқин олиб бориб шивирларкан.

— Ба-л-ки-м,— деди чўзиб Вова.

Қулаб тушган тош ўрнидаги тешикдан қуёш нури тушиб тургани учун энди ғорда у ёқ-бу ёқни бемалол кўриш мумкин бўлиб қолган эди.

Вова уларнинг қаторига келиб қўшилган бу махлуқнинг нима эканлигини билолмай боши қотди. Унга ҳатто бу махлуқ айиқ билан маймун ўртасидаги бир нарсага ўхшаб ҳам туюлди. Лекин, унга яхшилаб разм солиб қарагач, уларнинг рўпарасида одам зотининг ибтидодий вакилларида бири — яъни узун, қопқора қалин сочлари елкаларидан ҳам пастга осилиб

тушиб турган етти ё саккиз ёшлардаги бир ўғил бола турганини англади. Кийимларининг ўрнига — белидан пастга қандайдир бир жониворнинг ола-була юнгли териси тутиб қўйилган эди.

Ғаля ҳам бу антиқа зотга узоқ тикилиб қолгач, сўнг қўллари билан бошини ушлаб:

— Мана буни стильга деса бўлади! Пешонасининг яссилигини-чи!— дея беихтиёр қизиқсиниб қолди.

— Жиннини қара-ю,— деди Вова.— Менимча, бу ҳеч қандай стильга эмас, балки ҳақиқий...— У сўзини тамом қилмасдан энди ғалати жонзотга мурожаат қила бошлади:— Э, болакай, кимсан ўзи? Қаёқдан келиб қолдинг бу ерга?

Вованинг сўроғига жавоб ўрнида қандайдир хир-қироқ эшитилди, кейин у ғалати жонзот ирғиб ўридан турди-да, хатарли қиёфага кириб, тушуниб бўлмайдиган бир овозда:

— Джжий!— деди.

Унинг «Джжий!» деб айтгани аниқ эди, аммо буни нима деб тушунса бўлади?

Вова талвасаланиб юк халтасини ечди-да, ўйинчоқ тўппончасини қидирди. Унинг хаёлига бу ғаройиб жанжалкашни ўзига бироз бўлса ҳам ўргатмоқ учун унга бирор нарсга совға қилиш керак деган ажойиб бир фикр келган эди.

— Ма, ол, ўйнайсан,— деди Тутарев илиқ табассум билан бу ғалати болакайга тўппончасини узатаркан. У ёввойи одамнинг ҳақиқий ўзи эди.

Лекин шу заҳоти бу жонзот ҳирқираганча Вовага ташланиб уни ерга қулатди. Вова эса ҳатто унга қаршилиқ кўрсатишга ҳам улгурмай қолди. Бироздан сўнг у ўнг тиззасининг пастроғида огриқ сезиб ўзига келди ва:

— У тишлаб оляпти!— деб қичқирди гўё Сверчковани гувоҳликка ундаётгандай.

Сўнг Вова бу дилозорнинг дағал сочларидан ушлаб олди-да, чаққон бир ҳаракат билан уни тагига босди ва бошқа қўли билан иягининг тагига боплаб мушт туширди. Шу пайт Вованинг тўппончаси четга учиб кетди, ғалати жонзот эса огриқдан ғингший-ғингший ғор четига ирғишлаганча қочиб кетди. Аммо шу заҳоти қайта куч йиғиб оёққа турди-да яна Вовага ташланди. Тутарев чалқанчасига йиқилиб тушди ва ёввойининг қўпол бармоқлари ҳадеб унинг ҳалқумига томон интилаётганини сезиб қўрқиб кетди.

Галя бу ғалати олишувдан кўзини узмай қараб турарди. Вованинг тўппончасини тушириб юборганини кўрди-ю, уни дарҳол ердан қўлига олди. Баҳодир Тугарев ўзининг қолдан кетаётганини сезиб турарди. Ў ўзига келиб ёввойи махлуқнинг шундоққина юзи-юзи-га теккудай яқин жойда ҳансираб пишиллаётганини ҳис қилди-ю, қаттиқ қичқириб юборди. Қиз бу орада унинг қулоғидан бор кучи билан тортиб юборган эди, у яна хириллаганча Вовани қўйворди.

Ёввойи одам энди қаршисида иккита душмани турганини англаб, ердан бир тош бўлагини қўлига олди. Шунда Галя бунни кўриб, икки қадам олдинга чиқди-да, Вованинг тўппончасидан унга қараб ўқ узди. Фор ичи дод-фарёдга, даҳшатли қичқириқларга тўлиб кетди. Ёввойи одам қўлидаги тошни ташлаб, таппа тиз чўкди, кейин Галянинг олдига эмаклаб келди. Қалтираган қўллари билан бошини бекитиб, ерга юз тубан қапишиб ётганча қотиб қолди.

Галя бу ажабланарли ҳолга ҳайрат ва қўрқув аралаш қараб турди. Ҳаяжондан эндигина ўзига келиб қолган Вова ҳам аста-секин ўрнидан турди, ёввойи одам тишлаб олган оёғини силаб оқсоқлаганча Сверчкованинг олдига келди. Ёввойи одам ҳали ҳам ётган жойида ҳаракатсиз қотиб турарди. Уни кўрган одам, у тош бўлиб қолган бўлса керак, деб ўйлаши ҳам мумкин эди.

Болалар юввошланиб қолган ёввойи болани нима қилишларини билмай бир дақиқа қараб қолишди. Вова бир хўрсиниб, Галя билан кўз уриштириб олгач, унга томон эгилди.

— Менга қара, болакай,— мурасасозлик билан деди у,— ке, энди, бўлди! Ярашамиз!— Вова жавоб кутиб ўтирмасданоқ қўлини ёввойи одамнинг елкасига қўйди. Унинг гавдаси титраб кетди ва шу заҳоти бирдан нола тортиб увиллаб юборди. Чўчиб кетган Вова дарров ундан қўлини тортиб олди.

— Болакай,— иложи борича эркалаб мурожаат қилди Сверчкова.— Тур ўрнингдан. Сени хафа қилмаймиз!

— Э, бўлди энди,— деди Вова.— Тур ўрнингдан. Сени биз еб қўймаймиз, биз ахир одамхўрлар эмасмиз-ку!— Тутаревнинг бу фикри ўзига ҳам жуда ёқиб кетганидан жилмайиб қўйди. Аммо ёввойи одам қимир этмас, гўё шол бўлиб қолгандай ерда ётар эди.

— Юраги йўқ экан-ку бунинг...— елкаларини қисди Галя.— Ҳозирча ўз ҳолига қўййлик-да, юк халталаримиз олдига борайлик. Эҳ, роса чанқадим...

— Сен ботир экансан, Галя,— деди Вова беихтиёр қуришиб кетган лабларини ялаб, улар юк халталарининг олдига ўтирганларида.— Сен бўлмаганингда, у менинг бўғзимни ғажиб ташлаган бўларди.

— Ҳа-а, ғажиб бўпти!

— Сенинг шундай қилишингни сезиб турувдим.

— Уни қара, Вова, у ҳали ҳам ётибди. Вой, қўрқоқ-ей!

— Ўқ отилишидан шунча қўрқиб кетди. Бориб турган лақма экан-а, бу ўйинчоқ тўппонча-ку, ахир. Ростакан тўппонча бўлганида борми, билмадим унда нима бўларди? Дам тишлайди, дам томоққа ёпишади, ўзи бўлса энди ана — гўё мишиқни нонпарелдек яллаб ётибди...

— Қандай дединг?

— Нонпарелдай-да... Сенга қандай тушунтирсам экан? Умуман бунинг тарихи узоқ, кейинроқ гапириб берарман бу ҳақда.

— Биласанми, Вова, менимча у...

— Айиқлар орасида яшаган демоқчисан-да, тўғрими?— гапини бўлди Тутарев.

— Менинг нима дейишимни қаёқдан билдинг?

— Менинг ўзим ҳам шу ҳақда ўйлаб турувдим.

Балки, у ҳали чақалоқ чоғидаёқ, она айиқ уни инига олиб кетиб қолгандир. Бунақа ҳодисалар тўғрисида китобларда ўқиганман.

Орага жимлик тушди. Болалар ҳаракатсиз ётган ёввойи болакайга қизиқсиниб қарашди ва ўзларининг ҳам ҳозир қандай ҳолга тушиб турганларини бир зум унутиб юборишди. Шу пайт қаердандир кучли бир қичқириқ овози эшитилди ва болаларнинг бутун аъзойи бадани жимирлашиб кетди. Улар қўрқув билан бир-бирига қарашди.

Вова қўлини Сверчкованинг елкасига қўйиб, боши билан ёввойи бола томонга имлади. У эса кутилмаганда сакраб ўрнидан турди-да, хириллаганча бир нималар деб ўз-ўзидан ўйинга туша бошлади. У онда-сонда увиллаб қўяр, қўллари билан тепага осиб қўйилган қандайдир ўйинчоқни узиб олишга ҳаракат қилаётганга ўхшаш ҳаракатлар қилар, қўлларини силкитиб сапчир эди. У хурсанд эди.

— Нима, у ақлдан озиб қолдими?— шивирлади

Гая, ёввойи одамнинг ҳаракатларини ҳайратланиб кузатаркан.

— Менимча нимадандир кайфи чоғ бўляпти,— тахмин қилди Вова.

— Эҳтимол бирон нимани сезаётгандир.

— Мен ҳам.

— Нима?

— Мен ҳам ниманидир сезяпман. Бир нарса юз берадигандек юрагим ҳаприқиб кетяпти.

— Балки Сверчкова хонимга валерианка бериш керакдир?

Гая унинг бу гапидан хафа бўлиб тескари бурилди ва уни гап билан узиб олмоқчи бўлиб турган эди, шу пайт унинг кўзига тепадаги ёввойи болакай ғор ичига қулаб тушган тешикдан, ниманингдир улкан пахмоқ боши кўриниб кетди. Гая қичқирганича Вованинг пинжига тиқилди.

Ёввойи бола фурсатдан фойдаланиб, олдинга ташланди. Тепадаги тешикка яқинлашиб қолгач, қандайдир узук-юлуқ овозлар чиқариб юқорига қараб жойида сакрай бошлади.

Тепадан кўриниб турган пахмоқ бош бир дақиқа кўздан ғойиб бўлган эди, ғор ичи яна бироз ёришди. Кейин ўша жойда яна ўшанақа бошдан иккитаси пайдо бўлди.

Қолган воқеалар бир неча дақиқа ичида бўлиб ўтди, яъни ғор ичига иккита сержун ёввойи сўлақмон сакраб тушишди. Сўнг ёввойи боланинг юракларни зирқиратиб юбуровчи қичқирғи эшитилди. Кутилмаганда сержун ёввойи махлуқлардан бири Вованинг қўлидан ушлаб беҳосдан шундай тортган эди, қўли узилиб тушгандай бўлди. Бошқа биттаси эса Гаянинг қўлидан маҳкам ушлаб олганди. У чинқириб юборди ва қўрққанидан Вованинг тўппончасини қўлидан тушириб юборганича ҳушидан кетди.

Вова эса бор овози билан қичқирарди.

— Унга тегманглар, фашистлар!

Бироқ Тутарев томонидан қилинган ишорага бу сержун сўлақмонларнинг фаҳми етмади шекилли, улар болаларни қўлларида ушлаб ўзлари билан судраб кетишди. Вова эпчиллик билан ёввойилардан бирининг сержун бармоғини тишлаб олган эди, у Вованинг бошига шундай қаттиқ мушт туширдик, бола ҳам шу заҳоти ҳушидан кетди.

ЯССИ ПЕШОНАЛИЛАР МАНЗИЛГОҲИ ВА
УЛАРНИНГ ЁВВОЙИ ХУЖАЙИНЛАРИ БИЛАН
ТАНИШИШ ХУСУСИДА

Улар деярли бир вақтнинг ўзида ҳушига келишиб, кўзларини очишди. Вова Галянинг ёнида ётганлигини кўриб жилмайди, сўнг у томонга эгилиб, деди:

— Мен сени олиб кетиб қолишган бўлса керак деб ўйлабман. Тушимга шу кирибди, гўё бизга ёввойи одамлар ҳужум қилишганмиш ва...

— Тушингда эмиш,— алам билан жилмайди Галя.— Қошки бу тушинг бўлса...

— Туш эмасми?— овози ўзгариб сўради бола.— Бунинг ҳаммаси ўнгимизда бўлиб ўтдимми? Фор, ёввойи одамлар, бошимга тушган муштлар — булар туш эмасми?

— Ҳа, бошинг оғримаяптими?

— Оғрияпти. Биз қаердамиз ўзи?

— Уларникида!

Галя бу сўзни шундай дард билан айтдики, Тутарев бундан беихтиёр сесканиб кетди ва унга яқинроқ силжиди.

Аҳволнинг мураккаблигини бола эндигина ҳис қилди ва атрофига аланглаб қараб чиқди-да, қаерга келиб қолганликларини аниқлашга уриниб кўрди.

Улар айрим белгиларга қараб афтидан минг йиллар давомида табиат яратган қандайдир ковакка ўхшаб қолган бир ерга келиб қолишганини пайқашди. Бу ердаги ҳавонинг ҳарорати одатдаги уй ичи ҳароратидан ортиқ бўлса ҳам, аммо зах эди. Вованинг чап томонидаги ингичкагина бир ёриқдан хирагйна нур тушиб турарди.

Вова бу нур тасмаси ёнига эмаклаб борди-да, унга қўлини чўзган эди, бармоқлари шу заҳоти бир нарсага тегди.

Вова бу мўйна чодирнинг четини аста қайирди-ю, шу заҳоти кўзларини қисиб олди: Галя билан у кўпдан қоронғиликда юргани учун ёруғ нур уларнинг кўзларини қамаштирган эди. Қаҳрамонларимизнинг ёноқларидан оқиб тушаётган тер томчилари, юзларини ачиштириб азоб берарди. Вова мўйна чодирнинг четини қўйиб юбориб, оғриқни босиш учун юз-кўзларини арта бошлади, лекин бунинг фойдаси йўқ эди.

Бир зум кўзларини қаттиқ юмиб тургач, оғриқ сал тўхтагандай бўлди. Бола яна чодирни очиб кўра бошлади.

Бу сафар у чодирни анча эҳтиёткорлик билан очди ва унинг олдида, кейинчалик бир умр хотирасида сақланиб қолган бир ажойиб манзара намоён бўлди.

Ковакдан ўн метрлар чамаси нарида, гуллар билан қопланган майсазорда унча ўсиқ бўлмаган оч жигарранг тук билан қопланган ясси пешонали ёввойи кишиларнинг бир гуруҳи ярим айлана ҳолда ўтиришган эди. Уларнинг қўлларида йўғон-йўғон сўйиллари бор эди. Эгниларидаги кийимлари эса қандайдир ҳайвон терисидан иборат бўлиб, бел томонидан осилиб турарди.

Улар ўн бир киши эдилар. Ўртада ўтиргани афтидан бошлиқлари бўлса керак, калта, йўғон бўйнига ғалати мунчоқ тизими осиб олганди. Унинг ёнида, ўнг томонида ориққина биттаси ўтирган эди. У ўзининг мартабасини кўз-кўз қилаётгандек, бошқаларга тез-тез кўз қирини ташлаб қўяр, бошлиғидан кўз узмай боқиб турарди.

«Бу ерда ҳам лаганбардорлик!»— деган фикр ўтди шу зум Вованинг кўнглидан. Сўнг унинг кўзи таниш нарсага тушди. Бу юк халтаси эди. У давранинг нақ ўртасида, аниқроғи бошлиқнинг олдида ётар ва барчанинг диққатини ўзига тортган эди.

Бошлиқ бояги ориқ ёввойига бурилиб, қўл силтади. У шу заҳоти сапчиб турди-да, юк халтасининг атрофида ирғишлаб айлана бошлади.

Галая аста Вова томон эмаклаб келган эди, чодир чайқалиб кетди. Бунни сизди шекилли, ёввойи одамнинг қаттиқ ириллаши эшитилди.

— Бизни энди йўқ қилишади,— шивирлади Вова Сверчкованинг қўлларини пайпаслаб топишга ҳаракат қиларкан.— Биласанми, биз қаерга келиб қолганмиз?

— Мен олдин ўз кўзларимга ҳам ишонмаган эдим!— дея шивирлади қиз.— Булар ҳақиқатан ҳам ёввойи одамларга ўхшайди! Аммо, улар қандай қилиб бу ерга келиб қолишган экан?

— Бунни қаёқдан билай. Қандайдир бошқачароқми-ей...

— Ростданам. Гўё биз тош асрига тушиб қолгандекмиз.

— Нега «гўё» экан? Биз ҳақиқатан ҳам ўша — тош асрига тушиб қолганмиз. Териларини кўрдингми?

— Сўйилларини-чи? Ҳой, Вова, улар бизни тагин...

— Уларни одамхўр деб ўйлаяпсанми? Ўқиганман, улар семизларни ёқтиришаркан, биз эса жуда ҳам ориқмиз. Жудаям чанқаб кетяпманки...

— Сув сўраш керак.

— Тушунишмайди, аммо имо-ишора билан тушунтирса бўлади. Ҳар нима бўлганда ҳам, улар одамларку, ахир.

— Биламиз бунақа одамларни! Яхшиямки, биз сен билан семизроқ эмасмиз.

— Милиция ҳам чақириб бўлмайди. Бу ерда самбочилардан бештаси бўлганида борми...

— Милиция дейсанми? Менимча, уларнинг яқинига боришга милиционер ҳам қўрқса керак.

— Нима қилдик энди Галя? Биз ахир болалармиз, болаларга эса ҳатто ҳайвонлар ҳам тегишмайди. Албатта, улар жуда оч бўлишмаса агар.

— Эҳ, мен ҳам очиқиб кетяпман. Юк халталаримизни бергандаям майли эди. Тишимизни тозалашга ҳам ҳеч нарсая йўқ-а...

— Ишқилиб юк халтамызни илма-тешик қилишвормаса бўлгани!

— Нима, мени қўрқитяпсанми? Олдин овулган эдинг, энди эса...

— Пионер ҳақиқатдан қўрқмаслиги керак. Биз, Галя, барча нарсага тайёр бўлиб турмоғимиз керак. Биласанми, менимча булар ҳар ҳолда оддий ёввойи одамлар эмас, улар неандерталлар.

— Хўш, нима бўпти? Улар ҳам бизнинг оддий болалар эмас, балки пионер эканликларимизни ҳисобга олишади деб ўйлайсанми?

— Умуман энди гап шундай, Галя, шуни билки, мен сени хафа қилдириб қўймайман! Ҳозирча тирик эканман, ҳеч ким сенга тегмайди. Энди бундан буён сенинг шефинг бўлганим бўлсин!

— Йўқ. Сен эмас, мен сенга шефлик қиламан. Буни менга топширишган...

— Мабодо, неандерталлар билан ишлашни ҳам сенга топширишмаганми?

— Борди-ю, бу неандерталлар бўлиб чиқмаса-чи?

— Сен айтгандай, неандерталлар эмас балки, троглодитлар бўлиб чиқса, кўнглинг ўрнига тушади-

ми? Агар биз қўрқоқлик қиладиган бўлсак, улар биласанми, бизларни нима қилишади...

— Биламан.

— Кел, қўрқоқлик қилмаймиз! Бизни энди фақат шу нарса асрайди.

— Бўпти,— деди тишлари такиллаб қиз,— фақат сен гапимга киргин, хўпми?

Шу пайт мўйна чодир кимнингдир кучли қўли билан улоқтириб ташланди. Ковак ичи ёришди. Аммо, шу заҳоти болаларни қўриқлаб турган ёввойиннинг йўгон гавдаси ёруғликни яна тўсиб қўйди. У ковакка қараб ириллаганча аниқ қилиб деди:

— Джжий!

Бу ўша — ғорга қулаб тушган жингала жунли ёввойи боланинг олишишга тайёр бўлиб турганда айтган сўзнинг ўзгинаси эди!

Демак, «Джжий» «Чиқ бу ёққа!» дегани бўлса керак деб ўйлади Вова ва Галянинг қўлидан ушлаганча ковакдан аста эмаклаб чиқди.

— Нима бўлса бўлар,— шивирлади қизга у,— аммо, биз қўрқмаймиз!

— Ҳа, ха-ха-а-ав!— дея жавоб берди Сверчкова, қалтираётганини босишга уриниб, сўнг қўшиб қўйди:— Ф-фа-қат мм-мен-сиз ҳеч қ-қ-аёқ-қа кетма!

Болалар ковакдан чиқишгач тўхташди ва хавфсиз раганча атрофга назар ташлашди. Энди ёввойи одамлар кўпайишиб, ўн саккиз-йигирматача бўлиб қолишган эди. Улар икки қатор бўлишиб, ярим айлана ҳосил қилиб тик туришарди. Оёқларининг тагидаги сарғайиб кетган майсалар устида эса юк халталаридан чиқариб олинган барча буюмлар уюлиб ётарди. Буюмларнинг ёнида эса ғор ичида болалар билан олишган ўша ёввойи бола ёнбошлаб ётиб олган эди. Ёввойилар бошлиғи қўлларини қовуштириб олганча тик турар, афтидан, у ниманидир ўйлар эди. Унинг ёнида эса Вова лаганбардор деб ном қўйган ўша қотма ёввойи бошлиқдан кўзини узмай унинг ҳар қандай буйруғини шу заҳотиёқ бажо келтиришга тайёрдай сергак турарди.

Ёввойи одамлар гуруҳидан сал нарироқда катта гулхан тайёрланаётганига Вованинг кўзи тушиб қолди.

«Бу биз учун бўлса керак!»— деб ўйлади у қўрқув билан ва Галяга қаради. У гулханнинг қандай ёнаёт-

ганини кўз узмай кузатиб турар ва афтидан, у ҳам шу ҳақда ўйлаётган эди.

Бошлиқ қўлини кўтарди. Болаларга соқчилик қилиб турган ёввойи қутқу солиб ириллади-да, уларни бошлиқ турган томонга судраб кетди.

ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

СОВУНГА, КОНСЕРВАЛАРГА ВА АЛБАТТА АСАБГА ҲАМ БАЪЗАН ЭЪТИБОР БЕРИШГА ТЎҒРИ КЕЛГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Болаларни давранинг ўртасига судраб келишгач, улар ясси пешоналиларнинг ўзларига сергаклик билан кўз тикиб турганликларини кўришди.

Жимлик узоққа чўзилмади, аммо Вова ана шу дақиқа ичида бу тунд башараларни кўздан кечириб чиқишга ва охири яхшилик билан тугашига ақли етмаётган бу воқеаларни чамалаб кўришга ҳам улгурди.

Агар Тутарев паҳлавон бўлганида ҳам, улкан сўйиллар билан қурулланган ва бошлиқларининг битта ишораси билан чақирилмаган келгиндиларнинг миясини пачақлаб ташлашга тайёр турган бу ёввойи одамлар тўдасини ҳеч нима қила олмаган бўларди.

Вова бир ҳолатда турганига қарамай бу ёввойилар тош-қоялар билан ўралиб ётган кимсасиз бу жойда қандай кун кечиришар экан деган ўй билан банд бўлганига ўзи ҳам ажабланди.

«Қизиқ,— деб ўйларди у,— буларнинг орасида биронта ҳам хотин-халаж кўринмайди, ўша биттасидан ташқари бошқа болалари ҳам йўқ. Демак, қолганлари қаердадир яшириниб туришган бўлса керак. Улар мана шу қоялар ортидамасмикан?»

У гулханининг ўнг томонидан уч юз-тўрт юз метрлар чамаси нарида кўриниб турган тепаликлар томон қаради ва Галяга нимадир демоқчи бўлган эди, шу маҳал қаттиқ бир туртки зарбидан бошлиқнинг нақ оёғи тагига учиб бориб тушай деди. Ўзини ўнглаб олгач, қайрилиб қараган эди, унинг кўзи лаганбардорнинг нафрат билан ёниб турган кўзларига тушди. Тутарев ўзини йўқотиб Галяга назар ташлади ва унинг кутилмаганда бунчалик хотиржамлигини кўриб ҳайрон бўлди. Шундан сўнг бироз ўзини ўнглаб олди-да бошлиққа мурожаат қилди:

— Биз қаердамиз? Ва Сиз биздан нима истайсиз?

Бошлиқ бир неча бор бўғиқ товуш чиқариб сўйилини ўнг қўлидан чап қўлига олди. Бу ҳамманинг шундай қилиши лозимлиги тўғрисида берилган ишора эди. Шундан сўнг бошлиқ майса устига ўтирди ва сўйилини боши узра бир кўтарди-да, ерга қўйди. Бошқалари ҳам шундай қилишди, ёввойи болакай эса юк халтанинг устидан турди-да, қабила бошлиғи томон эмаклаб келди ва унинг ерда ётган сўйилига пешонасини тегизди. Шундан сўнг у ўрнидан туриб ириллаб бир нимадан ҳадиксираётгандай у ёқ-бу ёққа қараб олгач, консерва банкасини олиб унга узатди. Бошлиқ унинг қўлидан консерва банкасини олди-да, диққат билан кузатгач қаноатланмай унинг тагини ҳидлаб кўрди. Ҳатто тунукасини ялаб ҳам кўрди, аммо, афтидан бундан ҳеч қандай ҳузур сезмади шекилли шарт ўрнидан туриб ҳайрат аломати билан банкани, Вовага узатди.

Вова ёввойилар учун жуда сирли бўлиб кўринаётган бу банкани бошлиқнинг қўлидан олди-да, Галя билан кўз уриштириб олгач чўнтагини кавлашга тушди. Аммо, у чўнтагидан ҳеч нарса топа олмагач, Галяга илтижо билан боқди. Галя уни сўзсиз тушунди ва кўзи билан ҳали ечилмаган юк халтасига ишора қилди. Вова тезгина юк халтасини ечди, ундаги буюмлар орасини пайпаслаб консерва очқични топди. Сўнг чўққайиб ўтириб консерва банкасини очишга тутинди. Бир зумда банкани очди-да, қопқоғини олиб нарига улоқтириб юборди, ўша атрофда турган ёввойилардан иккитаси бир-бирини итаришиб майсадаги тунукага ташланишди.

Вова очилган консервани бошлиққа узатар экан:

— Энди бунга еса бўлади,— дея майсада ётган санчқини қўлига олди-да, у билан консерва банкасини тақиллатди.— Мана бу билан,— деб қўшиб қўйди. Бошлиқ очилган консерва банкасига тикилиб турди. У банкани қўлига олишга унча шошилмаётган эди. Шунда Вова беихтиёр жилмаяётган Галяга қараб, бир бўлак балиқни санчқи билан олиб оғзига солди. Ҳали луқмани чайнаб улгурмасданоқ, у Гаяни ҳам консерва билан сийлади. Консерва тамом бўлгач, Вова консерва банкасини ерга ташлаб, оёғи билан тепиб юборди. Банка ҳавода бўғиқ жаранглади-да, гулхан ёқиш билан овора бўлаётган неандерталнинг нақ бошига бориб тушди. У бўлса қўрққанидан қичқириб

юборди ва гулхандан бир неча метр нарига сакраб тушди.

Бўлаётган воқеаларни диққат билан кузатиб туришган ёввойилар, беихтиёр сўйилларига ёпишишди. Аммо бошлиқ қовоғини солиб лаганбардорнинг гарданига қаттиқ мушт туширди. Бу ҳолни кўрган барча жим бўлиб қолди.

Бошлиқ консервалардан яна бошқа бирини қўли билан кўрсатиб, Вовага унинг қандай очилишини яна бир бор кўрмоқчилигини тушунтирди. Вова кўп ўйлаб ўтирмасдан бу банкани аввалгидан ҳам тез очди-да, уни ёввойиларнинг сардорига узатди. Бошлиқ бу сафар консервани қўлига олди. У ҳадиксираганча ҳар тарафга аланглаб, сўнг бир бўлак балиқни оғзига солди.

Унинг жирканаётганлиги билиниб турарди. Сўнг оғзидаги балиқни майса устига тупуриб ташлади-да, ҳайратланганича Вовага банкани узатди.

Бу орада лаганбардор бошлиқ тупуриб юборган балиқ думини ердан олди-да, ўйлаб ўтирмасдан гўё умрида ҳеч бунақа лаззатли овқат еб кўрмагандай уни ғажигиша тушиб кетди. Ёввойилар унга ҳайрон бўлиб боқишиб турар, ҳатто биттасининг лабларидан сўлаги оқиб кетаётганлиги ҳам шундоқ кўриниб турарди.

— Амакижон! Еб кўринг-а,— мурожаат қилди Вова бошлиққа банкани узатар экан.— Бунинг ҳаммаси стерилизация қилинган!

— Гапларингни тушунишса кошкийди,— ғудирлади Сверчкова.

Бошлиқ яна банкани ундан олди-да, шеригига узатди. У банка тунукасини ҳидлаб кўрди, болага ҳадиксирагансимон қараб қўйди, сўнг консервани ёнида ўтирганга узатиб, ўзи бир яланиб қўйди. Бир неча минут ичида консерва банкаси даврадаги барча ёввойилар орасида қўлдан-қўлга ўтди, аммо, улардан биронтаси бу аллақандай сирли таомни татиб кўришга ботина олмади. Қотма лаганбардор қабиладошларидан бирининг консерва банкасини отиб юбормоқчи бўлаётганини сезиб қолди-ю, банкани қўлидан юлқиб олди. Сўнг бошлиқ томон бир қараб унинг ичидаги овқатни бирпасда гумдон қилди-қўйди. Бу ҳол ўша ерда ўтирган қабиладошлар орасида олағовурга сабаб бўлди, аммо бошлиқ қўлини ҳавога бир кўтариб тушириши билан ҳамма яна тинчланиб қолди.

Вова барча ёввойиларнинг диққати бошлиққа жалб бўлиб турганидан фойдаланиб, тезда ердан яна битта консерва олдди, уни чаққонлик билан очди ва Галяга узатди.

— Ма, еб ол!— деди секин.— Балки, бошқа сенга қолмас.

Галя ҳам узоқ ўйлаб ўтирмади. У боладан санчқини олиб, бирпасда консерва яримлатди. Қолганини эса, Вова тамомлади. Кейин у бўшаб қолган консерва банкасини яна туфлисининг учи билан ҳавога қараб тепиб юборган эди, лаганбардор бир сапчиб, ҳавода учиб бораётган банкани ушлаб олди. Кейин у бўш банкани виқор билан бошига кийиб, қолган ёввойиларга ғолибона қараш қилди. Бошлиқ лаганбардорнинг бошида жозибали ялтираб турган нарсани кўриб, унинг ёнига келди ва қўполлик билан унинг сочидан банкани юлқиб олиб ўз бошига қўйди. Кейин у лаганбардорга шунақанги бир мушт туширдик, у бундан қалқиб кетиб, йиқилишига сал қолди. Гулхан ёқаётган ёввойилардан бири ҳам бўш консерва банкасидан биттасини ердан топиб бошига кийиб олди.

Бошлиқ Вованинг елкасига қўлини қўйди-да, майсалар устида уйилиб ётган буюмларни қўли билан кўрсатиб:

— Ук,— деди.

Буни Вова, бошлиқ бу ётган нарсалар нима эканлигини тушунтириб бер, деяпти, деб тушуниб, хўп, деди. Ва битта, оқ қандни олди-ю, қоғозини йиртиб ундан бир чақмоғини оғзига солди, кейин гўё намойиш қилаётгандек атайлаб тишлари билан уни қисирлатиб эзди. Иккинчи бўлак қандни бошлиққа узатди. У бу оқ нарсани ҳадиксираброқ тишлади ва афтини бужмайтирди. Лекин таъминни сезиб қолганидан сўнг, луқиллатиб ютиб юборди. Ҳамма, бу нима билан тугар экан, дегандай унинг оғзига қараб қолишди. Бошлиқ йўталди, жилмайганга ўхшатиб, афтини буриштирди.

«Ёқиб қолди шекилли, — ўйлади Вова, — энди ёввойилар бизларга тегмас»,— деган фикр хаёлидан ўтиб.

Бошлиқ лаганбардорни чақириб унга алланималар деди. У юк халтага яшиндай ташланиб, ундан бир пачка сухарини тўкиб-сочиб қўлига олди-да, Вованинг елкасига туртди. Бола ундан сухарини олиб жўрттага оғзига солган бўлиб чапиллатди. Буни кўрган лаганбардор ўзини сухарига урди ва ундан икки

бўлагини олиб бошлиққа узатди. Бошлиқ сухаридан бирини лаганбардорга қайтариб бериб, иккинчисини ўзи чемира бошлади. Лаганбардор бошлиғига мчнатдорчилик билдиргандай бир қараб сухарини тушира кетди. Лекин кўп ўтмай афтини буриштираётган эда, бошлиқ унга бир ўқрайиб қараб қўйди. Бошлиқнинг авзойидан кўрққан лаганбардор шу заҳотиёқ оғзидагини ютиб юборди. Қолганини эса ҳеч кимга билдирмай аста ерга ташлади. Вова билан Галя ерга ташлаб юборилган сухари бўлагига баб-баравар ялт этиб қарашди. Афсуски, улар ерга ташлаб юборган нарсаси сухари бўлаги эмас, балки, «Туалетное гвоздика» деб ёзилган чиройли этикеткали ироқи совун эди.

— У совунни уриб қўйибди-ку!— гулдиради Вова, Галянинг қўлларида ушлаб.— Энди нима бўлади?

Галя бир неча дақиқа Вовага тикилиб турди-да, сўнгра кўзлари бесаранжом ўйнаб турган лаганбардорга қўл силтаб:

— Ҳеч нарсаси қилмайди! Кўряпсанми, у қандай ифлос бўлиб кетибди. Ҳеч бўлмаса ичи тозаланади-ку,— деди.

УНИНЧИ БОБ

ЁВВОЙИЛАРНИНГ ОРҚА-ОЛДИГА ҚАРАМАЙ ЖУФТАКНИ РОСТАБ ҚОЧИБ ҚОЛГАНЛИКЛАРИ, ВОВА БИЛАН ГАЛЯНИНГ ЭСА УЯЛМАСДАН ЯИҒЛАГАНЛИКЛАРИ ХУСУСИДА

Вова билан Галянинг қаёқдан бу ерда пайдо бўлиб қолганлигига ақли етмай ўтирган ёввойи болакай нима бўлди-ю, кутилмаганда юк халталаридан бирининг олдида ётган нарсасига диққат билан тикилиб қолди. Унинг ҳаракатларини кузатиб турган Галя бирдан пионер лагеридалигида қўлидан қўймай юрадиган китобчасига кўзи тушди. Бу — чиройли муқовали гулчилик ҳақидаги рисола эди.

Қиз юк халтачасига яқинлашди, китобчани ердан олиб, ёввойи болакайга узатди. У Галядан ҳадиксираганча, гулларнинг расмига боқди ва панжаларини китобча муқовасига олиб бориб тегизди. Ва, шу заҳоти қичқирганча қўлини китобчадан тортиб олди.

Бошлиқ унинг бу қилиғини хуш кўрмагандек ириллаб унга томон бир қадам қўйди-да, юзига бир ша-

пати урди. Бола ғингшиди, сўнг нималардир деб Галяни кўрсатди. Орага тушган сукунатдан сўнг бошлиқнинг ўзи рисолага қўлини чўзди. Аммо, у ҳам бармоқларини китобча муқовасига теккизар-теккизмас қичқириб юборди-да, қўлларини орқасига яширди.

Галя Вова билан кўз уриштириб олгач, ҳайрон бўлиб елкаларини қисишди.

— Буларни ҳақиқий гуллар деб ўйлашяпти,— фараз қилди Тутарев.— Нима ҳам қилардинг. Булар ахир неандерталлар-ку!

Бошлиқдан сўнг китобчага бошқа ёввойилар ҳам қўл чўзиб кўришди. Лекин, уларнинг ҳар қайсиси ҳам қўлларини китобчанинг рангли расмига теккизар-теккизмас қичқириб юборишар ва дарров орқага тортиб олишар эди. Афтидан, уларга бу гуллар кўз билан кўрса бўладигану, аммо қўлга олиб бўлмайдиган қандайдир сеҳрли гуллар бўлиб туюлаётган бўлса керак.

Бошлиқ сўйилини Гаянинг оёқлари остига ташлади-да, қўлларини унинг елкаларига қўйиб, ғамгин бир чўзиқ овоз чиқарди. Шу заҳотиёқ, бошқа барча ёввойилар ҳам қўлларига сўйилларини Свечкованинг оёқлари остига олиб келиб ташлашди, ўзлари эса бу ердан бир неча қадам нарига бориб туришди. Фақат қўлида сўйили бўлмаган болакайгина саросимада қолиб, турган жойида ер тепинарди.

Бошлиқнинг бир ҳайқириши билан у ҳам катталарнинг пинжига кириб кетди.

Қаердадир гулхан ортидан даҳшатли увиллаш эшитилди, Галя билан Вова бундан бир сесканиб кетишди. Тутарев лаганбардор деб атаган ўша қотма ёввойи қўлида сўйилни ўйнатиб, букчайганча тўғри уларга қараб чопиб келарди. Унинг оғзидан қизғиш кўпик оқиб турарди.

Қим билади дейсиз, агар шу маҳал бошлиқ икки қўлини ҳавога кўтарганча, даҳшатли овоз билан: «Джжу!»— деб қичқириб, лаганбардорнинг йўлини тўсиб қолмаганида қаҳрамонларимиз ҳаёт билан ви-долашармиди.

Бошлиқнинг бу ҳайқириғи лаганбардорга сеҳрли таъсир кўрсатди. У титраб-қақшаб сўйилини ташлаб шу заҳотиёқ ерга чалқанча ётиб олди.

— Мана бунини мўъжиза деса бўлади,— деди ҳайратланиб Галя.

— Улар биздан қўрқишаётганга ўхшайди.

— Шуун-д-а-ай, ҳа-а-а,— чўзиб тасдиқлади Во-

ва.— Бу қайтанга яхши ҳам! Энди улардан қутулиш учун асос бор десак ҳам бўлади. Энди фақат ўзимизни бир хилда тутиб турсак бўлгани.

— Тўғри,— деди Сверчкова хурсанд бўлиб ва юк халтасининг олдига келиб, ундан бир нимани қидира бошлади.

Ёввойилар унинг бу ҳаракатларини рўйирист қўрқув остида кузатиб турдилар. Ҳатто улар орасида афтидан энг тажрибали ва ботир овчи ҳисобланган бошлиқнинг ўзи ҳам, гўё доскага чиқиши лозим бўлиб қолган, аммо унда ёзилган масаланинг қандай ечилишини билмайдиган ўқувчидек кўзларини пирпиратиб турарди.

Галя юк халтасини титкилай-титкилай ахийри дастрўмолчага ўроғли бир нарсани чиқариб олди-да, Вованинг олдига келди.

— Кўряпсанми, мен нима олиб келувдим?— деди у тугунчани очаркан. Бу ярим ўтказгичларда ишлайдиган митти радиоприёмникча эди.

— Энди уларга кўрсатиб қўямиз!— севинч биланми, ё таҳдид биланми хитоб қилди Вова. У приёмникнинг қулоғини бўради. Қичкинагина қутичадан ажойиб рус қўшиғи янгради. Пятницкий номидаги хор куйламоқда эди:

Гўзаллигинг ақлимни оздирди-ё-ё,
Ёш қалбимдан ишқ ўтин тўздирди-ё-ё...

Бошлиқ даҳшатдан қотиб қолган ҳамқабилаларига қарата ғалати увиллаганича қояли тепаликлар томон ура қочди: шу заҳоти қотма лаганбардор ҳам ирғиб ўрнидан турди-да, унинг изидан, энг олдинда қочиб кетаётганлардан ҳам ўзиб кетгудай бир ҳаракат билан шаталоқ отиб қолди.

Приёмникда эса эркак кишининг чўзиқ овози эшитиларди:

Тўхта бир бор, тўхтагил, моҳтобоним,
Шодлигимсан, сен менинг ҳам тану жоним!

Бир оздан сўнг Вова ва Галянинг олдида ҳеч ким қолмади.

— Техника — ажойиб куч!— деди Вова приёмникни Галяга узатар экан.

— Ана энди улар бизга ортиқ тегиша олмайди,— деди Сверчкова.

— Бидъатчилар,— хўрсинди Вова.

У яна приёмникнинг қулоғини буради. Хор тинди, барабан зарблари эшитилди, сўнг аёл кишининг овози аниқ эшитила бошлади:

«Қидирув ҳозирча ҳеч қандай натижа бермади. Аммо, шунга умид борки, пионер лагеридан ғойиб бўлган болалар, агар бирор тубсиз жарга йиқилиб тушиб кетмаган, сув, озиқ-овқат йўқлигидан ҳалоқ бўлмаган бўлсалар, улар албатта, лагерга қайтиб келадилар. Аммо, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, кейинги айтган вариантимиш ҳақиқатга унчалик яқин эмас, кўрган-билганларнинг берган гувоҳликларига қараганда улар озиқ-овқат масаласида қийналмасликлари мумкин экан. Чунки, ўзлари билан бирга олган бор овқат маҳсулотларини тежаб-тергаб ишла-тишса, уларни бемалол бир ҳафтагача етказиш мумкин экан.

Қидирувчилар партиясига альпинист, хизмат кўрсатган спорт мастери Владимир Исидорович Карцев бошчилик қилмоқда.

...Эртага спорт мастери Алексей Целовкин раҳбарлигидаги яна битта қутқарув экспедицияси йўлга чиқади. Отряд составида республиканинг энг яхши спортчиларидан саккиз киши бор. Сизларга омад тилаймиш, дўстлар».

УН БИРИНЧИ БОБ

ИИХ КИМ-У, УАУ КИМ ЭКАНЛИГИ АЁН БЎЛИШИ ХУСУСИДА

Галя билан Вова исиниб ўтиришган гулхан аста сўна бошлади.

Қуёш қоялар ортига ботди. Сарин шабада гўё қоронғу тушишини кутиб тургандай, гулхан ёлқинига ўзини урди, унинг олов тиллари-ла ўйнаша бошлади.

Қиз қаттиқ эснаб, ҳурпайиб кетган сочларини тутатди. Вова охирги тўнкани ҳам гулханга ташлади-да, ночор атрофга назар ташлади.

— Ҳозир ўчиб қолади,— деди у шивирлаб,— ёқишга эса ҳеч вақо йўқ. Кечаси совқотамиз.

— Сўйиллар-чи?— ўйлаб топди Галя.— У сўйиллардан бунақа гулхандан юзтасини ёқса бўлади.

Бир неча минутдан сўнг, ёввойиларнинг бу даҳшатли қуроллари гулханда чарсиллаб ёна бошлади,

— Бизларни қидиришяпти, биз эса...— хўрсиниб қўйди Галя ва бир нуқтага тикилиб қолди...

— Бизда агар приёмник эмас, бунинг ўрнига передатчик бўлганида борми,— хаёлчан жилмайди Вова,— ана шунда..

— Ана шунда эмиш... Ҳаммаёғи қоялар билан ўралган бу ердан қандай қилиб чиқиб кетардик? Бу ер, бир жар — ўпқоннинг таги бўлса керак-а? Сен нима дейсан?

— Ҳа-я. Қаёққа қарама, ҳаммаёқ тик чўққи, мана бу ўрталик эса гўё майдончага ўхшайди.

— Стаканга ўхшайди, фарқи шуки бу жуда улкан ва тошдан ясалган.

— Балки ўзимизнинг ғоримизга қайтиб кетармиз-а, Галя?

— Гулхан сўняпти. Қоронғи ҳам тушиб қолди. Кўряпсанми, осмонда юлдузлар милтиллаб бошлади. Бу ерда бўрилар ҳам бўлса керак.

— Бўрилар нима бўпти! Бўрилар-ку қўрқинчли эмас-а, агар...

— Бўрилар қўрқинчли эмас, дедингми?— ҳайрат билан деди. Галя.

— Нима, сен барон Мюнхаузенга ўхшаб улар билан олишганда бўғзидан ёриб юбора олармидинг?

— Ахир, улар оловдан қўрқишади, шунинг учун ҳам қўрқинчли эмас. Агар, беҳосдан ғор айиғи келиб қолгудек бўлса, унда...

— Хўш, айиқ оловдан қўрқмайдими?

— Ҳозирча у қўрқади, агар биз гулхандан нарига кетсак қўрқмайди.

— Қўрқаяпсанми?

— Йўқ. Мен шунчаки ўзим. Қўрқма, амаллаймиз. Тасаввур қилаоласанми? Олдимизга каттакон ғор махлуқи яқин келди дейлик, биз эса уни пойлаб турамиз-да, нақ пешонасини кўзлаб сўйил билан мана шундай қилиб, бошлаб урамиз! Гўшт ҳам бўлади, териси ҳам юмшоққина, иссиққина.

— Бунақа воқеа тўғрисида бир вақтлар эшитгандим. Ёки ўқиган эдимми-ей!

— Қаерда? Нима ҳақда?

— Ўша ўлмаган айиқ териси тўғрисида-да. Бу ерда ҳозирча бизнинг теримизни шилишмаса майлийди.

— Бўпти, кўп ваҳима қилаверма!— қичқириб юборди Вова, бу ёқимсиз фикрлар хаёлига келиб қолганидан беихтиёр титраб.

Улар қаёққа кетиб қолишдийкан-а,— ўзинча деди Галя.

— Ҳа, зерикиб қоляпсанми?

— Сен-чи, хурсандмисан?

— Унчалик эмас.

Галя эснади. Гулханни чўп билан титкилар экан, оҳиста куйлай бошлади.

Гулханлардай ёришинг мовий оқшомлар...

Вова унга маъюс боқди-да, юк халтачага кўз ташлади.

— Приёмникни қўяйми?

— Батареясини тежаш керак,— деди қатъий қилиб Сверчкова.

— Менга қара, Галя, балки неандерталларнинг ўргатилган айиғи бўлиб бизга олқишлаш учун ўшани олиб келишга кетишган бўлса-чи? Балки қасос олмақчи бўлишаётгандир.

— Вой, қўрқитавермасанг-чи! Уларда ўргатилган айиқ қаёқдан бўлсин? Уларнинг ўзларини...

— Ўргатиш керак демоқчимисан?

— Хўш, одамлар ўргатилмайди. Уларга... нима дейиларди, ҳаҳ ёдимдан кўтарилибди. Ладам бунга гапиришни шундай яхши кўрардиларки... Қиз бир даққа ўйчан бўлиб қолди-да, бирдан жонланиб кетди.

— Ҳа, эсладим: ўз устида ишлашлари керак!

— Ҳа-да, бу демак — лекция эшитиши, газета ўқиши, театрда бориши, ўқиган китобларидан зўр фикрларни ёзиб олиши керак деганида-а,— заҳарханда қилди Вова.— Бу неандерталлар учун айна маъқул бўладиган машғулот.

— Гапларинг бунча кинояли? Қимга ўхшайсан ўзинг-а?

— Мен туғмаман.

— Менга қара, эй туғма, биласанми...

Галя гапини тугатишга улгурмади. Уларнинг яқингинасида шунақаям даҳшатли бир ўкириш эшитилдики, бундан унинг тиши калиммага келмай қолди. Гулхан ёруғида улар томон икки орқа оёғида тикка туриб юриб келаётган қандайдир бир улкан махлуқни кўрганида Вова ўзини жуда яхши ҳис қилди деб эслатиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. У бир қарашдаёқ, унинг улкан айиқникидек бошини ва қанақадир одамникига ўхшаб кетадиган аммо, айрим ерлари қалин жун билан қопланган ғалати оёқларини кўриб қолишга улгурганди, холос.

Вова қулоқларни кар қиладиган даражада чинқириб (албатта даҳшатга тушганидан эмас, балки довжюраклигидан деб билмоқ керак буни, ҳар ҳолда бизга маълум бўлишича, у ўзини довжюрак одамлардан деб ҳисоблайди), ёниб турган тўнкани кўтариб ҳайвоннинг башарасига қараб отди, сўнгра чаққонлик билан ердан сўйилни олди-да, унинг ҳужумини қайтариш учун тайёрланиб орқага тисланди. Галя ҳам гулхандаги ёниб турган таёқчани олиб, кутилмаганда, бу махлуқнинг нақ бўрни тагида силкита бошлади.

Ҳайвон, афтидан, шошиб қолган эди. Алампдан вангиллаб юборди-да, тўрт оёғида туриб қолди. Шу маҳал шундай бир мўъжиза рўй бердики, Галя билан Вова бундан жойларида қотиб қолишди. Айниқнинг боши, гўё биров қилич билан узгандай гулханга юмалаб тушди ва болалар, шу зум ясси пешоналилар қабиласи бошлиғининг ўлгудай қўрқиб кетган башарасини кўриб қолдилар.

Улар шундан сўнг бу ерда бир кишининг — қотма ёввойининг ҳам шу ерда эканлигини пайқадилар. У орқада турар, қалтираётган қўлларида чала ғажилган шундай бир катта суякни ушлаб олган эдики, агар у билан урадиган бўлса, ҳатто ҳўкиз ҳам тил тортмай ўларди.

Лаганбардор деярли бошлиқ билан бир вақтда ўзини ерга ташлаб тўрт оёқлаб туриб олди ва ер юзидаги барча махлуқлардан кўра қудратли кўринган, бу сирли одамлардан жазо кутаётгандай жим бўлиб қолди. Аммо, ғажилган суякни қўлларидан қўйиб юбормасди.

Биринчи бўлиб Галя ўзига келди. Қўлидаги тутаб турган таёқчани гулханга отиб юборди-да, қўлларини қоқди. Ёввойилар унинг бу ҳаракатларини таҳдид аломати деб билганларидан турган жойларида титраб қақшашарди. Вова ҳам энди ўзига келди. У сўйилни ерга ташлаб, ҳайрон бўлиб Галяга қаради.

— Менимча, улар бу ерга музокара қилишга келишганга ўхшайди,— деди Тутарев.

— Шунчаки эмас, тагин пора билан,— аниқлик киритди Сверхкова.

— Жиннимисан, неандерталларда қанақасига пора бўлар экан? Бу шунчаки, совға.

— Порахўрлар доим шунақа дейишади. Хўш, нима қиламиз энди?

— Эй, сизлар!— дея гап бошлади Вова айнқ бо-

шини гулхандан астагина нарига суриб қўяркан, бошлиқнинг елкасига қоқиб.— Туринглар ўринларингдан, бизлар қулдор эмасмиз-ку, ахир.

Ёввойилар қимир этишмасди.

— Туравринглар энди, амакижонлар?— деди Галя.

Ёввойилар ётган жойларида шундай титраб-қақшаб кетишаётган эдики, уларнинг титроғи гўё ҳозир ер қимирлашни қайд қиладиган аппаратнинг титроғига ўхшаб кетарди.

— Нима у, қўлингиздаги?— бидирлаб сўради Вова ва лаганбардор томон бир қадам юрди-да, унинг қўлидан тиш излари тушиб қолган гўштли оғир суякни олди.— У-ҳў, Галя, бу бир пуддан ҳам кўпроқ чиқса керак-а!— дея суякни гулханнынг ялтираб турган чўғи устига қўйди. Ундан чиққан ҳид Вованинг димоғини қитиқлаб юборди.

Вова ҳали қўлларини ҳам қоқиб улгурмаган эдики, бошлиқ билан лаганбардор гўё буйруққа амал қиლაётгандек ўрниларидан ирғиб туришди ва қўлларини кўкка кўтаришди. Улар шу кўйи овоз чиқармасдан ва қимир этмасдан бир минутларча туриб қолишди. Кейин бошлиқ гулхан ёнидаги майса устига ўтирди. Лаганбардор ҳам унинг юзига бир қараб олди-да, ёнига чўкди.

— Утир Вова, биз билан гаплашмоқчи, — деди Галя дадил тортиб.

— Қизиқ, қайси тилда гаплашар экан?— деди Вова ҳайрон бўлиб.

— Имо-ишора билан,— жавоб берди Галя гўё дарс темасини эълон қиლაётган ўқитувчидай.— Уларни қара, батамом қўлга ўргатилгандай!

— Биласанми,— деди секин Вова,— агар улар биздан қўрқишмаганида борми, қўрққанимдан нақ ўлиб қолган бўлардим.

— Дадил бўл, Тутарев!— деди қатъий Сверчкова.— Муҳим гаплар бошланай деб турибди. Бармоқлар билан.

— Уларнинг тилида гаплашишни ўрганиб олсак, яхши бўларди,— хўрсинди Вова.

— Ҳали улгураамиз. Хўш,— жиддий туриб мурожаат қилди Галя бошлиққа,— нима демоқчисиз?

— Фақат қисқа бўлсин,— қўшимча қилди Вова.

Бошлиқ билан лаганбардор кўз уриштириб олгач, майса устига чалқанча ётиб олишди.

Галя қўли билан биттасини туртиб турғизмагунча улар шу алфозда ётаверишди.

— Туринглар, туринглар,— деди у, бу кап-катта одамларнинг ўзларини бу қадар камситаётганликларидан хижолат бўлиб.

Ёввойи одамлар қизнинг гапини тушунишгандай ўринларидан туриб ўтиришди, бошлиқ эса гўё бундан сўнг ўзимни қандай тутсам экан деб ўйлаётгандай пешонасини алам билан тириштирди. Ниҳоят, у ўрнидан туриб, қўлларини кўтарди:

— Зуу, хриа!

— Зуу, хриа!— қайтарди лаганбардор ғалати чаққонлик билан сакраб ўрнидан тураркан.

— Зуу хриа?— беихтиёр қайтарди Вова.— Бу нима дегани?

Вованинг саволини эшитиб бошлиқ билан лаганбардор бир-бирига ҳайратомуз қарашди. Боланинг шу заҳотиёқ бу сўзларни гўё ўзларидек қилиб талаффуз этаётгани уларни чиндан ҳам ҳайратга солаётган эди.

— Менимча, булар неандерталларга ўхшамайди,— ўйчан деди Галя.— Эшитдингми, улар қанақа гапиришаётибди? Қизиқ, нима экан у «зу...» дегани.

— Зуу, хриа!— деб юборди беҳосдан Вова.

Ёввойилар гўё команда берилганидек, яна ерга ётиб олишди ва улар Галя аввалгидай туринглар, деб ишора қилмагунича шундай ётаверишди.

— Балки уларнинг қабиласи шундай деб аталар?— тахмин қилди Галя.

— Қим билади дейсан? Ке, исмимизни айтиб тушунтирамиз!

— Эй,— деди Галя жилмайиб қўлини бошлиқнинг қўлига чўзар экан.— Келинглар танишайлик. Унинг исми Вова,— у Тутаревнинг кўкрагига қўлини ниқтади,— Вова.

— Офх?— қайта сўради бошлиқ.

— Ҳа, ҳа, менинг исмим Вова!— суюниб тасдиқлади бола.— Тўғри: Во-ва! Унинг исми эса — Галя. Гал-я!

— Аль?

— Э, булар, бутунлай бир бош оғриғи-ку,— хўрсинди Вова.— Ҳаммасини ўзларича бузиб айтишаяпти. А, уларнинг ҳам исмларини билиб олиш керак-ку!— Шу сўзларни айтиб Вова ҳам бармоғини бошлиқнинг кўкрагига ниқтади.

Шундан кейинги бўлиб ўтган воқеалар болаларни ҳаддан ташқари ҳайратга солиб юборди. Галяга гўё Вова бундай улкан ёввойига бармоғини теккизиши билан йиқитиб юборгандай бўлиб туюлди. Вова эса, бармоғи билан гўё латифалардагидек енгилгина бир туртиб қўйган бўлса ҳам бошлиқнинг нима учун чалқанчасига йиқилиб тушганига ҳеч ҳам ақли етмаётган эди.

Бунинг устига чалқанчасига йиқилиб тушган бошлиқ билан лаганбардор ҳамон ўринларидан турмасдан ерда ётишарди.

— Туринглар ўринларингдан, граждандан неандерталлар,— деди Галя бошлиқнинг қўлидан тортиб.— Биз ҳали танишиб улгурганимизча ҳам йўқ-ку!

Бошлиқ, унинг кетидан лаганбардор ўринларидан туришди ва қўрқа-писа Вовага қарашди.

— Хўп, майли,— жилмайди Галя,— менинг исмим Галя, уники эса — Вова, сизларники-чи?

Ёввойилар гўё улардан ҳеч ким ҳеч нарса сўрамаётгандай жимгина Вовага қараб туришаверди.

— Хўп, энди бас қилайлик,— ўзини тута олмади бола.— Биз совқотяпмиз, уйқумиз келяпти. Исмларингиз нима? Масалан, мана сизники?

— Шундай деб бола қўлини лаганбардорнинг қўлига теккизди.

— Бунақада жинни қилишворади, одамни,— деди ёввойиларнинг аввалгидай жим бўлиб турганини кўрган Галя ҳам ўзини тутолмай.

— Хўш, менинг исмим Галя, тушуняпсизми? Галя!— Сверчкова бу сафар кўкрагига шаппатилаб уриб кўрсата бошлади.— Уники эса Вова. Во-ва! Сизларники-чи?— шундай деб қиз яна лаганбардорни туртди.

Лаганбардор гўё энди бироз ўзига келгандай, Сверчковага қаради ва бармоғи билан бир неча бор кўксига ниқтади-да, биргина сўзни талаффуз этди:

— Уау!

— Уау?— қайта сўради Галя бармоғи билан яна лаганбардорни туртиб.

— Уау!— тасдиқлади лаганбардор ва бу билан Вова унга лаганбардор деб тамға уриб қўйган исмдан қутулди.

— Жуда соз,— майин жилмайди Сверчкова.

Уау бошлиқнинг кўксига бармоғини қадаб, баланд овоз билан деди:

— Их!

— Их!— такрорлади унинг кетидан бошлиқ ва яна ўзи ҳам бармоғини кўксига қадаб:— Их!— деб қўйди нимагадир Вовага ҳайрон бўлиб қараркан.

— Ҳурматли Их!— деди Вова.— Бизнинг ухлагимиз келяпти,— Тутарев қўлларини қовуштириб бошига қўйиб кўрсатаркан.

Их Уауга бир нималар деди. У эса кўзларини ўйнатиб, гулханда куя бошлаган суякка қаради.

— Ўзларингиз еяверинглар,— дея эътироз билдирди Галя унинг кўзларидан нима демоқчи бўлаётганини англаб.— Биз тўқмиз.

— Ҳе-ҳе, улар бунини тушунишармиди!— дея хафа бўлди қўл силтаб Вова.

— Офх,— деб юборди кутилмаганда Их,— Каа муу!

— Каа муу,— қайтарди Уау, қўллари билан энди кўринмай қолган қоялар тарафини кўрсатиб.— Яудж!

— Э, ўргилдим,— қўл силтади Вова.— Ҳеч нимани тушунмаяпман. Сен-чи, Галя?

— Мен ҳам,— деди қиз, сўнг ўйланиб қолиб сўради:— Вова биласанми, нима учун Их бармоғининг тегар-тегмас ерга йиқилиб тушган эди?

— Билмайман.

— Мен эса биламан.

— Айт-чи, нима учун?

— У ўзини ерга ташламасдан олдин сен нима деганингни бир эслаб кўр.

— Шошма, шошма,— пешонасини тириштирди Тутарев, ўйлаб кўрай-чи. Э, ҳа, эсладим! Мен уларнинг исмини ҳам билиб олишимиз керак деган эдим!

— Йўқ, сен: «А, уларнинг исмини ҳам билиб олишимиз керак» деган эдинг.

— Хўш, нима бўпти, шунга.

— Сен «А, уларнинг исмини» деганингда ёввойилар: булар бизнинг исмимизни ҳам билишар экан-ку, дейишиб ҳайратга тушишган, айниқса Уау ўшанда кўрқиб кетиб ўзини ерга ташлаб юборган эди.

— Бу тўғри, Галя,— жилмайди Тутарев.— Демак сенинг ҳам баъзан калланг ишлаб қоларкан!

— Баъзан эмас, доимо! Умуман, шефингнинг сўзига қулоқ солсанг ёмон бўлмайсан!

Их ва Уау болаларга ҳамон кўрқув ва ҳурмат билан боқиб туришарди. Уларнинг бундай жим бўлиб қолганликларини кўрган Их Вованинг қўлидан ушлаб деди:

- Офх, Каа муу! Яудж!
— Бизларни меҳмондорчиликка таклиф қилишяпти! — тахмин қилди Сверчкова. — Тайёрланавер!
— Нима бўпти, борсак, бораверамиз-да, — дея Тугарев юк халтасини қўлига олди.

УН ИККИНЧИ БОБ

ВОВА БИЛАН ГАЛЯНИ КАА МУУ ҚАБИЛАСИ АЪЗОЛАРИГА РАСМИЙ РАВИШДА ТАНИШТИРИШ ХУСУСИДА

Ғорга кираверишдаги жойда ёввойиларнинг катта бир гуруҳи тўпланишиб туришарди. Бу ерга қабиладнинг барча аъзолари — эркаклар, хотинлар, болалар, чол ва кампирлар йиғилишганди. Уларнинг бу қадар ҳаяжонланишларига қараганда ёш келгиндиларнинг бу ерларда пайдо бўлишини анчадан буён бесабрлик билан кутишаётган эди. Қизиқиш дақиқалари эса тобора ортиб борарди. Чунки тоғдан чинакам қор одамдай — неандерталнинг келишини кутиб олишга бизнинг одамларимиз қандай тайёргарлик кўришадиган бўлишса, улар бундан ҳам ортиқроқ тайёргарлик кўришаётган эдилар.

Афтидан, уларни қандайдир қўрқув аралаш бир қизиқувчанлик батамом қамраб олганди. Бу қизиқиш ҳозирги замон одамлари неандерталнинг келишини кутганда бўладиган қизиқишдан анча ортиқроқ, албатта, чунки бизнинг одамлар ҳар ҳолда ёввойи одамнинг кўриниши ва у нималарга қодирлиги ҳақида тасаввурга эга бўлади. Шуниси аниқ эдики, бу ёввойилар бизнинг одамларимиз тўғрисида ҳеч қандай тасаввурга эга эмасди ва шунинг учун ҳам булардан ҳар нарсани кутса бўларди. Агар ғор оғзида тўпланишиб турганлар орасида бизнинг қаҳрамонларимизни бундан олдин кўришга муяссар бўлган баъзи ёввойиларнинг ҳам борлигини ҳисобга олсак, ўтган кун аنا шуларнинг шохидлигида бўлиб ўтган воқеалар ҳақидаги ҳикоялари ўз қабиладошларида қандай туйғулар уйғотганлигини гапирмаса ҳам бўлади.

Олдинда қўлларини чўзганча айиқ калласини кўтариб олган Их келарди. Унинг кетидан Галя ва Вова борарди. Қаторнинг охирида қотма Уау келаётган эди. У ўша катта суякни ҳалиям ташлаб юборгиси келмай кўтариб келарди.

Гулхан олдида тўпланишиб турган ёввойилар ўзларини таппа-таппа ерга ташлашди-да, чалқанчасига ётиб олишди. Их гор оғзига яқинлашгач кўтариб келаётган айиқ калласини қўлидан қўймай қаттиқ қичқирди:

— Каа муу, джуу!

Ҳамма ўринларидан дик этиб туришди-да, овоз чикармай Вова билан Галяга тикилиб қолишди. Тутарев бу маҳал уларни санаб чиқишга улгурди — агар икки-уч ёшлар чамасидаги учта болани ҳам қўшиб ҳисоблаганда ҳаммаси йигирма тўққиз киши экан.

Их айиқ калласини каттакон гранит тошлардан бирининг устига оҳиста қўйди. Уау ҳам қўлидаги суякни ёнидаги тош устига қўйди. Бу вақт ичида Вова ҳам ҳисоб-китобини тугатди. Ёввойилар, афтидан, бошлиқнинг бу хатти-ҳаракатларидан ҳайратга тушишди шекилли, ноаниқ товушлар чиқаришди. Сўнг шу заҳотиёқ бир-бирлари билан қандайдир имо-ишоралар қилишиб, бир нимадан жирканишаётгандай афтларини буриштиришди ва ўзаро нималардир ҳақида гаплашиб кетишди. Аммо, Их қўлларини ҳавога баланд кўтариб, қаҳрамонларимизга таниш бўлиб қолган ўша иборани айтган эди, шов-шув тинди:

— Каа муу, джуу!

Орага жимлик чўкди ва Их қўлларини кўтариб турганича қисқача нутқ сўзлади. Болалар, албатта, унинг бу нутқидан ҳеч нарсани тушунмадилар, аммо унинг қилаётган маъноли ҳаракатларига қараб шуни англагандай бўлдиларки, Их барчани бу келгиндиларга нисбатан яхши муносабатда бўлишга чақирмоқда эди.

Их гапини тугатиб қўлини пастга туширганидан сўнг, ёввойилар эгри-бугри ҳолда бир саф бўлиб турдилар ва бирин-кетин қаҳрамонларимиз олдига яқинлаша бошладилар. Ҳаммаси келиб қўл бериб кўришишса керак, деб кутаётган Вовани ҳайратга солиб, ёввойилар унинг ва Галининг яқинига келганида беҳурматлик билан уларга орқасини ўгирди-да, бошларини қуйи солишиб ўтиб кетишаверишди.

Вова Галя билан кўз уриштириб олгач, ҳеч нарсани тушунмаяпман дегандай елкасини қисиб шивирлади:

— Вой, афандилар-ей!

— Балки, уларнинг расм-русумлари шунақадир, — деди секингина Сверчкова ҳолсизланиб. — Бу расм-

русумлари билан бизни яна қачонгача қийнаб ўтиришаркин?

— Энди чидаймиз,— дея хўрсинди Вова ва унга ҳали яқин келиб орқасини ўгиришга улгурмаган ёввойиннинг елкасига қўлини қўйиб сўрашди.— Э, ошна, бормисан!— Бу ўша ғорда учрашиб қолишган болакай эди. У бу ерда нима қилишини билмай атрофга ҳадиксипраганча қараб турарди. Шу дам бу ерда бўлиб ўтаётган салом-аликларни диққат билан кузатиб турган Ихнинг овози жаранглади:

— Гиу, айф!

Боягина Вованинг ашаддий душмани бўлган бу болакай бир сесканиб тушди-да, тезда унга орқасини ўгириб бошини эгди. У бир неча минут шу алфозда тургач, Галянинг олдига ўтиб ҳам шундай қилиб турди, сўнг ҳатто орқасига ҳам қарамай нарига ўтиб кетди.

Ҳамма бу расм-русумни бажариб бўлгач, Их боши билан Уау томон имлади. У ҳам, энди батамом чарчаб ҳолдан толаёзган болалар ҳузурида одатдаги машқни бажо келтириб нарига кетди. Энди навбат Ихга келган эди. У қабиладошларининг жим бўлишини кутиб турди, тантанали равишда қўллари билан кўзларини беркитиб, бир дақиқа шу тарзда турди, сўнг чалиша-чалиша Вованинг олдига яқин келди ва бошини қуйи эгиб жим қотди. Шундан сўнг яна чалиша-чалиша Галянинг олдига ўтди, унинг ҳам ҳурматини жойига келтирди.

Фақат шундан кейингина Их қўлларини кўзларидан олиб юлдуз тўла осмонга узатди-да:

— Зуу хриа!— деди баланд овозда.— Каа муу зуу хриа!

— Зуу хриа!— қайтарди унинг кетидан қабиладошлари бирин-кетин жўр бўлишиб.

— Бирор нарсани тушуняпсанми?— сўради Сверкова Вованинг елкасидан туртиб.

— Бунинг нимасини ҳам тушуниш керак,— хотиржам жавоб қилди Тутарев.— Қабилянинг номи «Каа муу» экан, бизларни ёввойилар бугун қовуриб ейишмас экан, қолганлари эса арзимас гаплар. Ке, илтимос қилайликчи, бизни энди тинч қўйишсин, бўлмаса турган жойимизда ухлаб қоламиз.

Их гўё Вованинг бу истагини тушуниб етгандай қўли билан ғор томонни кўрсатди ва қисқа қилиб деди:

— Яудж!

Бир неча минутдан сўнг Вова билан Галя оёқ кийимларини ҳам ечар-ечмас, гўё уларни биров чалиб йиқитгандек ғорда ётган бир мўйна устига ўзларини ташлашди-ю, шу заҳотиёқ қаттиқ уйқуга кетишди. Агар шу топда ўн баллик ер қимирлаш бўлганида ҳам улар буни сезмасдилар.

Каа муу қабиласи ҳаётида ҳали ҳеч ким: эркаклар ҳам, хотинлар ҳам, чоллар ҳам ҳеч қачон бу кечагидек бедор бўлишмаганди. Улар тун бўйи қўрқув ҳамда ҳурмат аралаш ухлаб ётган келгиндиларнинг юзларига тикилишиб ўтиришди.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

БАЪЗАН НЕАНДЕРТАЛЛАРДАН ЭҲТИЁТ БЎЛИБ ТУРИШ ЛОЗИМЛИГИ ХУСУСИДА

Вова билан Галя Каа муу қабиласидаги ёввойи одамлар орасида ўтказган ҳаётининг биринчи кунларида ўзларини қандай ҳис қилдилар?

Бу саволга оддий сўзлар билан жавоб беришнинг деярли иложи йўқ, сабаби, баъзи авторлар каби қаҳрамоннинг бир лаҳзалик хаёлга толишини бир ярим соат тасвирлаб китобхонларнинг қимматли вақтини олиб ўтирмай, бўлиб ўтган воқеаларни юксак дидли китобхоннинг ўзи тушуниб олади деган умиддамиз.

Фақат бир нарсани айтиб қўйишга тўғри келади: уларнинг кайфияти унчалик яхши эмасди.

Кайфиятлари бизга аён бўлди, демак, энди уларнинг неандерталлар билан учрашганидан кейинги бир ҳафтада бўлиб ўтган воқеаларни баён қилишга ўтишимиз тамоман ўринлидир.

Очигини айтганда, пионерлар дуч келиб қолган ва уларга дастлаб неандерталлар бўлиб туюлган бу ёввойиларнинг ҳақиқатан ҳам неандертал эканлигига кафиллик бериб бўлмасди.

Гарчи бунга илмий нуқтан назардан баҳо бериб, бу қабилани зарурий равишда неандерталлар деб аташ лозим бўлганида ҳам ундай деб аташ мумкин эмасди. Ёки ғорда бу тахминни тасдиқлайдиган бирорта белги бормиди? Наҳотки, китобхонлар ғорга кираверишдаги қояга: «Неандерталлар қабиласи № 9—ғор. Таёқ билан тақиллатилсин», деб ёзилган

мармар тахтача ўрнатиб қўйилган деган гапга ишонишса?

Нима ҳам дейиш мумкин, ёввойилар билан учрашилган биринчи ҳафтада Вова билан Галяга ондасонда бўлса ҳам жиндай қувончли, шу билан бирга дилсизхликлар ҳам бўлиб турди. Болалар бир нарсга ҳайрон қолишарди: катталарнинг тақиқлашларига қарамай учта ёш неандертал янги танишларининг олдидан деярли нари кетишмасди. Галя улардан бирини қўлига кўтариб эркалатганида неандертал аёлларининг юзларида даҳшат ифодалари пайдо бўлди.

Шу ҳафта ичида Галя билан Вова, агар уларнинг икки-уч марта атрофни ўрганиш учун қилган уринишларини ҳисобга олмаганда, ҳеч нарса билан шуғулланишмади. Аммо, уларнинг бу уринишлари беҳуда эди, сабаби, жазирама иссиқда улар ҳеч қаёққа боришолмасди, қуёш нақ куйдирай дерди. Яна энг даҳшатлиси шу эдики, улар қаерга боришса ёввойилар тўдаси уларнинг кетидан изма-из ўша томонга боришарди. Овқатнинг ҳам мазаси йўқ эди. Вова билан Галя лагерда лаззатли карам шўрва, котлет пишириб берадиган Даша холани бир неча бор эслашди. Бу лагерь ошпазининг бошқа пазандаларнинг ҳам ҳасадини қўзғовчи донғи-ю, у пиширган қовурдоқ ҳақида гапирмаса ҳам бўлади.

Қаҳрамонларимизнинг ясси пешоналилар қабиласи орасида ўтказган биринчи ҳафта давомида уларнинг қисматига тушган кўнгилсизликларни эслатиб ўтар эканмиз, Вова билан Галянинг хотирасида чуқур из қолдирган ва ҳаётларига хавф солган бир воқеа тўғрисида айтиб ўтмасликнинг иложи йўқ.

Иккинчи кун Вова эрталаб уйғониб қараса, юк халтаси бўшаб қолгандай кўринди. У аста ўрнидан туриб тўшак ўрнида фойдаланишаётган тери устига юк халтасидаги буюмларининг ҳаммасини тўкди ва шунда айрим предметларнинг гумдон бўлганини пайқаб қолди. Яъни иккала пўлат санчқиси, иккала алюмин қошиғи, иккита отвертки, кичкина пўлат болғачаси ва ош личоғи ғойиб бўлипти. Вова ўғридан омон қолган буюмларини йиғиштириб турганини жимгина кузатиб ўтирган Галя кимдир афтидан юк халтани кремний парчаси билан ишқалаб йиртиб очганини пайқади, сабаби юк халта тешилиб қолганди. Бир неча дақиқадан сўнг ўзининг юк халтасида ҳам шундай тешик пайдо бўлганига кўзи тушди. Қиз буюмла-

рини титкилаб «Хлорадонт» тубиги, олти хил рангли ғалтак ип, консерва очқич, тиш чўткаси, туз солинган халтача, совун қутича ва икки қути гугуртнинг ғойиб бўлганлигини аниқлади.

— Номардлар,—ғудранди Вова ҳаяжондан ўзига келиб,—ухлаб ётганларнинг буюмларини ўғирлаш-а!

— Майли, шуларсиз ҳам бир иложини қилармиз,— деди Галя ва приёмник, дурбин, иккита сочиқ, уч қути гугурт, чит кўйлак, трусиклар ва гулчилик ҳақидаги рисола, хуллас, тунги қароқчилардан омон қолган барча нарсаларини юк халтасига жойлай бошлади. Вованинг ҳам қандайдир тасодиф туфайли омон қолган қаламтарош ва рогаткани чўнтагига солиб олишидан ҳамда қурилган нондан қолганларини, чўнтак фонари ва батареясини эса Галининг юк халтасига жойлашидан бўлак иложи қолмаган эди.

Бўлиб ўтган бу воқеалар, гарчи неандерталлар қаҳрамонларимизни ҳурмат қилиб эҳтиром ва тобелик белгиси сифатида уларнинг олдида баъзан ўзларини ерга таппа-таппа ташлаб ётиб олаётган бўлсалар ҳам, барибир улардан доимо эҳтиёт бўлиб юриш керак экан, деган фикрни туғдирган эди.

Шундан сўнг анчагача болалар, ўша йўқолган буюмларининг биронтасини уларнинг қўлида кўриб қолармиканмиз деб, диққат билан кузатиб юришди. Аммо, иккита ёввойи белига шақур-шуқур қилиб осиб юрган бўш консерва банкаларидан бошқа ҳеч нарса кўзларига чалинмади. Консерва банкасини тақиб олганлар ўзларини шундай тутишардики, гўё белларидаги оддий тунука эмас, балки олтин шамширдай юзлари ифтихорли, юришлари вазминроқ бўлиб қолган эди. Галя билан Вова барча кўнгилсизликларга қарамасдан, уларнинг бу ғалати қилиқларини кўрганда ўзларини кулгидан тўхтатишолмасди.

— Шуниси ажабланарлики,— дея шивирлади бир сафар Вова қовурилган гўшти суякни шимаётиб.— Улар бизга гўё виждонлари покдек ва гўё бизнинг ҳеч нарсамизни ўғирламагандек қарашяпти!

— Нимага ҳадеб нолийверасан-а?— норози бўлди Галя.

— Шунақаларни кўрсам ғазабим қайнаб кетади. Сенинг бунчалик қизғанчиқ ва бачканалигингни билмас эканман. Худди, неандерталларга ўхшайсан-а, яхши эмас.

— Ўғрилиқ қилиш — яхшими?

— Йўқ. Аммо, шунинг учун ҳам улар троглодит—
ёввойи одамлар-да. Сен эса, маданиятли одамсан.

Вова қизариб кетди.

— Мен қизганчиқ эмасман,— деди чайналиб у қор
одамни овлашга чиққандек.— Фақат бу буюмлар ўзи-
мизга ҳам асқотиб қолар дегандим-да.

— Нимага ҳам керак бўларди?

— Бу ердан чиқиб олишимиз учун.

— Бу бошқа гап,— бошини ирғади Галя.

Шундай кунларнинг бирида эрталаб болалар уй-
қудан уйғонишиб гордагиларнинг нимадандир фавқу-
лодда ҳаяжонга тушиб қолишганини кўришди. Эркак
неандерталлар горга тинмай кириб-чиқишардилар.
Хотинлари эса қандайдир бир ғалати иш билан банд
эдилар: улар катта бир терининг устига ётиб олиш-
ганча бошқа бир терини ялашарди. Ёш болалари
уларнинг орасида ўралишиб юришар, уриб ҳайдаб
юборишса ҳам барибир кўнгилларига олмай атрофла-
рида ғимирлашарди.

Ниҳоят, горда Их пайдо бўлди. Вова дарҳол,
унинг янги тери ёпиниб олганлигини пайқади, Галя
эса унинг офтобдан қорайган бақувват бўйинини бе-
заб турган янги тақинчоқлар шодасига эътибор қил-
ди. Қиз диққат билан қараб чиққач, уларнинг ораси-
да йўғон ипга тизилган оқ чиғаноқлар, олти хил ғал-
таги ва консерва очғичи ҳам борлигига кўзи тушди.

Қиз тирсаги билан Вовани туртди-да, Ихнинг та-
қинчоқларига имо қилди ва маъноли хўрсиниб қўйди.

— Ҳаммаси тушунарли,— шивирлади Вова.— Бу-
гун унинг туғилган кунига ўхшайди: кўряпсанми қан-
дай ясаниб олибди. Ҳеч бўлмаса виждони олдида
қийналса ҳам майли эди!

— У виждон азобини ҳали билмайди, чунки виж-
дон унда ибтидоий даражада.

Қиз яна алланималар демоқчи эди, лекин шу пайт
Их келиб ерга тўшалган терига узала тушиб ётиб
олди-ю, жим бўлиб қолди. Гордаги бошқалар ҳам
унга қўшилишиб шундай қилишди.

Бир зумдан сўнг Их ўрнидан туриб, қўли билан
гордан чиқиш томонни кўрсатди ва тантанавор равиш-
да:

— Офх! Зуу хриа Каа муу! Джжий мии кии!—
деди.

Ўринларидан туриб олишган болалар ҳеч нарсани
тушуна олмай бир-бирига қарашди. Вова бошлиқнинг

бу ҳаракату сўзлари нималарни англатишини эслашга зўр бериб ҳаракат қилди, аммо хотирига ҳеч нарса келмади.

— У сени қаёққадир чорлаяпти,— деди Галя секингина.

— Бирга борамиз!— деди Тутарев кўзи билан Сверчковага имлаб.

Иих, афтидан, Вова айтган сўзларнинг маъносини фаҳмлаб қолди шекилли, хўмрайди. Кейин у сержун чайир қўлини Вованинг елкасига қўйиб:

— Офх мии кии! Оф джжий!— деди.

У Вовага йўл бериб унинг юришини кутиб турди, шу пайт Галя ҳам унинг кетидан эргашган эди, у огоҳлантириш маъносида қўлларини кўтарди.

— Мен ҳам бораман!— деди Сверчкова.— Ахир, мен шефман-ку.

— Джуу, Аль, джуу,— деди Иих дағаллик билан ва қизга тери устидан жой кўрсатди.— Аиф! Офх джий мии кии!

— Майли, ҳозирча ёрда тура тургин-чи,— тушунтирди Вова.

— Агар, улар сени еб қўйишса-чи?— деди Сверчкова қўрқиб.

— Тентаквой-ей! Агар улар бизни емоқчи бўлганларида, аллақачон уларнинг ошқозонларида ҳазм бўлиб кетган бўлардик! Хавотир олма, мен тезда қайтаман. Сен шу ерда хаёлан менга ўзингни раҳнамо деб билиб туравер.

Шу сўзларни айтиб Вова чиқиб кетди. Унинг кетидан Иих ҳам жўнади. Лекин, Вова шу заҳоти ёрга қайтиб кирди-да, Галянинг юк халтасини титкилаб, ундан дурбин ва чўнтак фонарини чиқариб олди.

— Ҳар эҳтимолга қарши,— деди-да, ёр оғзида кутиб турган Иихнинг олдига чопиб кетди. Вова чопиб кетаётиб яна бир бор чўнтақларини пайпаслаб кўрди. Рогатка билан қаламтароши жойида эди.

УН ТЎРТИНЧИ БОБ

ШОҲДОР МАЪБУД ЖОЙЛАШГАН ҲОР ТАСВИРИ ВА БАЪЗИ ВОҚЕАЛАР ХУСУСИДА

Улар кетма-кет боришарди. Олдинда учига чақир тош қадалган ёғоч найзалар боғламини кўтариб Иих борар, ундан сўнг Вова, Вованинг кетидан эса найзасини қўлтиқлаб олганча Уау кетарди. Уларнинг орт-

ларидан эса, шундай найзалар ва сўйиллар билан қуролланиб олишган ўн еттитача ёввойи эргашиб борарди.

Вова йўлакка атайлаб ташлаб қўйилгандай ётган кескир тошларга дам-бадам қоқилиб кетар ва бу жойлардан гўё оёқлари тагига гилам тўшаб қўйилгандай эркин ва енгил юриб кетаётган неандерталларнинг бир маромдаги ҳаракатларига қараб ажабланирди. Аммо, улар секин юришарди, шунинг учун ҳам Вова бир неча бор уларга урилиб кетаёзди.

«Хомкаллалар-ей,— ўйлади Вова,— тагин буйруқ ҳам беришади».

Улкан қоялар оралаб кетган ёлғизоёқ йўл тез орада юқорига қараб ўрлади ва Вова энди юриш қийинлашаётганини сеза бошлади. Аммо, уни ташвишга солаётган нарсаси бу эмасди. Унинг бошидан ушбу саёхатидан кўзланган мақсад ҳақидаги хилма-хил фикрлари лип-лип этиб ўтиб турарди. Гоҳ унга, ёввойилар уни худди жазолашга олиб кетишаётгандай бўлиб туюларди,— ундай бўлса уни нега бунчалик узоққа олиб кетишяпти, шуни ўйлаб унинг боши қотарди. Гоҳ эса, уни қаёқдан келган бўлса ўша ёққа жўнатиб юборишмоқчи бўлаётгандай бўлиб туюларди,— агар шундай бўладиган бўлса, Галяни нега ёрда қолдиришгани яна унга жумбоқ бўларди, гоҳ эса уни бошқа қабила қўлига асир бўлиб тушиб қолган ўз одамига алмаштириб олиш учун олиб кетишаётгандек туюлиб қўрқув босарди,— агар шундай хулоса қиладиган бўлса, неандерталлар онгли мушоҳадага эга экан-ку, деган фикрга келишга тўғри келарди.

Шу сабабли, Вова ҳозирча ҳеч қандай хулосага келолмай, бу ҳақда ўйламасликка қарор қилди. Энди нима бўлса бўлар деб тақдирга тан бериб қўйди. Тўғриси айтганда, унинг ҳозирги аҳволида бирон нима қилиб бўлмас эди ҳам, чунки ўн бир яшар бола ҳар қандай куч ишлатмасин бу сўлоқмондай-сўлоқмондай ёввойиларнинг кучи олдида унинг кучи урвоқ ҳам бўлмасди.

Шунинг учун у Ихнинг кетидан индамай эргашиб кетаверди ва ҳатто неандерталларни ҳайрон қолдириб икки марта бир неча метргача бир оёқда ҳақкалаб ҳам қўйди. Унинг кетидан бораётган ёввойилардан бири ҳам шундай қилмоқчи бўлган эди, бирдан оёғи чалишиб йиқилиб кетди ва бу қилиғи учун Уау томонидан шапалоқ еди.

Елғизоёқ йўл тобора юқорига ўрлаб борар ва туртиб чиққан тик қоянинг атрофини ўраб ётган паст бўйли бутазорлар ичига кириб кўздан йўқоларди.

«Яна қанча юрар эканмиз-а?»— ўйлади Вова зерикиб ва шу онда Ихнинг бир оз бўғиқ овози эшитилди.

— Каа муу! Джуу!

Ҳамма тўхтади. Уау қандайдир бир команда берган эди, бешта басавлат ёввойи бир бўлишиб, яшил-ҳаворанг тусли каттакон бир тошни Их томон итариб жойидан силжита бошлади. Бир неча дақиқада уни бир томонга силжитишди. Их уларнинг бу ишини маъқуллагандай овоз чиқарди. Кейин чаққонлик билан ўша тошнинг устига сакраб чиқиб олди. Энди Их нақ Тутаревнинг боши барабар баландликда турарди.

— Мии кии!— деди Их қўлини кўтариб. Вова Их ишора қилган томонга қараган эди йўлакдан уч метрлар чамаси баландликдаги қоядаги кичикроқ бир туйнукчага кўзи тушди. Болага бу тешик гўё қандайдир нур таратиб тургандай туюлди.

Их бир сакраб, найзалар боғламини туйнук ичига итқитиб юборди. Кейин у чаққонлик билан Вованинг кўзи олдида бир лип этди-ю, туйнук олдидаги чақир тошга тирмашиб олди. Бир оздан кейин туйнукдан бошини чиқариб Уауга имо қилди. У ҳам бир сакрашдаёқ тош устига чиқиб найзаларини Ихга берди, ўзи эса қўлини Вовага узатди.

«Эҳ, нима бўлса, бўлар!»— ўйлади бола юраги шувиллаб ва иккала қўлини Уауга чўзди. Сал ўтмай ҳамма қоядаги туйнук орқали, пастаккина, ним қоронғи, зах ёр ичига кириб олишди. Сўнг, Их Вованинг қўлидан ушлаб эгилишиб олганча (бундан унинг бадани жимирлашиб кетганди) бемалол кўриниб турган жонсизгина гулхан томонга юришди. Уларнинг кетидан бошқалари ҳам жимгина эргашишди.

Вованинг чўнтагида электр фонари борлиги эсига тушиб қолди ва у фонарини чиқарди-да, тугмачасини босиб бир неча бор ўчириб ёқди. Ушанда нима бўлди денг! Их унинг қўлини қўйиб юборди ва заифгина ингради-ю, ўзини, шағал устига ташлаб ётиб олди. Қолганлар ҳам шундай қилишди. Вова ҳар бир ёввойига фонарь ёруғини тўғрилаб қараб чиқди. Неандерталлардан биронтасининг башарасига нур тушар-тушмас қалтирар ва қўрқувдан юзини буриштириб тескари ўгирилар эди. Вова буни ҳузур қилиб кузатди.

У узоқ вақт бундай қилиб туришни ўзига эп билмади-да, фонарини ўчирди. Ёввойилар шунда ҳам ерда миқ этмай ётаверишди, Тутарев «Туринглар!» дегандан кейингина гўё унинг сўзини тушунишгандай ҳамма ўрнидан дик этиб туриб ўтиришди.

Их яна қўлини қайтадан Вовага узатган эди, у ёввойининг жун босган бармоқлари бу сафар қалтираб кетаётганини пайқади.

Хуллас, улар муюлишдан нарига ўтганларидан сўнг Вова гулхан нури билан ёритилиб турилган катта бир гор олдидан чиқиб қолганини сезд.

Аста-секин гор ичига киришди. Ёнаётган шохшаббалар уюми ёнида бир паканагина ёввойи турарди. У қабиладошларини кўриб ғалати қилиб ғудранди-да, гавдасини яна сал олдинга букчайтириб олди. Вова бу гулхан қўриқчисининг букри эканлигини сезмаган эди, кейинроқ у ён томонига ўгирилгандагина, буни билиб олди.

Букри Ихнинг ишорасига кўра, гулханга ўтин ташлаб ўзи четга чиқди. Вова, шундагина горнинг тўрида ғира-шира бўлиб кўриниб турган ғалати бир қиёфага эътибор қилди. Япалоқ тош устида қандайдир бир ҳайвоннинг,— афтидан, лойдан ясалган бўлса керак,— гавдаси ётарди. Вова қўпол қилиб ясалган бу бесўнақай санъат асарига диққат билан узоқ тикилиб унинг нима эканлигини ажрата ололмади. Бола ўзича ҳайкалнинг ижодкорига бу иши учун икки баҳо қўйди-да, энди бу ёғи нима бўлар экан, деб кутиб турди. У сукут ичида ёввойилар ўртасида турган Ихга қараган эди, унинг қўлларида қиличсимон катта шохли эчки боши борлигини кўрди. Худди мана шунақа шохли эчкини Вова қачонлардир ҳайвонот боғида кўрган эди.

У беихтиёр горнинг қоронғи томонига қараган эди, боланинг кўзи қандайдир ялтироқ нарсаларга тушди. Вова қоронғиликка диққат билан тикилди ва ўзлари йўқотган буюмларнинг уюлиб ётганини кўриб ҳайрон қолди. У ерда санчқилар, қошиқлар, иккита отвертка, болғач ва «Хлорадонт» тубиги, тиш чўткаси, иккита совун қути, туз солинган халтача, икки қути гугурт ва яна алланималардир ётарди.

Вова, зиқналик қилдинг, дея Галянинг унга қандай дашном берганлигини эслаб, хижолат бўлди. Тўғрида, ҳозир унга қошиқларнинг нима кераги бор, бунинг устига неандерталларда шўрванинг ўзи бўлма-

гандан кейин? Мана, бу болғача билан отвертка эса ҳар ҳолда керак бўлиб қолиши мумкин. Масалан, отверткани ғор деворига илмоқ қилиб қоқиб, арқон билан Галяни чиқариб олса бўлади.

Аммо, бу асбобларни неандерталлардан қандай қилиб олади? Буни ўйлаб кўриш керак.

Бу орада Их секингина лой ҳайкал ёнига келди-да қўлидаги шохли эчки бошини оҳистагина кўтариб ҳайкалга ўрнатиб қўйди. Бу ҳол Вовани жуда қизиқтириб қўйди. У беихтиёр жилмайди. Аммо, Вова Ихнинг ҳаракатларини жимгина кузатиб турган бошқа неандерталларга ўзининг қилиқлари уларга унча ёқмаётганлигини сезгач, дарҳол яна жиддий тусга кириб олди. Шу топда у эчкининг боши ўз гавдасидан ҳеч қачон катта бўлмаслигини ёввойиларга бирам тушунтириб бергиси келиб кетдики, асти қўяверасиз, лекин, Вова шу заҳотиёқ бу фикрдан ҳам воз кечди, чунки Их лой ҳайкалчага эчки бошини ўрнатгандан сўнг чаққонлик билан найзалар уюми ичидан учига чақир тош қадалган найзани қўлига олаётган эди. Бир зумдаёқ бошқа неандерталлар ҳам ўшандай найзалар билан қуролланиб олишди. Уларнинг юзлари даҳшатли бир тусга кира бошлади. Ҳатто шу ғира-ширада ҳам уларнинг мушаклари ўйнаётганлиги шундоққина кўриниб турар эди.

Ҳамма ўзини четга олди. Ҳосил бўлган бу ярим давра ўртасида фақат Ихгина қолди. У қўлидаги найзасини силкитиб ирғишлар ва аҳён-аҳёнда чўзиқ овоз ҳам чиқариб қўяр эди. Ёввойилар бу овозга жўр бўлишар, лекин жойларидан қимир этишмасдилар. Их жанговор ҳолатга кириб найзасини ўқталиб, қандайдир бир сўзни бақириб айтар, бошини орқага ташлаб, турган жойида айланарди. Кейин у қабиладошларининг қий-чуви остида лой ҳайкал ёнига аста борди. Найзасини эчки шохига теккизгудай қилиб ўқталди-да, шу заҳоти бир неча қадам орқага сакраб, қаҳр-ғазаб билан қичқирди:

— Мии кии!

— Мии кии! — қайтаришди ёввойилар олдинмакетин жўр бўлишиб ва бир зумда ҳамма қўлидаги найзаларини лой ҳайкалчага санчишди.

Энди эса фақат Ихгина эмас, балки барча неандерталлар ва букри ёввойигача ғалати рақсга тушиб кетишди.

Вова ўзи биладиган барча ижтимоий терминларни

ишлатиб, бу ғалати ўйиннинг қайси рақсга мансуб эканлигини аниқламоқчи бўлди-ю, аммо бунинг фойдаси бўлмади. У на вальсга, на мазуркага ёки на фокстротга ўхшарди. Твист ёки рок-инролл-ми-кин? Вова қўшниси Алланинг твистга қандай тушишини ўз кўзи билан кўрган эди. У рақсга тушаётган ёввойиларга узоқ тикилиб турди. Бу ғаройиб томоша тугагандан кейингина Вова ўзининг шохдор маъбуднинг ибодатхонасида бўлаётган овчиларнинг анъанавий рақсида қатнашаётганлигини тушуниб қолди.

Иих қақир тош қадалган найзаси билан боланинг ёнига келди-ю унинг фикри бўлинди. У найзани Вовага узатди-да, қўли билан унга эчки ҳайкалини кўрсатиб қандайдир тантанавор овозда:

— Офх! Мии кии!— деди.

«Буниси энди қандоқ бўлди,— ўйлади Вова.— Мен ҳеч қачон қўлимга найза ушламаган бўлсам, бу қурғур найзани энди қандай отар эканман? Теккизолмай қолишим ҳам мумкин-ку, ахир. Борди-ю, уларда нишонга теккизолмаганларни ўлдириш расм бўлса-чи? Эҳ! Мен тентакка неча марталаб жисмоний тарбия дарсида найза отишни ўргатишмоқчи бўлишган эди, ўшанда ўзимда хоҳиш бўлмаганди, дангасалик қилгандим. Эндиги пушаймон, ўзингга душман!»

Вова ҳайкалга қараб, беихтиёр унга санчилиб турган найзаларни санай кетди: ғорда нечта ёввойи бўлса, санчилган найзалар шунча — йигирмата чиқди. Вова фикран ҳаёт билан видолашишга тушди, ҳатто Галяни кутаётган аянчли қисмати ҳам бир зум хаёлидан ўтди, лекин шу пайт бирдан миясида бир фикр йилт этиб кетди-ю, дарҳол кўзи очилди.

Бола ўзига узатилган найзани нарига суриб қўйди-да, Иихга огоҳ бўл, дегандай қўлини ҳавога кўтарди ва чўнтагидан рогаткасини чиқарди.

Ёввойилар жимгина уни кузатиб туришарди. Иих бўлса Вова қайтариб берган найзани ушлаганча унинг қўлидаги аллақандай нарсани ҳайрон бўлиб кузатиб турарди. Вова рогаткага тош солиб, нишонга ола бошлади.

Неандерталлар ҳайратдан қичқириб юбордилар: рогаткадан отилган данакдек тошча эчки бошига қаттиқ урилди-да, унда кичкинагина тешикча ҳосил қилди. Қойил-е! Вова ўз муваффақиятидан ўзи ҳам хурсанд бўлиб кетди. Аслида эчкининг бош суяги чириб қолган, унинг пешона қисми тўкилай деб турган

бўлиб, уни бемалол бармоқ билан тешиб юборса ҳам бўларди, лекин бундан у беҳабар эди.

Нима бўлганида ҳам, рогаткадан отилган тош ёввойиларда кучли қизиқиш уйғотди.

— Мии кии!— тантанавор қичқирди Их.— Мии кии, Офх!

— Мии кии, Офх!— такрорлади ёввойилар. Улар порлаб турган кўзларини рогаткадан узиша олмас эдилар. Вова энди ўзини гўё ўз яқинлари орасида тургандай ҳис қилаётган эди.

УН БЕШИНЧИ БОБ

ЁВВОЙИ ОДАМЛАРНИНГ ҲИЙЛАСИ ВА ЁВВОЙИ ЭЧКИЛАР ТУҒРИСИДАГИ АЙРИМ ТУШУНЧАЛАР ХУСУСИДА

Ёввойилар ғордан икки километрларча нарига юриб боришган бўлса ҳам, ҳали ҳеч ким дам олиш ҳақида ўйламасди.

Вова ҳориган оёқларини зўрға судраб босар ва ўзича унинг имкониятларини ҳисобга олмаётган, аниқроғи, болани унутиб қўйган неандерталларни сўкиб борарди. Ҳатто Вова уларга эшиттириб сўкиб юборгиси келиб кетди — чунки бу ерда уни барибир ҳеч ким тушунмасди.

Боланинг диққатини шу пайт қандайдир маърашга ўхшаган бир овоз жалб қилди. Вова у ёқ, бу ёққа аланглаб, ҳозиргина босиб ўтган чангалзорга кўз югуртириб чиқди. У турган жойида чор атрофни қараб чиқди, ҳатто осмонга ҳам қаради, аммо, ҳеч қаерда тўртоёқлилардан биронтаси мавжудлигини билдирадиган белгини кўрмади.

«Бу қанақа найранг бўлди?— ўйлади у.— Бу қандайдир сирли нарсадан бўлак нарса эмас!»

Бир неча дақиқадан сўнг, қоялар ёриғи оралиғида тўп бўлиб ўсиб ётган қалин итбурун буталари орасидан кичик жуссали ориққина ёввойиннинг йўлакка сакраб тушганидан кейингина гап нимада эканлиғига тушуниб қолди. Сакраб тушган ёввойи Ихнинг олдида келдида, қўли билан тик қоялардан бирини кўрсатиб:

— Мии кии!— деди.

Ихнинг кўзлари чақнаб кетди. У овчилар томон ўгирилиб, салоҳият билан бир оз сукут сақлади-да, бўғиқ овозда деди:

— Джжий!

Неандерталлар группаси дарҳол бўлинишди. Овчиларнинг бир қисми тик тушиб кетган ёлғизоёқ йўлдан пастга, қолганлари эса юқорига ўрлаб кетишди.

Яна ярим километрлар чамаси юрилгач, ёввойилар тўхташди. Бошлиқ уларга бир нималар деб тушунтира бошлади. Вова неандерталларнинг юзларида пайдо бўлган ҳаяжондан шунини билдики, тез орада ов бошланади. Бешта ёввойи олдинга қараб кетишди. Улар бир минутча юриб боришгандан кейин гранит қоялар ортига ўтиб ғойиб бўлишди. Вова ҳалигина неандерталлар ортига ўтиб ғойиб бўлган ўша қоялар устида қайрилма қилич янглиғ улкан шохлари орқага кетган бир неча эчкилар пайдо бўлганини кўриб ҳайрон бўлди. Вова уларни кўриб ҳайратдан қичқириб юбораёзди-ю, аммо улар ҳақиқий эчкилар эмас, балки, илгари ов қилиб ушлаган эчкиларнинг шохларини ниқоб учун бошларига қўндириб олган бояги овчилар эканлигини билиб қолгач, қизиқиши сусайди. Қоядаги «эчкилар» жойларида бир неча минут депсиниб туришди-да, тезда кўздан ғойиб бўлишди.

Шундан сўнг Их ва бу ерда қолган бошқа ёввойилар қўлларидаги найзаларини диққат билан кўздан ўткази бошлашди. Ёввойилардан бири найза учига қадаб қўйилган кескир тошнинг маҳкам боғланганлигини синаб кўраётган эди, тош фавқулодда пайза учидан сирғалиб чиқиб кетди ва иложсиз қолган ёввойи атрофига жовдираб қаради. Унинг бундай эҳтиётсизлигини кўриб норози бўлган Их бир нималар деб ғудурлади-да, тескари ўгирилди. Кўзи Вованинг кўзига тушгач, бир зум пешонасини тириштирди, унинг ёнига келиб қўлидаги рогаткани кўрсатиб:

— Ук!— деди.

Вова рогаткага тош солиб, ён-верига қаради-да, яқинроқдаги бир ясси тошни нишонга олди. Ёввойилар жим бўлиб қолишди. Бола рогаткани роса чўзиб қўйиб юборди. Рогаткадаги тошчи ғувиллаганча бориб каттароқ бир тошга тегди. Бундан хурсанд бўлган Их қониқиш билан лабини чапиллатди. У Вованинг қўлидан рогаткани олди-да, унга мос келмаган бир тошни солиб, бояги ясси тошни нишонга олди. Шу пайт кимнингдир бўғиқ вой-войлаши эшитилди. Нишонга олинган тошнинг нариги ёғида турган Уау пешонасини ушлаганича йўлакка гурсиллаб йиқилиб тушганди.

«Қош қўяман деб, кўз чиқарган», деб шунақангиларга айтишган бўлсалар керак-да, дея ўйлади Вова. Қийин аҳволда қолган Их ҳайрат билан бир рогаткага, бир Вовага ўқрайиб қарарди. У қўрқинчли жағини очиб, болани Каа муу тилидаги бор бўлган барча сўкишларга кўмиб ташлади:

— Дуа! Боа! Их! Лоа!

Вова, албатта ҳали маҳаллий диалектларни тўла ўрганиб ололмаганлиги сабабли неандерталларнинг бу қизгин нутқини рус тилига тўла илмий аниқлик билан таржима қилиб бера олмасди, аммо Ихнинг кўзларидаги ифодадан тахминан шундай маъно уқса бўларди: «Шумтака! Сенинг бу ярамас рогатканг билан фақат ер ковласа бўларкан, холос. Шу ҳам қурол бўлдими? Сени, ҳар ишга қодир сеҳргар, деб ўйлагандик, биз бечора мактаб кўрмаган неандерталларга ёрдам қўлларини чўзарсан, деб сенга суянгандик. Сен эса, гарчи, бешинчи синфда ўқисанг ҳам, ўйинчоқларинг бошоғриқ нарсалар экан. Бир жинқарча нонпарель экансан-ку, яна бошқаларни масҳара қилганинг ортиқча. Эҳ, сен! Ҳатто мендек бир ибтидоий одам ҳам, сен туфайли уятга қолиб ўтирибман. Қани, марш! Мен энди сен билан ўйнамайман».

Бошлиқ нафрат билан рогаткани жарга улоқтириб юборди.

Вова ҳақида энди нима ҳам дейиш мумкин? У бу воқеани асло тилга олгиси келмас, шу билан бирга рогатка билан ўйнашадиганларни ҳам энди жинидан баттар ёмон кўриб қолганди...

Уау бир амаллаб ўрнидан турди-да, пешонасидаги каттакон ғуррани силай-силаё Их ёнига келди ва боши билан унга Вовани имлаб, бир нималар деди. Неандерталлар дам Вовага, дам рогатка бориб тушган жарлик томонга қарашиб, бир нималар ҳақида кенгаша бошлашди.

«Эҳ,— деди Вова ичидан эзилиб.— Демак, улар мени ҳам шу томонга улоқтиришмоқчи экан-да! Алвидо, ҳаёт! Бу кунингдан баттар бўл, Вова, овсар, неча марталаб бувим огоҳлантирган эди: «Бу рогатканг сени ҳеч ҳам яхшиликка олиб бормади!»— деб. Ма-на, бувим охири ҳақ бўлиб чиқди...

Агар бу ерга ҳозир бояги йўлда учраган ўша озғин ёввойи чопиб келиб қолмаганида, неандерталлар машъум кенгашда, ким билсин қандай хулосага келишган бўлишарди. Неандерталларнинг эсанкираб

қолганлиги юзларидан биллиниб турарди. Чопиб келган ёввойи ниманидир зорланиб вайсар, қолган ёввойилар эса чуғурлашарди. Маълум бўлдики, овчилар изига тушган ёввойи эчкилар подаси номаълум томонга ғойиб бўлишган.

Иих ғойиб бўлган овни излаб топиш учун атрофига шундай олазарак бўлиб қарар эдики, зўриққанидан кўз соққалари шоколасидан чиққудай бўлиб кетаётганди.

Иих қанча чиранмасин барибир унга ҳеч нарса кўринмади. Эчкилар подаси кўринмай кетганди. Вова шу маҳал анча тушиб қолган ўз обрўйини қайта тиклаб олиш пайти келиб қолганлигини ҳис қилди. Унинг эсига дурбини тушиб қолди. Бу ажойиб оптик асбоб Тутаревга ҳам, неандерталларга ҳам бирдай яхши хизмат кўрсатарди. Вова тоғларни дурбинда кузатар экан, беш минут ичида узоқдаги муюлишлардан бирида ўтлаб юрган эчкиларга кўзи тушди ва шу билан у ҳам Каа муу қабиласи орасида йўқолай деб қолган обрўсини яна қайта тиклаб олди.

— Аа! Маа-бум!— хитоб қилди хурсанд бўлиб кетган Иих. Бунни, афтидан, шундай деб тушунса бўларди:— «Бунни қара-я! Ҳар ҳолда сен жуда бало экансан-ку».

Овчилар узоқдаги ўша муюлиш томон жўнашди. Олдинда бошларига эчки шоҳларини қўндириб олишган бояги бешта овчи кетиб боришарди.

Улар найза отса ҳайвонларга етадиган ергача яшириниб боришди. Шамол эчки тўдалари юрган тарафдан эсар ва Вованинг димоғига улардан тўкилиб қолган юнглarning аччиқ ҳидини олиб келиб урарди. У неандерталлар билан нафасини ичига ютиб, улкан гранит тош ортидан бошнини чиқариб қаради ва қандайдир бир лаҳза ичида эчки тўдасининг ҳаммасини кўриб олишга улгурди. Бу ерда ғоят чиройли, қайрилма қиличсимон шоҳли ўн тўртта ажойиб тоғ эчкилари ўтлаб юрарди.

Бола ҳали бу безор ҳайвонлар қандай ов қилишини тасаввур қилишга ҳам улгурмай Иихнинг кучли қўллари билан отилган найза унинг шундоққина боши устидан шувиллаб ўтиб кетди. Кейин кетма-кет яна уч неандертал найза отди. Вова бошқаларга нисбатан яқинроқ жойда ўтлаб юрган эчкилардан бирининг ён томонига қаттиқ сакраганини кўрди. Шундан сўнг аянчли бир маъраш эшитилди-ю, эчки ёни билан

ерга қулаб тушди. Афтидан, найза унинг нақ юрагига санчилган бўлса керак, у қулаб тушганда найза синиги чиқиб турган жойдан қон сирқираб оқа бошлади.

Эчкилар подаси ниҳоят пистирмадан отилиб чиқишган одамларни кўришди. Шунда эчкиларнинг серкаси огоҳлантирувчи овоз чиқарди-да, ўша жойдан саккиз метрлар чамаси наридаги қояга енгилгина сакраб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди. Қўрқиб кетган эчкилар унинг орқасидан эргашишди. Бироқ эчкиларнинг ҳаммаси ҳам унга эргашиб қочишга қурби етмади: учта эчки сакраганда нариги қояга етиб боролмай жарга қулаб тушиб кетди. Бошқалари зўр-базўр сакраб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Неандерталлар қичқиривганча жар бўйига чопиб бордилар. Их қилган овидан сармаст, Вовани ахтарди. Бола бунни сизди шекилли итоаткорлик билан унинг ёнига чопиб борди ва қаршисидаги нақ ўттиз метрлар келадиган жарликни кўриб тўхтаб қолди. Их қўли билан жарликни кўрсатди. Вова астагина жар лабига яқинлашиб пастга қараган эди, у ерда, чақир тошли жар тубида жон талвасасида типирчилаётган учта эчкига кўзи тушди. Уларнинг ёнида эса, айланма ёнбағир йўл орқали аллақачон у ерга етиб боришган тўртта неандертал турарди.

Нима учун неандерталларнинг отряд-отрядга бўлиниб бундай эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилганликларига бола энди тушунди: бу ёввойи овчиларнинг кўпроқ ўлжа олишига имкон берувчи одатдаги ажойиб ов ҳадисларидан бири эди.

УН ОЛТИНЧИ БОБ

ЭҲТИЁТСИЗЛИК ҚИЛГАН ТОҒ ҚОПЛОНИ ВА БУНИНГ ОҚИБАТЛАРИГА ДИҚҚАТНИ ЖАЛБ ЭТИШ ХУСУСИДА

Их жар тубидаги учта катта эчкини нимталашга қийналаётганлар ёнига қабиладошларидан яна тўрт кишини юборишга буйруқ берди.

Бу тўрт ёввойи номаълум сўқмоқлардан айланиб, етиб боргунларича улар ўткир тошлар билан эчкиларни майдалаб бўлишган эди.

Уау ҳам Их яралаган эчкини эндигина нимта-

лашга тушган эди, ёнига келган ёш келгиндини кўриб тўхтаб қолди. Бу ёш келгинди унга аллақандай ялтироқ бир нарсани узатаётганига кўзи тушди. Гап шундаки, Вова Уаунинг қийналаётганлигини кўриб раҳми келганидан унга ёрдам беришга қарор қилиб чўнтагидаги қаламтарошини ёввойига узатаётганди. Бироқ Уау қаламтарошни нима қилишини билмай ҳайрон бўлганича болага қаради. Бу ёш сеҳргар фойдаланаётган техникадан Уау очиқ-ойдин қўрқиб турарди. Бу бежиз эмасди. У пешонасидан шишиб чиққан ғуррани ҳали эсидан чиқармаганди.

«Ҳатто пичоқ ишлатишни ҳам билмайди-я»,— ўйлади Вова. У оғир бир хўрсинди-да, қаламтарошни чиқ этиб ёпиб чўнтагига солиб қўйди. Аммо, буни Их сезиб қолди ва имлади:

— Ук!

Бола пичоғини яна қайта чиқарди. Ярим минутдан сўнг бу пичоғи билан эчкининг битта қулоғини чаққонлик билан шартта кесиб олганини ва қони оқиб турган қулоқ парчасини Ихга узатганини ёввойилар ҳайрат билан кузатиб туришди. У эса бола кесиб берган қулоқ парчасини баланд кўтариб, хитоб қилди:

— Зуу хриа!

Кейин Их кесилган қулоқ парчасини таптанали равишда Вовага узатди ва шу билан айни бир вақтда унга шундай бир ишора қилдики, унинг бу ишорасидан боланинг аъзойи бадани музлаб кетди: Их Тутаревга бу лаззатли гўшт парчасини шундоғича ейишини очиқ-ойдин таклиф қилаётган эди!

Вова хаёлига темир пичоқнинг нималарга қодир эканлигини уларга бир кўрсатиб қўйиш ҳақидаги бу фикр келганлигига афсусланиб юз бериб турган ушбу аҳволдан қандай қутулиб чиқишнинг чорасини ўйлай бошлади. Аслини олганда, Их ўзлари ов қилган ўлжадан биринчи бўлиб татиб кўриш ҳуқуқини Вовага бериш билан болага у жуда катта иззат-ҳурмат кўрсатаётган эди. Агар Вова ҳали қони оқиб турган хом гўштни ейишдан бош тортгудек бўлса, неандерталлар унинг бу ишига қандай муносабатда бўлиши ҳали номаълум эди. Бола кесилган қулоқ парчасини икки бармоғи орасида ўйнаб, нима қилишини билмас, дам унга жирканибгина қараб қўяр, дам унинг қўлидаги нарсага боқиб оғзиларидан оқиб кетаётган сўлакларини ютиниб жойларида қимир этмай турган неандерталларга қўрқув аралаш кўз ташлаб қўярди.

«Эҳ, нима бўлса бўлди!» дея хафа бўлиб ўйлади Вова ва кўзларини чирт юмиб эчки қулоғини оғзига шарт солиб юборди. Аммо, шу заҳотиёқ кўнгли айнаб кетди. Хом гўшти кафтига тупуриб иложсиз равишда Ихга қаради ва шу заҳоти Вованинг хаёлига, эчки қулоғини Уауга бериш керак, деган бир фикр келди.

Вова қилган илтифотдан Уау кўзларига ҳам ишопмай, унинг қўлидан эчки қулоғи парчасини олдида, гўё кальцекс таблеткасини ютаётгандай қилиб ҳашлаш дегунча ютиб юборди. «Зап, қутқазди-я!» қувонди Вова ва хурсанд бўлиб Ихга қаради. У ғоят мамнунлик билан бош қимирлатди. Афтидан, боланинг бу иши, яъни ўзидан каттага ҳурмат юзасидан қилган бу иши, Ихга анча ёқиб тушган эди.

Ярим соатлар ичида гўшти нимталаб бўлишди. Ичак-чавоқларни эса ҳали ҳам буғи чиқиб турган эчки терисига ўрашди. Кесиб олинган чиройли шохли эчки бошини эса Ихга беришди. У бунинг баланд кўтарди-да, йўлга отланишга ишора қилди. Ихнинг ўзи бу эчки бошини баланд кўтарганича йўлга тушди.

Неандерталлар яна қатор тизилишди. Энди улар найза, сўйилларига қўшиб ов ўлжаларини ҳам кўтаришиб олишганди. Чарчаганликлари шундоққина билиниб турган бўлса ҳам, барчасининг кайфияти чоғ эди. Афтидан, алоҳида рағбатлантириш маъносида шекилли ўнтача найза боғламини Их Вовага кўтариб юриш учун бериб қўйди ва бола уларни тиканли сўқмоқдан мағрур кўтариб борарди. Аҳён-аҳёнда ўзи ҳам неандерталларнинг бу қуролларига ажабланиб қараб-қараб қўяр эди.

Овчилар уч километрларча юриб боришганларидан сўнг, сўқмоқнинг муюлишларидан бирида учта тоғ эчкисининг гўштини кўтариб олишган қабиладошларига дуч келиб қолишди. Их қандайдир буйруқ берган эди, саккизта ёввойи чопиб бориб гўшт кўтариб бораётган неандерталларга ёрдамлашиб гўштарни ўзлари орқалаб олишди.

Вова олдинлари ўз қабиладошларини жой-жойига қўйиб ишлатишда Ихнинг лаёқатига қойил қолган эди, аммо, кейинчалик ўйлаб кўрса бу оддийгина нарсаси экан, чунки неандерталлар, гарчи, ҳозирги замон бешинчи синф ўқувчиларидан савияси паст бўлса-да, ҳар ҳолда улар питекантроплардан анча устун туришарди.

Тутарев энди хаёлан питекантроплар, яъни одамсимон маймунларнинг зўр-базўр оёққа туриб ўрмонда, дарё ёқаларида егулик нарсалар қидириб юрган даврини тасаввур қила бошлади. Бир зумдан сўнг бола у даврдан-бу даврга ўтиб ўзининг ҳозирги яқин аجدодларини кўз олдига келтирди. У дарахтдан тушаман деб, йиртиб олган кўйлагини бувиси қандай қилиб ямаб берганлигини эслаб, хўрсиниб қўйди.

Ёввойилардан ҳеч қайсиниси ҳозир Вованинг қалбида нималар кечаётганидан бохабар эмасди. У Галя билан биргаликда ўз яқинларининг бошига қандай ғам-кулфатлар келтиришганини ўйлаб сесканиб кетаётган бўлса ҳам, барибир аста-секин ўзига кела бошлади.

Вованинг ҳисобига кўра қўноққача икки километрлар чамаси масофа қолган эди. Шунда Ихнинг ишораси билан Уау қаттиқ қичқирди:

— Джжу! Пхаа!

Бу қисқа муддатли дам олиш учун тўхташга берилган белги эди. Кимдир Уау айтган сўзни қайтариб айтган эди, отряд тезда Их томонга йиғилиб келди. Овчилар ўлжаларини тик тушган қоя олдидаги бир жойга келтириб қўйишди-да, ўзлари сўқмоқ бўйлаб қатор бўлиб тизилишди. Бундай қараганда неандерталларга ҳаммасидан ҳам чўнқайиб ўтириш ўнгайроқ экан. Ҳар ҳолда Вова Қаа муу қабиласи одамлари орасида яшай бошлаган биринчи кунларидаёқ буни пайқаб олган эди.

Боланинг ўзи эса чалқанча ётиб дам олишни яхши кўрарди.

Вовани эндигина уйқу элита бошлаган эди ҳамки, даҳшатли бир ўкиришдан уйғониб кетди.

Вова тура солиб қочмоқчи бўлган эди, кимнингдир сержун бақувват қўллари уни маҳкам ушлаб яна жойига қайтариб ўтқазиб қўйди. Шундагина бола бу ерда нима воқеа бўлиб ўтганини пайқади: у турган ердан бир неча қадамча нарида мушуксимонлар оиласидан бўлган катта бир ёввойи хайвон типирчилаб ётарди. Бу, афтидан, оч қолганидан бирон осонроқ ўлжа қидириб, баланд тоғлар тепасидан бу ерларга келиб қолган тоғ қоплони эди.

Янги сўйилган гўшт ҳиди димоғига урилгандан сўнг бу йиртқич ёшига нисбатан кечириб бўлмайдиган бир эҳтиётсизлик қилиб неандерталларнинг қўлидаги ўлжага тепадан сакраган эди.

Вованинг кейинчалик билишича, қоплонни найза ушлаб турган неандерталлардан бири — Бжия кўриб қолган. Иртқич ўлжага қараб сакраганда Бжия кўлидаги найзасини нақ ҳайвон тушадиган жойга тикка қилиб тутиб турган. Қоплон тўппа-тўғри келиб найзага санчилиб қолган, неандертал эса оғир ярадор бўлган. Унинг бахтига бир неча неандерталлар найза ва сўйиллари ёрдамида бу кутилмаган меҳмонни дарров бир ёқлик қилишиб, яраланган қабиладошини у ердан четга чиқариб олишган.

Яраланган неандертал анча вақтгача ўзига келолмади. Их унинг оғзига қандайдир сарғимтил қуюқ бир суёқликни томизиб турди. Бу сарғимтил суёқлик эндиликда Ўрта Осиёда мумиё деб ном олган. Муаллиф бу сўзни мумиёга шунинг учун ҳам боғлаб айтганлигининг сабаби шуки, ўлган фиръавнларни балзамлашда бошқа дорилар қаторида айна шу асал ҳам ишлатилган. (Айтишларича, асалари бундан 53.872.964 йил олдин пайдо бўлган экан.)

Яраланган овчи кўзини очди. Их унинг ярасига дори суртиб қўйди-да, қолганини балиқнинг пуфасига ўхшаган халтачага солиб тугди. Сўнг шу заҳотиёқ йўлга тушишга буйруқ берди.

Яраланган овчини учта ёввойи кўтариб боришарди: биттаси иккита оёғидан, қолгани икки қўлтигидан кўтариб олишганди. Йўлда неандерталлар «баа» деган сўзни тез-тез қайтаришиб туришди. Вова бу ўришда гап улардан бири боягина ўлдирган ўша ёвуз ҳайвон тўғрисида бораётганини тушуниб борарди.

Овчилар қўноққа етиб келганларида қуёш тиккага келиб қолган, офтоб нақ куйдирарди.

Вова узоқдан гор олдига катта гулхан ёқиб қўйилганини кўрди. Афтидан, уйда қолган неандерталлар овнинг ўнгидан келишини аввалдан билгандай, бундай ҳолларда қилинадиган одатий тантанага тайёргарлик кўриб қўйишган эдилар.

Тутарев хотинлар ва болалар билан турган Галяга кўзи тушди-ю, қувонганидан нима қилишни билмай кўлидаги найзаларни ерга қўйди, қўлларини иштонига артиб олгач, бармоқларини оғзига тиқиб қаттиқ ҳуштак чалиб юборди. Бундан чўчиб кетган бояги уч неандертал бечора ярадор овчини ерга ташлашди-ю, ура қочиб қолишди. Уларнинг кетидан нимта гўштлирини, эчки шохларини, найзаларини ерга отиб, қолган неандерталлар ҳам қочишга тушишди. Фақат Их

гина титраб-қалтираганча Вованинг олдига келди-да, ерга чалқанча ётиб олди.

Вова уни туришга ундади. У Ихга жилмайганча, у — яъни Вова ўқиган мактабда ҳатто қизлар ҳам шундай қилиб ҳуштак чала олишини, бунинг учун ҳатто уларни ўқитувчилар хонасига ёки директор ҳузурига чақиришиб қойишса ҳам барибир шундай қилаверишларини тушунтиришга уринарди. Аммо, Вованинг бундай тушунтиришларидан кейин Их бирор нима англаб олди дейишимиз амримаҳол албатта. У фақат бир нарсани англаб турарди — унинг қабиладошларига ҳозир ҳеч ким хавф солмаётган эди.

— Джуу Каа муу! — бор кучи билан қичқирди Их.

Унинг чақириғи ўз таъсирини кўрсатди. Бояги ботир овчилар яна қайтиб келишди. Яраланган овчи қайта кўтариб олинди. Ўлжалар ва найзалар яна қайта эгасини топди. Бир неча минутдан сўнг эса отряд Вованинг ҳуштагидан қўрқиб кетган неандерталлар билан ҳозиргина бўлиб ўтган ишларни кўриб жилмайиб турган Галянинг олдига етиб келди.

УН ЕТТИНЧИ БОБ

ҚАҲРАМОНЛАРИМИЗНИНГ БЎЛИБ ЎТГАН ВОҚЕАЛАР ҲАҚИДА ФИКР АЛМАШГАНЛИКЛАРИ ХУСУСИДА

Ов ўлжалари оёқлари остига олиб келиб ташланган аёллар кремнийдан ишланган пичоқлари билан эчки гўштарини майдалашар, Уау тоғ қоплонининг терисини шилар, Их бўлса бошқа неандерталлар қатори яраланган овчи атрофида уймалашарди. Вовани бир четга олиб чиққан Галя эса бугунги бўлиб ўтган воқеалар тафсилотини ундан суриштирарди.

Қиз Вованинг учига ўткир тошча қадалган найзаларни кўтариб келганини кўрган ва буни ёввойилар томонидан унга кўрсатилган ғоят катта ишонч деб билган эди. Шунинг учун ҳам аввало Вованинг бундай шарафга қандай қилиб муяссар бўлганлиги сабабини билишни истарди.

— Балки, зўрға олгандирсан-а, — жилмайдди Сверчкова.

— Мени кўндиришлари учун қирқ минутларча вақтлари кетди.

- Кейин-чи?
- Кейин, мен рози бўлдим.
- Сен-а?
- Ҳа, бўлмаса ким экан? Мен сўраб олганим йўқ, ўзлари мени зўрға шунга кўндиришди.
- Қанақасига кўндиришди?
- Қанақасига бўларди, жуда оддийгина. Их олдимга келди-да, таъзим қилиб деди: «Ҳурматли Владимир Леонидович, ўз илтифотларини дариг тутмай, бизнинг бир ҳожатимизни чиқарсалар, яъни мана шу қурулларини олиб юрсалар»,— деди.
- Одамни лақиллатма!
- Ундан мен сўрадим: «Қанақасига? Шунчаки, жамоатчилик асосидами? Бўлмайди. Оилам бор, бунинг устига қарамоғимда яна Галя... Шунинг учун, мени кечирасизлар граждан неандерталлар...»
- Вой, Вова-ей!
- Вой-вуйламай тур! Яхшиси эшитгин-а, мен нимани билиб олдим.
- Уларнинг йўқолган барча анжомлари шохдор маъбуд ғорида эканлигини эшитиб қиз ўйланиб қолди.
- Нима қилиш керак?
- Уларни у ердан олиб бирор жойга яшириб қўйиш керак.
- Демак, сен ўғрилиқ қилишни таклиф этипсанми?
- Бировнинг буюмларини олсак, бу ўғрилиқ бўлади, биз эса ўзимизнинг буюмларимизни шунчаки ўзимизга қайтариб олган бўламиз. Мен бир амаллаб у ерга кираману, кейин...
- Нега мен дейсан. Биз ғорга бирга кирамиз.
- Йиртқишлар ҳужум қилишидан қўрқмайсанми? Ростини айтсам қоплонни кўрганимда, ўзим ҳам қўрқиб кетдим. Тузукроқ қарасам, у ўлиб бўлган экан.
- Бу саволга Галининг жавоб бергиси йўқ эди, шунинг учун ҳам гапни бошқа ёққа буришга ҳаракат қилди. Сўнг шунчаки у, гап орасида, Их найза отишга уста эканми ёки йўқми, деб суриштириб қолди.
- Зўр экан, қанийди, худо ярлақаб, биз ҳам шунақа ота олсак,— деб хитоб қилди бола.
- «Худо ярлақаб, худо ярлақаб»,— аччиғи чиқди Сверчкованинг.— Гоша Чистюлькин бир вақтлар сенда қандайдир диндорлик аломатлари бор деб, тўғри айтган эканда-а.
- Сенинг ўша Чистюлькиннинг — галварс!

— Вова, тўғрисишни айт-чи, ҳозир ўша галварсини кўргинг келмаяптими?— деб сўради Сверчкова бир оз жим тургандан сўнг...

Галянинг саволи жавобсиз қолди: Тутарев унга киприк қоқмай тикилиб қолганди. Томоғи эса чидаб бўлмас даражада қичишарди. У йиғлаб юбормаслик учун, йўталган бўлди-да, янги сўйилган ов гўштидан кабоб тайёрланаётган гулхан атрофида хурсандлик билан уймалашаётган ёввойиларга қаради.

— Тушлик вақти ҳам бўлай деб қопти,— деди сўнг эринибгина.— Сен қовурилган ёввойи қўй гўшти-ни еб кўрганмисан?

— Мен сендан Чистюлькин тўғрисида сўрасам, сен менга қўй ҳақида гапирасан,— хўмрайди Галя.— Бунинг устига, бу қўй эмас, эчки, тоғ эчкиси. Йўқ, ҳар ҳолда менга шунини айт-чи, сен бугун Чистюлькинни кўришни хоҳлармидинг?

— Бўлмасам-чи,— тан олди бола.— Мен барчани— онамни, дадамни, бувимни, Сурен Капаретовни ҳам кўришни жуда-жуда истардим...

— Эргаш Жамоловни ҳам,— давом эттирди Галя,— Владимир Исидоровични ҳам, Жора Ходулинни, Гена Морковченкони ва Людани ҳам ва...

— Ва Сурия Қурбоновнани ҳам,— давом эттирди Вова,— ва Содиқ Нўъмоновични, Маргарита Петровнани, Женя Ковальченкони ҳамда лагеримизнинг бошлиғи...— Вова жим бўлиб қолди. У яна қанчадан-қанча ўзига яқин бўлиб қолган ўртоқлари ва катта мураббияларининг номларини санаб чиқмоқчи эди, аммо бунга кучи етмай қолди.

— ...Ва лагеримизнинг бошлиғи Алексей Ипполитовични ҳам,— дея олди зўрға кўнгли бузилиб кетган қиз. Болалар бир-бирларига маъюс тикилишди, сўнг-ра Галя кутилмаганда бирдан қатъий қилиб:— Биз бу ердан қочишимиз керак!— деди.

— Бизни кузатиб юришипти-да.

— Уларни чалғитамиз, биз ахир маданийлашган, онгли одамлармиз-ку!

— Аммо, биз бошқа ёввойиларнинг қўлига тушиб қолишимиз ҳам мумкин, бордию улар одамхўр ёввойилар бўлиб чиқса-чи.

— Бўлмаса, уларни шундай қўрқитишимиз керак-ки, охири уларнинг ўзлари бизга йўлни кўрсатиб беришсин. Қандай бўлмасин атрофи тош билан ўралган бу ўрадан чиқиб олишимиз керак!

— Эҳ, Галя, улар йўлни билишармиди-я? Биз ахир уларнинг назарида гўё осмондан тушиб келгандекмиз! Сизмаяпсанми, улар бизга гўё ажойиботга қарандек қарашяпти!

— Менга қара, Вова, улар худога ишонишармикан?

— Сен неандерталларни шу даражада аҳмоқ деб ўйлайсанми? Ё уларнинг қабиласида биронта хочпач борлигини кўрдингми?

— Вой, тентагей! Хоч бўлмаса худога ишонишмайди дейсанми? Сен уларнинг шохдор маъбуд ибодатхонасига боришганларини ўз кўзинг билан кўрдинг-ку.

— Топган гапингни қара-ю! У эчки, у эса худо. Ҳар ҳолда фарқи бордир.

— Фарқи бор?.. Нима сен, худо билан эчкининг фарқини билармидинг? Ҳеч қачон уларнинг ёнма-ён турганини кўрганмисан?

— Биласанми, Галя, ке, бўлди, бу бўлмағур гапларни қўяйлик энди! Сен бугун радиони қўйдингми, йўқми?

— Радио эшитиш қаёқда дейсан, бунга вақт ҳам бўлгани йўқ!

— Нега? Нима иш қилиб ўтирдинг бу ерда?

— Сени овга олиб кетишганларидан кейин мени қандайдир бир ўсимликни йиғишга олиб боришди.

— Ўсимлик йиғишга дейсанми? Гербарий учунми?

— Йўқ, Вова, овқат учун.

— Татиб кўрдингми?

— Ҳа, худди ўзимизнинг шовулга ўхшаган экан, фақат улар бир оз каттароқ ҳам мазалироқ. Беш-ўн килограммча териб келдик.

— Эҳ, бирам овқат егим келяптики,— тупугини ютипти Вова.

Шу пайт гўё унинг бу сўзини эшитиб тургандай Қаа муу қабиласидаги хотинлардан бири болаларнинг олдига яқинлашди. Неандертал хотин жун босган бармоқларини Галянинг елкасига теккизиб, жилмаяётганга ўхшаган бир қилиқ қилди-да:

— Аа мии кии!— деди. Сўнг иккинчи қўлини қовурилган гўшт ҳиди анқиётган гулхан тарафга чўзиб кўрсатди.

— Нега улар бунчалик сахий бўлиб кетишяпти?— ҳайрон бўлди Галя.— Олдинлари сарқитларини олди-

мизга гўё итга ташлагандек қилиб отиб ташлашарди, энди бўлса гулханга таклиф қилишяпти.

— Ҳамма гап дурбинда-да,— сирли қилиб жилмайди Вова.

Аслида Вова ов туфайли эътиборлари ошиб қолганлигини ҳали қизга айтиб улгурмаган эди. Нима кераги бор? Чинакам қаҳрамон камтар бўлади. «Майли, Галя Вовага ёввойиларнинг эътибори ошиб қолганлигини кўриб, дўстининг бирор жасорат кўрсатганлигини ўзи пайқаб олсин». Шунда яхши бўлади.

Чиндан ҳамма иш дурбинда эди. Гулхан атрофига неандерталлар чўнқайиб ўтириб олганди. Яраланган Бжий эса ерга тўшаб қўйилган тери устида ёнбошлаб ётирди. Болалар гулхан ёнига келишганларида Их Галяга оддийгина бир бўлак гўшт узатди, Вовага эса... О! Ҳаммадан кўра кўзи ўткир бўлган бу Вовага у, чўпга тизиб чала пиширилган эчки кўзларини узатди.

УН САҚКИЗИНЧИ БОБ

БАЛЕТМЕЙСТЕР ҲАМДА «ТЕЗ ЁРДАМ» МАШИНАСИ ЕТИШМАГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Ёввойиларнинг бу инъомлари уларнинг болаларга бўлган чексиз ҳурмату сийловлари эди. Лекин энг ёмони шу эдики, Вова кўзни умуман таом сифатида— хомини ҳам, қовурилганини ҳам, қайнатиб пиширилганини ҳам жинидан баттар ёмон кўрар эди! Буни сезган Галянинг раҳми келиб ўзига берилган улушнинг ярмини унга берди.

Вова очкўзлик билан овқатга ташланди. Галянинг ўзи ҳам ундан қолишмаётган бўлса-да, Вовага очиқ-ойдин ҳайрат ва эътироз билан боқиб танбеҳ беришдан ўзини тия олмади:

— Ўзингни бир оз яхши тутсанг бўларди, жамоат орасидасан ахир!

— Ҳа, жамоат орасида,— ковшаниб туриб жавоб қайтарди Вова Ихга кўз қирини ташларкан.

Галя беихтиёр неандерталларга кўз югуртириб чиқди. Улар жон-жаҳдлари билан гўшт ейишга тушишганди: баъзилари ҳуштак чалгандай қилиб иликларни сўришар, бошқалари ғижирлатиб суяк ғажир, яна биттаси эса дам-бадам буринини тортиб қўяр эди.

Ҳозир бу дунёда ҳеч бир нарсa уларни бу машғулотдан чалғитишга қодир эмасдай туюларди. Ҳар ҳолда бошлиқ баъзан Вовага ўгирилиб қараб қўяр ва Уаунинг ҳасадини келтириб иззат-икром белгиси сифатида олдидаги суякдан унга инъом этарди. Вованинг эса бу суякларни ейиш тугул кўришга ҳам тоқати йўқ эди.

— Ёввойиларнинг қандай овқат ейишларини кўриб олдингми энди?— деди жилмайиб Галя.

— Уларнинг ўзларини ҳам, овқат ейишларини ҳам ҳеч қачон кўрмасам яхши бўларди,— деди хўрсиниб Вова.— Галя, менинг лагерга қайтиб кетгим келпти.

— Э-ҳа!— киноя билан хитоб қилди Галя.— Ахир, у ерда ҳаммаёқ интизом-ку!

— Интизомни яхши кўраман.

— У ерда яна виговорлар...

— Виговорларни ҳам яхши кўраман.

— Лагерда шефлар...

— Э... майли эди.

— Ке, қўй, бу гапларни! Қара, қандай яхши-а, Вова, мана биз ҳозир сен билан мана шу ёввойилар ҳузурида планларимиз ҳақида очиқчасига гаплашиб ўтирибмиз, булар эса, бизга қараб-қараб қўйишяпти-ю, аммо ҳеч нарсани тушунишмайди!

— О-ҳо! Улар-чи, улар ҳозир бизни бўлак-бўлак қилиб кесиб, қандай қовурсак экан, деб кенгашишиб туришган бўлсалару биз буни эшитиб тушунмасдан жилмайиб турган бўлсак-чи?!

— Улар ахир, одамхўрлар эмас-ку!

— Мен мисол учун айтяпман-да.

— Биласанми, биз зудлик билан уларнинг тилини ўрганиб олишга киришмоғимиз зарур!

— Мен унча-бунча нарсаларни ўрганиб олдим,— деди руҳи тушиб, қорни оч Вова.— Биласанми, масалан, «Сизга саломлар бўлсин», деган сўз неандерталчасига нима бўлади?

— Хўш, нима бўларкан?

— Зуу хриа!

Бу сўз Вованинг оғзидан чиқар-чиқмас Ихнинг қўлидан чала ғажилган суяк тушиб кетди ва бир нима бўлгандай ўрнидан дик этиб турди-да, бошқа қабиладошларига ҳам шундай қилишга ишора қилди. Бутун қабила шу заҳотиёқ овқат ейишни тўхтатиб, бошлиқнинг буйруғига итоат билан ўрнидан туришди.

Бундан фақат ярадор овчигина истисно қолди, аммо у ҳам бу пайт овқат емай турарди.

— Зуу хриа!— қичқирди Их, ерда ўтирган Вова ва Галяга мурожаат қилганча. Болалар беихтиёр ўринларидан туриб, эсанкираганча дам неандерталларга, дам бир-бирига қараб қолишди.

— Зуу хриа!— қичқирди ёввойилар, қўлларини силкитишиб.

— Жуу хиа!— чийиллади ўша ерда юрган уч яшарча болақайлардан бири Галянинг олдига келиб енгидан торқиларкан. Лекин шу заҳотиёқ бола онасининг кутилмаган муштидан ерга қулаб тушди ва бақириб йиғлаб юборди. Вова дарҳол болани ердан кўтариб олди-да, енг билан унинг кўз ёшларини артиб, ҳозиргина ҳўли югурикликда бошқаларга намуна бўлган озғин ёввойи аёлга тутқазди. Ёввойиларнинг шу пайт нималар тўғрисидадир гаплашиб кетишгани ва уларнинг Вовага бевосита хайрихоҳлик билан боқишаётганига қараганда боланинг кўрсатган бу олижаноблиги неандерталларга жуда маъқул тушган эди.

Их болалар томон икки қадам юрди-да, деди:

— Мии кии ай?

Вова нима деб жавоб қилишни билмай унга жим қараб турди.

— Хўш гапир, у нимадир деб сўраяпти,— деди Галя ўзини тия олмай.— Сен ахир унча-мунча сўзларни ўрганиб олгансан-ку.

— Сиз нима ҳақда сўраяпсиз?— мурожаат қилди Вова Ихга.

— Мии кии,— дея қайтарди Их ва ерда ётган эчки бошларидан бирига яқин келиб унга қўлини теккизди.— Мии кии!

— Тушунаман,— деди Вова,— мии кии — бу тоғ эчкиси дегани, «Ай» дегани-чи?

— «Ай»,— қайтариб сўради Их ва шу заҳотиёқ мамнуният билан жун босган қорнини силаб қўйди.

— У биздан эчки гўшти ёқдим, қалай, мазалими ёки йўқми?— деб сўраяпти тахмин қилди Галя.

Вова истар-истамас жилмайиб қўйди, сўнг:

— Сенга, зиқна ёввойига, балки «ай»дир,— дея тўнғиллади у хафа бўлиб,— менга эса «ай» эмас, балки «ай-йай-йай».

— Мии кии ай Офх, мии кии ай Алы!— қичқириб бидирлади хурсанд бўлиб Их.

У ўзини ерга ташлаб, чалқанчасига ётиб олди.

Ўралаганидан бошқа барча ёввойлар ҳам унга эргашиб шундай қилишди. Бир неча дақиқа жимлик ҳукм сурди. Кейин Их ўрнидан турди-да, эчки бошининг қайтарма шохидан ушлаб боши узра кўтарди. Уау айни шу фурсатни кутиб ўтирган эди. У четда ётган иккита шохни қўлига олиб аввал турган жойида, сўнгра эса ҳали ўчмай турган гулхап атрофида рақсга тушиб кетди.

Бир минутдан сўнг Қаа муу қабиласидаги деярли барча эркаклар биқсиб ёнаётган гулхап атрофида рақс бошлашди. Хотинлар ва болалар яна чўнқайиб ўтириб олишган ҳолда уларнинг ҳаракатларига кўз тикиб томоша қилиб ўтиришарди.

— Кел, биз ҳам рақс тушамиз!— кутилмаганда таклиф қилиб қолди Вова бўлаётган воқеаларга боядан бери жуда қизиқсиниб қараб ўтирган Галяга қараб.

— Майли,— дея ғурур билан жавоб қилди қиз.— Бизнинг ўйинимиз ҳам неандерталларнинг рақсидан ёмон чиқмаса керак. Уларда ҳеч қачон бадий ҳаваскорлик концерти бўлган эмас, мен эса ўтган йили «Лявониҳа» рақсини ижро этганим учун яхши мукофот олганман,— дея қиз чапак уриб, қўллари билан чиройли ҳаракатлар қилиб ўрнида айланиб қўйди. Вова бунга мафтун бўлиб қолгандай Галяга қаради. Сверчкова эса минут сайин очилиб ўзига-ўзи ичида куй чалиб «Лявониҳа»га рақс тушарди.

Неандерталлар рақсга тушишдан тўхташди. Улар жимгина ҳайрат ичида қизни кузатишарди.

Их эчки бошини энди пастга туширганча жағини осилтириб, оғзини очиб турар, Галя қайси томонга ўтса, шу томонга қайрилиб қарарди. Уау ҳам, Вова билан овга биргаликда бориб келган бошқа овчилар ҳам, ҳатто ўша ярим қоронғи ғорда пайдо бўлган ва шу билан қаҳрамонларимизнинг биринчи марта Қаа муу қабиласи билан танишувига сабабчи бўлган ўша болакай ҳам шу алфозда туриб қолишган эди.

Бироқ қизнинг ҳолдан кетиб бораётганлиги энди сезила бошлаган эди.

— Энди мен!— қичқирди Вова ва ўзини ҳали ростлаб улгурмаган Галянинг ўрнига ўртага чиқди-да, рақсга тушиб кетди.

Агар ҳозир Тутаревнинг ўйинини бирор балетмейстер кўрса, унинг қанақа ўйинга тушаётганлигини, эҳтимол аниқлаб бера олмасди. У матросча «Яблоч-

ка» рақсининг «тиззалаб» деган қисмини нимаси биландир ғира-шира эслатадиган ҳаракатдан бошлаб, шу заҳоти «Полька»га ўхшаб кетадиган бир неча усуллар қилди, кейин «Чечетка»га ўхшатиб туша бошлади, «Лезгинка»да ҳам ўзини бир кўрсатмоқчи бўлиб вальсга тушди, украинча «Гопак»дан ҳам, қўйинги, билганидан чала-чулпа нарсаларни қайтарган бўлди. Бунга ҳам қаноат қилмай санъатда «Баринья» деган рақс-куй ҳам борлигини билишлигини кўрсатди, сўнг қизиб кетиб, қиличлар билан тушиладиган рақсни, яъни Адам Хачатурянининг «Гаяне» балетини ҳам билишини намоиш қилди. Қиличлар ўрнида эса Вова даврада ўйинга тушиб бораётиб ҳайратдан жойида қотиб қолган Уаунинг қўлидаги эчки шохларидан фойдаланди. Хуллас, ўзи билган нарсаларидан у-буни намоиш қилган бўлди.

Қиличлар Вовани ҳолдан тойдирди шекилли, кетма-кет бир неча бор жойида айланма ҳаракатлар қилгач, мадори кетиб сулайиб йиқилди.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

ИНСОНИЯТ ТАРИХИДА ЛАНКАНИНГ ТУТГАН РОЛИ ҲАҚИДАГИ МАСАЛАНИНГ ЭЪТИБОРГА ЛОЙИҚЛИГИ ХУСУСИДА

Ҳеч бўлмаганда фан кандидати бўлмай туриб, ҳалигача мутлақо ёритилмаган бир темага қўл уриш албатта қийин. Гарчи, шундай бўлса ҳам, ушбу қиссининг муаллифи, ўзига нисбатан айрим олимларнинг ғзабини кўзғаса-да, ланка ҳақида бир неча оғиз сўз айтиб ўтишга азму қарор қилди.

Яна шуни ҳам ишонч билан айтиш керакки, бу ўйин ўзининг оммавийлиги жиҳатидан футболдан сўнг иккинчи ўринда туради.

Ланка ўйини ўзининг қандай хусусиятлари билан характерли?

Бу ўйиннинг бошқа кўпгина ўйинлардан фарқи ери шундаки, у энг аввало жуда оддий, ланкани эса ясаб олиш ҳар бир одамнинг қўлидан келаверади, чунки у бор-йўғи бир-бири билан бирлаштирилган иккита қисмдан иборат. Яъни унинг асосий қисмини одатдаги мис танга ташкил қилса, иккинчи қисмини юнги олинмаган қўйми ёки туя териси ташкил қиладди. Бу икки қисм бирлаштирилгач, ланка тайёр бўлади.

ди. Ўйнашдан олдин унинг юнглариин ҳар тарафга қўл билан тараб қўйилади. Ўйин шундай бошланади, яъни ўйинчи ланкани қўли билан ўзидан бир неча сантиметр баландликка ирғитиб юборади-да, ўзига ўнғай оёғи билан уни ерга туширмай ҳавода тепа бошлайди ва неча марта тепаётганлигини овоз чиқариб санаб боради, то ланка ерга тушиб кетмагунча шу алфозда тепишда давом этаверади.

Шуни алоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, ланкани футбол тўпини тепагандай оёқ учи билан эмас, балки товонининг ёнбош томони билан ҳавога тепади. Масалан, гавданинг тик турган ҳолатини ўзгартирмасдан туриб, ўнг оёқни тиззадан ёнбошга букиб, товони билан чап томонда шундай ҳолатда тик турган кишининг ўнг биқинига бир неча бор теккизиб олинса, бу ҳолат ланка ўйнаётган киши оёғи ҳаракатларининг айнан ўзини кўрсатади.

Яна шуни фараз қилиш мумкинки, ланка тарихи анча узоқ даврларга бориб тақалади. Бироқ, ланканинг бизга маълум бўлган барча белгиларига қараганда, у танга зарб этила бошлаган даврдан асло олдин пайдо бўлган эмас.

Ҳозирги кунда ланкага инсониятга анчагина зарар келтирувчи бир нарсa деб қаралмоқда. Ҳисоблаб қўрилганда шундай фактлар маълум бўлди: кейинги олтмиш тўрт йил ичида ланка учун олти юзу саксон тўққиз миллион уч юзу ўн тўрт минг икки юз эллик еттита, ҳаммаси бўлиб, йигирма етти миллион беш юзу етмиш икки минг беш юз етмиш сўмлик мис чақа сарф бўлиб кетибди. Бунча маблағ билан эса уч юз минг ўғил ва қизларни ўқитса бўладиган икки юзу етмиш тўртта мактаб қурса бўлар экан. Кези келганда шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, ланка учун сарф бўлган тери ва мўйналардан устки иссиқ кийим тикилганида, ўша ўқувчиларнинг ярмисини қўй терисидан тикилган пўстин билан кийинтиришнинг имкони бўлар экан.

Бунга қўшимча қилиб шуни қайд этиш лозимки, ланка ўйнашга муккасидан кетган кўпгина болаларни кейинчалик операция столига ётқизишга тўғри келган. Сабаби болалар орасида грижа каби касалликнинг тарқалишида ланканинг анча-мунча ҳиссаси бор экан.

Шундай бўлса ҳам, ҳалигача деярли барча мактабларда ўнг оёғи ланка тепиш билан банд бўлганли-

гидан чап оёғида ҳаккалаб турган баъзи болаларни учратиш қолиш мумкин экан.

Шу сабабли, ову рақсдан обдан ҳолдан тойиб, гўё ўликдай ерда сулайиб ётиб олган Вова Тутаревнинг тушига унинг ланка ўйнаётганлиги кирганлиги ажабланарли ҳол эмас, деб ўйлаймиз.

Неандерталлар Вова билан Гаялини кўтариб келишиб ётқизиб қўйган ғорда эртасига эрталаб уйғониб Вова мазза қилиб керишди. У боягина тушида кўрганларини эслаб хўрсинди, ғордан чиқди ва беихтиёр чўнтакларини пайпаслаб кўриб, ердан ниманидир қидира бошлади.

У ердан қандайдир япалоқ тошча топиб олганда эса кўзлари қувончга тўлиб кетди. У қўли билан тошчани оёғига ташлади-да, ланка қилиб ўйнай бошлади: танга ва теридан ясалган ҳақиқий ланка унинг чўнтагида йўқ эди.

— Бир... икки... уч... тўрт... беш...— санарди Вова тош ланкани оёғида тепар экан жойидан қимирлаб кетмасликка ҳаракат қилиб.

Бир вақтлари синфдошлари ичида ланка тепишда энг яхши ўйинчи эди. У фахрли номни бировга олдириб қўйишдан кўрқиб, ҳатто дарслардан қочиб бўлса ҳам бу ўйин билан шуғулланиб юрди. Ушандан буён анча танаффус бўлиб қолди. Энди эса бу ўйин унга жуда ёқиб тушаётган эди.

Вованинг қалби ором берувчи бир ҳорғин ҳиссиёт билан тўлди. У ҳозир аввалгидай фақат ўз синфидаги болалар билангина эмас, балки бутун мактабдаги барча ўткир ланкачилар билан ҳам бемалол мусобақалаша оладиган бир ҳолда эди.

— Олтмиш етти... олтмиш саккиз... олтмиш тўққиз...— санарди Вова тобора қизиқиб кетиб, юрагининг тез-тез ура бошлаганини ҳам деярли сезмай.— Тўқсон бир... тўқсон икки... тўқсон уч...

Вова ниҳоят шошиб кетиб баландроққа тепиб юборган тошчанинг туфлисига эмас, балки ерга тушиб кетганидан жаҳли чиқиб тупуриб ҳам қўйди.

Ахир, юзта бўлишига атиги иккитагина етмай қолган эди-да!

Тутарев ердан тошчани олди-да, янги куч билан ўйинни қайтадан бошлаш учун бир оз нафасини ростламоқчи бўлди. Шу пайт у беҳосдан бурилиб орқасига қараган эди, Каа муу қабиласидаги барча эркакларнинг ғор олдида турганини ва унинг ҳаракатлари-

ни катта қизиқиш билан кузатаётганини кўриб қолди. Галя ҳам ҳали уйқу босган кўзлари билан Ихнинг орқасида унга қараб турган экан. Бжия, афтидан ҳали ҳам тери устида ётар ва у ҳеч нарсани кўрмас эди.

— Нега бунча тикилиб қолмасаларинг?— гудурлади Вова. У бундай машғулот билан шугулланаётганлигини ёввойилар кўриб қолади деб кутмаган эди ва шунинг учун ҳам бундан бир оз уялгандай бўлди. Бёла шу пайт машғулотини умуман бас қилмоқчи бўлиб турган эди. Бироқ унинг иззат-нафси бунга йўл қўймади: у ўйинни давом эттиришга қарор қилди ва тошни яна қўлига олиб ланка қилиб тепа кетди.

Энди унинг бу ўйинини бутун бир қабила кузатиб турарди. Шунинг учун ҳам Вова ланканинг иложи борица ҳавода узоқроқ туришига астойдил ҳаракат қиларди.

— Қирқ уч... қирқ тўрт... қирқ беш...— санарди у жўрттага овозини баланд чиқариб. Ичида ланкани қандай маҳорат билан ўйнаётганлигини Галя ҳам бир кўриб қўйишини хоҳларди.

Вова бир юзу йигирма тўрт деб санашга оғиз очганида осмон билан ер оралиғида сарсон бўлиб бориб келаверишдан зада бўлиб кетган тошча боланинг туфлиси устига тушиб сирғанади-да, ерда ётган ўзига ўхшаш бошқа тошчаларнинг ёнига бориб ялпайиб ётиб қолди.

— Неандерталлардан бир оз уялсанг бўларди,— деди Сверчкова гинахонлик билан.— Ахир улар маданиятимиз ҳақида нималар деб ўйлаши мумкин?

— Нега уяларканман? Улар ўзимизнинг одамлар бўлса!

Вова ғорга кириб тери устига ўзини ташламоқчи бўлиб турган эдиямки, елкасига Их оғир қўлини қўйганини сезди. У:

— Офх, Их ук!— деди-да, сўнг гўё ланкачига тақлид қилаётгандай, оёғи билан бесўнақай ҳаракатлар қилиб кўрсатди.

— Кўрсатайми?— деб ажабланди Тутарев.— Бу ерда кўрсатадиган ҳеч нарса йўқ, осон, икки карра икки тўрт дегандай гап. Мана, қаранг...

Вова шу сўзларни айтар экан, яна япалоқ бир тошчани оёғи билан бир неча бор ланка қилиб тепиб кўрсатди.

Их Вованинг қўлидан ланкасини олиб, унга ҳай-

рат билан қараб чиқди ва бола кўрсатган ҳаракатларни қайтаришга уриниб кўрди. Лекин, бу қанчалик қизиқ бўлмасин у бир неча бор уринишлардан сўнг тошчани ўнг оёғи билан ерга туширмасдан уч мартагина ҳавога тегиб ўйнашга муваффақ бўлди, холос. Тўғри, учинчисида Иих мувозанатини йўқотиб ерга йиқилиб ҳам тушди, аммо бу унинг қизиқишини янада орттириб юборди.

Иихга қараб турган бошқа неандерталлар ҳам ланка тепишни ўрганишга тушиб кетишди. Афтидан, бу машғулоти уларга анча ёқиб тушганди, қоронғи бўлиб қолганда ҳам ёр олдида бир оёғида ҳақкалаб ўйнаётган бир неча ёввойиларни кўриш мумкин эди. Уларнинг айримлари ўйиннинг қондасини бузиб ланка учун мос бўлмаган оғирроқ тошни танлаб олишиб, то оёқлари қора қонга белангунча тепишганидан ҳатто юра олмайдиган бўлиб ҳам қолишган эдилар.

О, қани энди ҳозир ўзининг бутун умрини фақат Каа муу қабиласи ҳаётини тадқиқ этишга бағишлаган бирор фидойи тарихчи олим топилса! Унинг ўлмас монографиясининг бутун бир боби ёввойиларнинг ёппасига ланка билан шуғулланиши сабабли улар бошига тушган бу фалокат тасвирига бағишланишига шубҳа қилмаса ҳам бўлар эди.

Ҳа, худди шундай бўларди! Неандерталларнинг бутун эркаклари бир неча кун давомида узлуксиз ланка тепиш билан машғул бўлди. Дам у ерда, дам бу ерда бир оёғида сакраётган жунли одамларнинг қиёфалари кўзга ташланиб қоларди. Улар жунбишга тушишиб япалоқ тошчаларга чанг солишар ва қонталаш бўлиб кетган оёқлари билан бу тошчаларни то ҳолдан тойиб йиқилиб тушгунча ланка қилиб тепаверишар эдилар. Эрталаб ўйин майдончасида ухлаб қолган неандерталларни кўплаб учратиш мумкин эди: уларнинг ёрга эмаклаб боришга ҳам мадорлари қолмаганлигидан шу ерга йиқилганча ухлаб қолишар эдилар.

Айниқса, қабилада егулик тугаб, бошларига очлик аниқ хавф солиб тургани учун хотинларининг Иих ва Уаудан бу бўлмағур машғулоти бас қилиб, энди овга чиқишларини сўраб қилган зорланишлари беҳуда кетаётган эди. Каа муу қабиласининг бошлиғи эса ҳатто ов ҳақидаги гапни эшитгиси ҳам келмас, унинг вужудини фақат ланка тепиш иштиёқи қамраб олган эди.

Агар бирор хотин унга яқин келиб ҳозир барчанинг оч қолаётганини ҳар хил имо-ишоралар билан унга тушунтирмоқчи бўлиб урингудек бўлса, Их «янк, янк!»— деб гулдирарди. Их Вовадан ўрганган «ланка» сўзини ана шундай талаффуз этарди.

Агарда ўйин аини қизиб турган кунларнинг бирида гор ичидан юракни эзиб юборувчи ғайритабиий бир нола эшитилиб қолмаганда, ким бўлсин, Каа муу қабиласи эркаклари орасида эпидемиядек тарқалган бу ланка ўйини билан машғул бўлиш яна қанча вақтга давом этган бўларди.

Их сакрашдан тўхтаб, ҳайрон бўлиб, бу ғалати овозга қулоқ тутди. Қолган барча ланка ҳаваскорлари ҳам шундай қилишди. Нола-фигон яна қайта эшитилди.

Их ғорга кириб тери устида ётган, қабиладошлари томонидан аллақачон унутилиб, қаровсиз қолдирилган ярадорни кўриб овчининг ёнига яқинлашди, Их ярадорнинг қўлини ушлаган ҳолда бошини унинг кўкрагига қўйиб кўриб, қабиладошларига ўгирилди.

— Каа муу! Бжия ни!— деди хирқироқ овоз билан.

Ярадорга яқинроқ жойда Галя билан бирга турган Вованинг юраги бесаранжом ура бошлади. У Галининг қўлидан ушлаб етаклади-да, Ихга яқинлашди ва ярадорга ташвишли назар ташлади. Овчи жон бериб бўлган эди.

— Мана сенинг бемаъни ланканг қандай оқибатларга олиб келди,— деди қиз секингина.

Вова дилсиёҳлик билан ерга қаради ва энтикиб хўрсинди. У Бжиянинг ўлимига ўзини гувоҳкор деб ҳис қилар ва ўзини оқлаш учун ҳеч қандай асос топа олмас эди.

Бу неандерталларнинг ланка тепган энг охирги кунлари бўлди.

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

ЎФИЛ БОЛАЛАРНИНГ КЎЗЛАРИДАН ЁШ ЧИҚИБ, ҚИЗ БОЛАЛАРНИНГ ЭСА ХҲНГРАБ ЮБОРИШИ ХУСУСИДА

Марҳумни қор қоплони терисига ўрадилар. Терига яна унинг найзасини, сўйилини, иккита кремний पि-чоғини, бир бўлак пишган гўшт ва иккита эчки шоҳини ҳам бирга қўшиб ўрадилар.

— Нега уларни қўшиб ўрашяпти?— ҳайрон бўлди Вова.

— Улар нариги дунё борлигига ишонишар экан,— тушунтирди Галя.— Уларнинг фикрича, озиқ-овқат ва қурол-аслаҳалар нариги дунёда ҳам унга керак бўлиб қолиши мумкин экан.

— Бу қандай бемаънигарчилик,— елкасини қисди Тутарев.— Демак, бордию мен ўлсам, унда мени кўрпага ўраб, унга китобларимни, ҳуштагимни, рогаткамни, тиш чўткаю порошокларимни ҳам қўшиб ўрашар экан-да?

— Ҳа,— бошини ирғади Галя.— Рогаткани ҳам, ланкани ҳам, бўш патронни ҳам ва ўтган йилдан бери чўнтагингда юравериб эзилиб кетган ўша трамвай абонементи ҳам ўраб қўйишади. Тиш чўтканг билан порошогингни эса бирга ўрашмаса керак.

— Нима учун?

— Чунки сен тириклигингда тишингни тозаламайсану нариги дунёда умуман тозаламасанг ҳам керак.

— Сени қара-ю,— деди қовоғини солиб Вова.— Бу ерда мотам бўляпти-ю, сен бўлсанг нуқул оталиқ сиёсатингни ўтказасан.

Бу орада Их, Уау ва яна бошқа эркаклардан икки киши тоғ қоплони терисига ўралган марҳум овчи мурдасини ердан кўтариб йўлга тушишди. Уларнинг кетидан бошқа неандерталлар ҳам аста-секин эргашишди. Вова билан Галя жимгина орқада боришарди. Буни сезиб қолган Их йўлида тўхтади, мурдани ёввойилар билан бараварига оҳиста ерга қўйиб Галянинг олдига келди-да, қўли билан унга ҳозиргина хотинлар ва болалар кириб кетган ғорни кўрсатди.

— Кўряпсанми, юбкада юрадиган шефларни бу ерда ҳам унчалик иззат қилишмайди,— деди захархандалик билан Вова.

Сверчкова алам билан лабини жийриб секин орқасига қайтди. Бола эса унга иложинг қанча дегандай қўлларини ёзиб қўйди.

Мотам руҳи ҳамон ҳукмрон эди. Улар икки километрларча юришган, сўқмоқдан уч метрлар чамаси юқориқдаги кўкиш-ҳаворанг каттакон тош билан оғзи бекитиб қўйилган ғорга Вованинг кўзи тушиб қолди.

Их, Уау ва яна тўрттача ёввойи бир бўлишиб тик қояларнинг билинар-билинемас чиқиб турган қирраларидан ушлашиб, ғорга кириладиган тешик олди-

дагн кичкинагина табиий супачага чиқиб олишди ва
гор оғзига қопқоқ қилиб қўйилган каттакон тошни
итаришиб, ичкарига суришди. Аввал горга сўйиллар-
ни, найза, иккита кремний пичоқ, бир бўлак пиши-
рилган гўшт ва эчки шохларини олиб киритиб қў-
йишди. Кейин жудаям эҳтиёткорлик ва матонат билан
марҳумнинг мурдасини тепага кўтариб олиб чиқишди.

Ёввойилар кремний пичоқлари билан гор ичида
чуқур қазий бошладилар. Улар бир соатлар чамаси
сукут сақлаган ҳолда бу иш билан машғул бўлишди,
бу орада Вова ҳам қоронғиликка анчагина кўникиб
қолди. Гор энига етти метр, узунасига эса йигирма
метрлар чамаси келарди.

Чуқур тайёр бўлди. Их марҳумнинг ўнг қўлини
тирсагидан букиб, кафтини ўнг қулоғини беркитади-
ган қилиб боши остига қўйди. Шундан сўнг унинг
тиззаларини ҳам букишди-да, оҳиста чуқурга қўйиш-
ди. Ташқаридан қараган одамга марҳум гўё қўлини
боши остига қўйиб, ўнг ёнбошида ухлаб ётгандай бў-
либ кўринар эди.

Их яна Вова боя гулхан олдида эшитган ўша
сўзларни қайтарди.

— Каа муу! Бжийя ии!

Неандерталлар дарҳол чалқанча тушишиб ётиб
олишди. Вова ҳам улардай қилиб ерга ётиб олмоқчи
эди, бироқ кейин бу фикридан воз кечди. Ахир, у ҳар
ҳолда ибтидоий одам эмас, пионер-ку. Пионерга эса
черковга бориш ҳам, эчкига сажда қилиш ҳам, тошга
ибодат қилиш ҳам мутлақо ярашмайди.

Их бошқалар билан баб-баравар ўрнидан турди-
да, марҳумнинг боши томонига иккита кремний пичоқ
қўйди, қўллари ёнига — сўйил, сўйил билан қўли ора-
лиғига эса бир бўлак гўшт қўйиб қўйди. Унинг оёқ
томонига кийикнинг шохли бошини жойлаштирди.

Вова Их ва унинг қабиладошларининг қандай-
дир сусткашлик билан ҳаракат қилаётганликларини
сезиб турарди. Бир неча кун давом этган ланка ўйи-
ни ёввойиларнинг тинкасини қуритиб юборгани шун-
доқ кўриниб турарди. Улар гўё уйқу аралаш ишла-
шаётгандай эдилар.

Кейин неандерталлар қабрни тош девор билан
ўрашга киришдилар. Қабрнинг тепа қисми очиқ қол-
дирилган ва марҳумнинг жасади гўё тош тоғора ичи-
да ётгандек бўлиб кўринарди.

— Джжий! — буйруқ қилди Их.

Ёввойилар бу ярим қоронғи ғордан аста-секин чиқа бошладилар.

Уларнинг энг охиргиси ғордан чиқиб эндигина сўқмоқ йўлга тушиб олган ҳам эдики, ғор ичида қандайдир ғалати ола-тасир овозлар эшитилиб қолди. Неандерталлар шу пайт қай ҳолатда турган бўлсалар, шундайлигича жой-жойида қотиб қолишди. Улар гўё бир вақтнинг ўзида бараварига иситмаси кўтарилиб қолган одамлардек, қўрқувдан дағ-дағ титраб тишларини такиллашар эди.

Шу пайт қаердандир инқиллаган товуш эшитилди, сўнг тўкилиб тушаётган тошларнинг шақир-шуқур овози келди. Бундан ҳатто умр бўйи ҳар хил диний хурофотларга қарши курашиб келган ўша Вова ҳам қўрқиб кетди. Унга гўё Бжия ётган гўридан тирилгану ғор оғзига аста юриб келаётгандай туюлаётган эди. Шу пайт ғор оғзида неандерталлардан бирининг уйқусираган юзи кўринди. У қўрқувдан қотиб қолган қабиладошларини кўриб, ҳеч нарсага тушунолмай кўзларини пириратди, сўнг ғор оғзидан чиқиб, Бжиянинг исмини айтди-да, қўллари билан зим-зиё ғор ичкарасини кўрсатганча нималардир дегандай бўлди. Кейин у зўр бериб юз-кўзлари ва уст-бошларга ўтириб қолган чангларини қоқа бошлади. Их Уауга еб қўйгудек бўлиб қаради ва бошқа ёввойиларга ҳам ғазабкор кўзларини югуртириб чиқди-да, ғорга қайтишларини буюрди. Вова бўлаётган бу ишларга ҳайрон бўлиб турарди. У яна қайтадан ғорга қайтиб киргандагина нималар бўлаётганлигига тушуниб етди: Их ва унинг қабиладошлари адашиб Бжиянинг ўрнига чарчаб шу ерда ухлаб қолган бошқа бир қабиладошларини кўмиб юборишган экан. Бжиянинг жасади эса ўша дастлаб қўйилган жойда ҳамманинг эсидан чиқиб қолаверибди. Бу воқеадан кейин яна ҳаммасини қайтадан бошлашга тўғри келди. Жасадни қабрга қўйиш маросими охирида Их Бжиянинг сочидан ушлаб кўтариб афтига қаради ва айнан ўша эканлигига ишонч ҳосил қилгач, яна унинг бошини оҳиста жойига қўйди. Ёввойилар ҳамма ишни бажариб бўлишгач, ғорга бегоналар киролмайдиган қилишиб оғзини ҳаворанг харсанг тош билан зич қилиб беркитишди. Айтганча, бу харсанг тошнинг бу ерда яна қандай роль ўйнаётганлиги кўпчиликка номаълум эди. Балки, аксинчадир, яъни бу тош ёввойиларнинг фикрича, марҳумларнинг яна тириклар ёнига қайтиб

боришига, уларнинг ишларига яна аралашишларига ва бу билан хотинлару болаларни қўрқитиб юришларига имкон бермайдиган бир тўсиқ бўлиб хизмат қилса ҳам ажабмас.

Яна шунини ишонч билан айтиш мумкинки, ер юзига бирорта олим ҳам неандерталларнинг нима мақсадда ёр огзини ҳозир биз тасвирлаб ўтганимиздек қилиб тош билан маҳкам беркитиб қўйишлари сирини мен биламан деб журъат билан айтолмаса керак.

Бу муаммо ҳозир ҳам жуда кўп ақлли олимларнинг кўп замонлардан бери бошини қотириб келаётган ечими йўқ муаммолар қаторига киради. Масалан, абадий двигателъ яратиш тўғрисидаги ғояни ҳам ана шундай муаммолар қаторига киритиш мумкин. Жаҳонда биринчи марта томоғига суяк тиқилиб, бўғилиб қолган одамни нима деб атаганлари ҳақидаги масалани ҳам ана шундай муаммолар қаторига қўшса бўлади. Шунингдек, нима учун кўриш органини — кўз, ёки эшитиш органларини — қулоқ деб айтамыз, деган бош қотирма масалани ҳамда нима учун «Қуқу-қу-қувв!» деб товуқ эмас, фақат хўроз қичқира олиши мумкин деган масалани ҳам ана шундай масалалардан деб ҳисоблаш керак бўлади.

ИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

БАЪЗИ ОДАМЛАРНИНГ ТИРИКЧИЛИК ТАШВИШИГА ТУШИБ ИЛМИЙ ИШ БИЛАН ШУҒУЛЛАНИШГА ЖАЗМ ҚИЛГАНЛИгини ИСБОТЛАШ ХУСУСИДА

Келаси куни эрталаб Вова уйқудан боши оғриб турди, у ниманидир билиб олмоқчи бўлганлигини, аммо бу нима эканлигини унутиб қўйганидан боши гаранг эди. У ўйлай-ўйлай охири ўзи нимани билиб олмоқчи эканлигини эслашга уриниб уйқусираган кўзларини аранг очди ва кечаги бўлиб ўтган воқеаларни бирма-бир хотирлай бошлади.

Шу пайт унга биров бехосдан бир нималар деб шивирлагандек бўлди, сўнг қулоғи остида аллақандай овозлар жаранглаб, миясини қиздириб, юрагини увиштира бошлади. Ниҳоят у нимани билиб олиши зарурлигини эслади шекилли, ўзига келиб жилмайиб-жилмайиб қўйди.

Энди эслади: уйғонишидан олдин элас-элас қан-

дайди бир чўзиқ овоз эшитилгандай бўлганди. Қа-
ердадир, узоқ-узоқларда кимдир аввал: «О-о-о-о!»
дегандай, кейин эса, «У-у-у!» дегандай бўлганди.

Вова устидаги ёпишиб ётган терини қайтариб таш-
лаб ухлаб ётган Галяга қаради. Сўнг: «Йўғ-эй, бал-
ки, менга шундай туюлаётгандир, бўлмаса Галя ҳам
уйғониб кетиб, нима гаплигини мендан сўраган бў-
ларди», дея ўйлади.

Сўнг боланинг хаёли бўлиниб бошқа ёққа кетди.

У ҳасрат билан қани энди буларнинг ҳаммаси уй-
да, бувисининг ҳузурида юз берса, унда у албатта,
севимли неварасини даволаш учун бирон бир чораси-
ни топган бўларди, деб ўйларди. Чиндан ҳам, бундай
пайтларда унинг бувижониси Мария Степановна ал-
батта жажжигина ёғоч қутичасидан бирорта таблет-
кани оларди-да: «Мана буни тезда ютиб юбор-чи,
дўмбогим, бу бош огригингни дарров қолдиради», де-
ган бўларди.

Аммо бу ерда бувиси йўқ-да.

Тўғрироғи, бор эди. Бор эдию лекин ўзиники эмас-
ди. Аксига олгандай у ҳам қандайдир бир турқи со-
вуқ, кампирларга ҳечам ўхшамайдиган, сочлари тўз-
ган, аъзон баданини юнг қоплаган бир махлуқ эдики,
пешонасидаги чақчайган кўзлари ҳар қандай кишини
ютиб юбораман дерди. Вова Каа муу қабиласидаги
аёллар орасида келгиндиларга ўта нафрат билан те-
шиб юборгудек ўқрайиб боқувчи бир кампир борлиги-
ни аллақачонлардан бери сезиб юарди.

Вова чуқур хўрсинди-да, устига яна терини тор-
тиб олди.

Сўнг бугун нима иш қилишини ўйлаб анчагача
боши қотгач, хаёлига келиб қолган ғалати бир фикр-
га ўзи ҳам ажабланди. Унинг қалбида беихтиёр не-
мис тили дарслигини мазза қилиб ўқиш истаги туғи-
либ қолганди. «Қандай яхши бўларди!»— дея такрор-
лади ичида. Чиндан ҳам у, ҳеч қачон кўнгли тортиб
бу дарсликни бирор марта қўлига олган эмасди. Эн-
ди эса, унинг кўнглида тўсатдан, таржима қилиш
мушкул бўлган аллақандай бир текст парчасини даф-
тарига кўчириб олиш иштиёқи туғилди.

У текст қуйидаги сўзлар билан бошланарди:
«Хойте ист дас вассер варм, хойте ист нихт шаден»
ёки шунга ўхшаган яна бошқа бирор мураккаброқ
текст бўлса ҳам бўлаверарди. Ҳозир унинг наздида у
ички бир рағбат билан беихтиёр китобу дарсликлари

турадиган, чанг босиб ётган китоб жавонии қидира-ётгандай атрофига аланглади.

Шу пайт хаёлига Галянинг юк халтасида гулчилик ҳақида ёзилган рисола борлиги келиб қолди-да, ўша китобчани олиб ўқимоқчи ҳам бўлди. Бироқ, у юк халтани эндигина ечмоқчи бўлаётганида, қиз уйғониб кетди ва ҳайрон бўлганча унга тикилиб қолди.

— Нимага тикиласан?— деб сўради шошиб қолган Вова.

— Узинг-чи, ўзинг нимани ахтаряпсан?

— Анув, гуллар ҳақидаги китобчанг бор эди-ку, ўшани олиб ўқимоқчийдим.

— Гуллар ҳақидагисиними? Сен-а?

— Ҳа, мен, нима бўпти?

— Гулларни жинингдан ҳам ёмон кўрардинг-ку, ҳа, нима бўлди?

— Ҳеч нима. Авваллари ҳам оз-моз ёқтирардим...

— Энди-чи?

— Энди эса, уларни соғиниб қолдим.

— Гулларни-я?!

— Оббо! Улар ҳақидаги дарсликларни, китобларни айтишман!

— Мен ҳам. Аммо, уларни қаёқдан оласан.

Галя шу сўзларни айтиб, юк халтасидан неандерталларни росаям ҳайратга солган ўша юпқагина китобчани олди.

Галя китобчанинг дуч келган жойини очди-да, уни Вовага узатди.

«Бегония,— мароқ билан ўқиди Вова.— Бегониянинг барглари жуда чиройли бўлади. Хонаки қилиб ўстириладиган бегониялардан энг кўп тарқалгани — рекс бегонияси ва Креднери бегонияси гибридларидир. Яна юраксимон баргли бегония ва ҳамиша гуллаб турадиган бегония ҳам етиштирилади. Бегониянинг бу турлари ёруғ ва иссиқ хоналарда яхши ўсади...»

— Ёруғ ва иссиқ хоналарда,— такрорлади Вова. Галя Вованинг кўзларида шундоққина гилтиллаб турган ёшни кўрди-ю, ўзининг ҳам кўнгли бузилиб кетаётганини ҳис қилди.

Ҳозир биров бирор ёмон гап айтиб хафа қилмаган боланинг ёки бирорта безори сочларидан тортқилаб хафа қилмаган бу қизчанинг кўзларида ёш кўриш жуда ҳам ғалати эди. Улар унсиз йиғламоқда эдилар...

Уларнинг хаёлида кўнгилларига жуда яқин ажойиб бир манзара пайдо бўлаётганди: улар гўё ёруғ холада юришиб, сопол тувакларга ўтқазилган гулларга сув қуйишар, ота-оналари эса уларнинг ёнларида чой ичишиб аста гаплашиб ўтиришарди.

— Уйни соғиндим,— хўрсинди Галя.

— Нимасини айтасан! Негадир дарсликларимни қайта кўргим келяпти. Мен ҳозир жон-жон деб, немис тили билан шуғулланган бўлардим! Ишонасанми, Галя?

— Албатта-да! Мен эса масалалар ечган бўлардим...

— Биласанми?!— деди Вова китобни ёпаркан. — Мен бир нарсани ўйлаб қўйдим. Иккаламиз — Қаа муу тили лугатини тузиб чиқсак. Бир тасаввур қилгин-а! Бу айни илмий ишнинг ўзгинаси бўларди!

— Ол-а, илмий иш эмиш-а,— ишонқирамай жилмайди қиз.

— Ҳа, бу илмий иш. Ахир ҳали бу тилни тушунадиган дунёда биздан бошқа ҳеч ким, биласанми, ҳеч ким йўқ! Биз эса сўзлашув лугатини, яъни Қаа муу — русча лугатини тузиб чиқамиз. Тасаввур қиляпсанми? Бу... нимаиди... ҳа, диссертациямиз бўлади!

— Диссертация?

— Нима бўпти? Бу, ахир, ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган тил-ку! Биласанми, кейин ўша лугатимизни Гоша Чистюлкинга совға қиламиз, у диссертация ёқлайди-да, фан кандидати бўлиб олади.

— Нима билан ёзамиз? Нимага ёзамиз?

— Қалам билан. Мана шу китобчанинг ичига ёзавераимиз! Менда қалам ҳам бор.

Вова астари ағдарилиб кетган чўнтақларидан учи гажилган бир калта қаламни олди-да, рисоланинг муқовасини очди ва ичига шошилганидан қўллари қалтираб: «Қаа муу — русча лугат» дея сарлавҳа қўйди.

— Олдин «джжий» деган сўзни ёз,— таклиф қилди Галя.— Биз бу ерда эшитган биринчи сўз мана шу.

— «Джжий»— бу «чийқ» дегани, зичқлик киритди Вова қаламни тупуги билан намлар экан.— Шундай деб ёзиб қўямиз... Фақат биринчи қаторга эмас, алфавит бўйича пастроққа.

Болалар шу қўйи бир соатча ўзлари эшитган сўзларни эслаш ва уларнинг маъносини аниқлаш билан овора бўлишди. Охири Вова бўлар энди дея рисола

Галяга узатди. Уша куни эрталаб гулчилик тўғрисидаги рисоланинг varaқларига мана шундай сўзлар битилган эди.

КАА МУУ — РУСЧА ЛУГАТ

Аа — емоқ (овқатланмоқ)

Аиф — ўгирил

Ай — мазали, ёқимли

Бжийя — исм (маъноси номаълум)

Джжий — чиқ (чиқинг)

(Джуу — тўхта, ўтир (ўтиринг)).

Зуу хриа — ассалому алайкум (салом)

Ии — ўлмоқ, ўлим

Каа муу — айиқлар қабиласи

Мии кии — эчкини ўлдирмоқ, эчки овламоқ, эчки

Пхаа — дам олмоқ, дам олишга қўнмоқ.

Уау — исм

Ук — тушунтир (тушунтиринг)

Иих — исм

Яудж — юр бизникига

Галянинг чеҳрасида аллақандай масхараомуз жилмайиш пайдо бўлди. Буни кўриб Вованинг жонпони чиқиб кетди-ю, Галянинг башарасига шапалоқ тортворишига бир баҳя қолди. Бироқ ўзини тутиб, дили ранжиганини яширолмай тўнғиллади:

— Ҳа, нега тиржаясан?

— Гапнинг пўскалласини айтайми?

— Ҳа.

— Бу илмий иш эмас, балки кулгили бир нарса.

— Нима учун?

— Нима, ўзинг кўрмаяпсанми буни?

— Кўрмаяпман.

— Бу ерда нечта сўз бор?

— Ўн иккита,— қизнинг қўлидан рисола олиб санаб чиқди Вова.

— Учта исмни ҳисобга олмаганда — ўн иккита.

— Ўн иккита,— такрорлади Галя.— Бу қанақасига лугат бўлсин? Менинг уйимда кичкинагина немисча-русча лугатча бор, кичкинагина, биласанми, унда нечта сўз бор? Ўн мингта!

— Ҳа, нима бўпти? Бизнинг уйимизда эса отамнинг русча изоҳли лугати бор, унда эллик икки минг сўз бор.

— Бу кўрдингми, эллик икки минг! Бу ерда эса бор-йўғи, қандайдир ўн иккитагина сўз бор, холос.

— Э, сени қара-ю, рақамлар билан ҳисоблашади-ганлардан экансан-ку, а!

— Фан учун агар билсанг, ҳаммага маълум бўлган юз минг сўздан кўра ҳеч кимга маълум бўлмаган мана бу ўн иккита сўз афзалроқ. Кейин эса шуни ҳам тушуниш керакки, неандерталлар тили камбағал тил, ахир булар ёввойилар-ку. Яна шунисигаям шукурки, ҳозирча ўн иккита сўз тўплаб олдик. Ҳа, кейин яна бунга аста-секин қўшиб бораверамиз...

— Э, ҳатто юзта сўз йиғилганида ҳам шу илмий иш бўлармиди?

— Нима-а?!— тутақиб кетди Вова,— юзта сўзни топиш илмий иш эмас дейсанми?! Агар билсанг, менинг отам бор-йўғи иккитагина сўзнинг шарҳи учун бутун бир диссертацияни неча қайталаб ёзиб чиққан! Тушунасанми? Уч юз бет-а, ҳаммаси фақат «кхе-кхе» ва «гм-гм» ҳақида!

— Ундай бўлса, кечир мени,— деди Галя гуноҳ-корона.— Унда Каа мууларнинг ўн иккита сўзи, албатта «кхе-кхе»дан афзалроқ.

Вова қониқиш билан жилмайди ва Сверчковага рисолани қайтариб берди.

ИИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

НЕАНДЕРТАЛЛАРНИНГ УЗОҚ ВАҚТ СУКУТ САҚЛАГАНИ, ВОВАНИНГ АЖАБЛАНГАНИ, ГАЛЯНИНГ ЭСА ЗИР-ЗИР ТИТРАБ-ҚАҚШАГАНИ ХУСУСИДА

Жасур Бжия жасадини ғорга элтишиб сал бўлма-са уни кўмишни унутишаёзган ўша кундан бери мана бир кеча-кундуз ўтаётибди ҳамки, Каа муу қабиласи-дан ҳеч ким қўноқдан юз қадамча ҳам узоқлашгани йўқ.

Вова Галя билан гаплашиб ўтириб, марҳумнинг қавм-қариндошлари унга мотам тутишаётган бўлса керак деган тахминни айтди. Лекин Галя бошқа фикрда эди.

— Менимча,— деди қиз,— у қайтиб келиб қолмасин деб қўрқишаётган бўлса керак.

— У қандай қилиб қайтиб келаркан? Бўлмағур гап!

— Қайтиб келмаслигини биз-ку биламиз-а, улар буни билишмайди-да,

— Ҳа-а,— деди чўзиб Вова,— улар ҳали кўп нарсаларни билишмайди.

— Биз ҳам,— дея хўрсиниб қўйди қиз.

Вова нима дейишини билмай жим қолди. Бу гаплар гўрдан бир неча метр нарида бўлаётган эди. Бола Уаунинг офтобдан қовжираб кетган майса устига ўтириб олиб, диққат билан тошни бир-бирига уриб ўтирганини кўриб қолди. Уаунинг оёқлари остида эса қирралари қуёш нурларидан ярқираб кўринаётган бир неча тош бўлаклари ётарди.

— Уни қара,— деди Вова тирсаги билан Сверчковани туртиб,— манави олифта нима қилаётибди, биласанми?

— Тош ўйнаяпти шекилли,— деди Галя бепарволик билан Уауга қараб.— Сенга қолса ҳаммаси ўйин,— норозилик билан афтини буриштирди Вова,— балки у тош пичоқ ясаётгандир.

— Вой, ростданам шунақага ўхшайди!— хитоб қилди Сверчкова, Уауга диққат билан қараб тургач. Кейин қиз Вованинг кўзларига ғамгин боқиб:— Эссизгина, биз уларга ҳеч бўлмаса болта ҳам совға қилаолмаймиз,— деди.

— Фақат болтагина эмас,— деди Вова кўнояомуз,— ҳали ов милтиғи, каравот, кўрпа-ёстиқ, термометр ва телевизор ҳам дерсан...

— Телевизорни нима қилади улар? Ахир, ҳеч нарсани тушунишмайди-ку.

— Тушунтирамиз! Ҳаммасини тушунтирамиз!

— Қачон?

— Ўйга қайтиб борганимизда олимларга неандерталларнинг қаерда яшашини айтиб берамиз-да, бу ерга яна қайтиб келамиз, келишимизда термометр, ов милтиғи ва бошқа ҳамма нарсаларни ҳам олиб келамиз.

— Вова, агар истасанг, менда бир фикр туғилди — уларга рус тилини ўргатмаймизми?!

— Нима учун?

— Мабодо, кейинчалик улар ўзимиз томонларга кўчиб бориб қолгудек бўлиб қолишса, ҳар ҳолда гаплашиш осон бўларди-да.

— Бу ҳақда ўйлаб кўришга ҳали вақт эрта. Бу ердан ўзимиз эсон-омон қайтиб олсак ҳам катта гап. Галя, сен нима дейсан, бизни яқин орада излаб топisha олармикин?

— Мен қаёқдан билай?

— Приёмникни қўйиб кўрайлик-чи, балки, бирон нарсга эшнтиб қолармиз.

— Приёмник?— дея ўйланиб қолди Сверчкова ва унинг кўзлари негадир бирданига ўзгариб кетди.— Мен ҳали сенга айтмовмидим?

— Нимани?

— Ахир, у...

— Очиқроқ айтаверсанг-чи,— деб қичқирди Вова, бирор фалокатни олдиндан сезаётгандай.

— Бузилиб қолди,— хўрсинди қиз.— Биласанми, сен анаву, кўмиш маросимида юрганингда, мен радиони эшитгим келди. Эндигина бурай бошлаган эдим, ҳалиги, анавилари-чи...

— Бураб тамом қилган экансан-да уни!— деди Тутарев аламидан ўзини зўрға тийиб.— Хўш, энди нима қиламиз?

— Нима қилардик? Тузатамиз.

— Тузатамиз? Қаерда? Қандай қилиб?

— Қўлингдан келар.

— Меними?!— ажаблани Вова.

— Сени-да ахир, сен, приёмник тугул, ҳатто телевизорни ҳам тузата оласан-ку! Эркаксан-ку! Шундай деганинг эсингдан чиқдимми?

— Ҳмм!— деди Вова.— Ахм! Ихм-хм!

Унинг юзлари алвондай қизариб кетди.

— Нима бўлди сенга?— қўрқиб кетган Галя сакраб турди-да, Вованинг елкасига бир мушт туширди.

Хижолатпазликдан ўзини йўқотиб қўйган Тутарев енгил тортиб, хўрсиниб қўйди.

— Менда... керакли асбоблар йўқ-да,— гўлдиради. Сўнг Галя унга раҳми келиб қаради-ю, индамади.

Ҳамма нарсга тушунарли эди. Шу пайт:

— Их!— деб шивирлади Сверчкова.

Вованинг кўзи бесўнақай қўлларини силкитиб тўғри улар томон чопиб келаётган Ихга тушди. Унинг юзларидан ғоят қўрқувга тушгани билиниб турарди.

Их Уаунинг орқа томонидан чопиб келди-да, қўлтиғидан кўтариб турғазди. У қўлидаги тошларни ташлаб юборди, кейин қўли билан қоя томонни кўрсатиб турган бошлиқдан бир нималарни сўрай бошлади. Шу заҳотиёқ уларни қаёқдандир пайдо бўлиб қолган қабиладошлари ўраб олишди.

Неандерталлар ҳадеб, бир сўзни бақириб-чақириб айтишиб, бир неча минут мажлис қилишди. Ниҳоят, Их қўлини силтади. Гала-ғовур тинди. Их Вованинг

олдига келди-да, Галяга ҳам эътибор бермай уни бир неча қадам нарига олиб борди:

— Офх,— ҳаяжонда деди у,— Каа муу иу-муу!

— Тушунмайман,— қўлларини ёзди бола.— Иу муу нима дегани?— Иу муу! Иу муу!— Қайтарди Их ва қўллари билан эндигина қуёш чиқиб келаётган қоя томонни кўрсатди.

Их Вованинг ҳеч нарса тушунмаганини сезди, қўлини ерга қўйиб тўрт оёқда туриб, қўрқинчли қилиб ириллади-да, яна тик турди.

— А-а,— англади Вова,— анави ёқда қандайдир ҳайвон борми? Муу? Айиқми? Муу?

— Иу муу!— тасдиқлади Их ва яна тўрт дёқлаб туриб, ириллаб кўрсатди.

Вова ўзини баҳайбат гор айиғи билан шундоққина юзма-юз келиб қолишини тасаввур қилиб юраги орқасига тортиб кетди. У довюрак бўлишига қарамасдан, ҳатто Москва ҳайвонот боғида ҳам учрамайдиган бу жонзот ҳақиқатан ҳам неандерталларга ҳужум қилиб қолгудек бўлса, унда ўзини қаерга қўйишини тасаввур ҳам қилолмасди.

— Галя,— деб қичқирди у,— назаримда, биз ҳозир овга отлансак керак, аммо нимани ов қилишимизни ҳам билмай турибман.

— Мен ҳам сизлар билан бирга бораман!— деди Сверчкова Вовани ёнига келиб қатъий Ихнинг кўзига дадил боқаркан.

— Аль?— деди Их иккиланиб.

— Нима? Қўрқади деб ўйлайсизми? Яудж муу ии!

— Яудж муу ии?— гумонсираган овозда қайта сўради Их.

— Ҳа!— деди Сверчкова қисқа қилиб, унинг Каа муу қабиласи тилида бемалол гаплашаётганини кўриб доврираб қолган Вовага маънодор қараб қўяркан.— Мен Вованинг ёлғиз ўзини юбора олмайман. Ахир, мен унинг кафилини олганман!

— Жиннилик қилаверма,— қўл силтади Вова.— Менинг кафилимни олиш сенга қаёқдан ҳам тега қолди экан.

Их бир лаҳза болалардан нари кетди-да, қабиладошлари олдига бориб улар билан бу томонга қараб қўйиб бир нималар деб гаплашди, сўнг жим бўлишди. Уау бир неча қадам юриб келди, Галининг енгидан ушлаганча ҳар бир бўғинларини ҳижжалаб, қаттиқ овозда деди:

— Аль Муу ни Яудж. Зуу хриа!

— Зуу хриа!— хитоб қилишди Вова билан Галя ва бу қисқа иборалар уларнинг оғзида гўёки қасамдай янгради. Тайёргарчилик ишлари ўн беш минутларча давом этди. Их билан Уау устларига янги терилар ёпиниб ясанишган ва бу либосларига бир амаллаб ҳар хил консерва банкаларини осиб олишганди. Бу бўш консерва банкалари эса ўзларини муқаддас ов тумори сифатида эъзозлаётганларнинг устидан гўё қаҳқаҳа отиб кулаётгандай жаранг-журунг қилиб турарди. Овчилар бир зумда узун-узун пайзалару оғир сўйиллар билан қуролланиб олишди.

Қаламтарош — Вованинг овдаги бирдан-бир қуроли эди. Галя эса ингичка хипчин билан қаноатланиб қўя қолди.

Улар аввалдан Вовага таниш бўлган тоғ сўқмоғига уланиб кетадиган катта йўлдан тизилишиб жўнашди. Их йўлда овоз чиқармаслик ҳақида ишора қилгани учун Вова Галянинг шивирлаб берган саволларига ҳам жавоб бермас, Галянинг эса жаҳли чиқиб, унинг қулоқларидан тортқилар, шунда ҳам Вова чурқ этмасдан борарди. Неандерталлар тўхташди. Их бармоқлари билан Уауни ўзига имлади-да, бирдан ерга ўтириб олди. Уау ҳам шундай қилгач, у ерга қорни билан ётиб олиб, ниманидир диққат билан кузата бошлади.

Овчилар чурқ этмас — ҳаяжонда эдилар. Уларнинг бу ҳолати Вовага ҳам ўтди, у оҳиста Их томон силжиди, ергача эгилиб, олдин ҳеч нарсани кўрмади. Аммо, бир неча секунд тикилиб тургач, унинг кўз ўнгида ҳақиқатан ҳам қандайдир ғалати излар намоён бўла бошлади.

Ерга чуқур ботган бу из ўткир тирноқли улкан бир ҳайвоннинг излари эди. Вова бу изда бир-бирдан муайян бир узоқлик ва тартибда жойлашган ўнта чуқур тешикча борлигини сездди. Биринчи бешта тешикчани Вова хаёлан бир-бири билан тўғри чизиқлар орқали бирлаштириб кўрди.

Бундан ҳеч қутилмаган натижа келиб чиқди,— боланинг кўз ўнгида беш қиррали юлдузча намоён бўлди! У қолган бошқа бешта тешикчаларни ҳам ўша хаёлий чизиқлар билан ўзаро бирлаштириб кўрган эди яна ўшанақа, аммо ундан кичикроқ юлдузча ҳосил бўлди. Шундай қилиб, номаълум ҳайвоннинг ҳар босган изи иккитадан юлдузча ҳосил қиларди, олдин-

дагилари эса бошқаларидан бир оз каттароқ — ўн бармоқли эди!

Вова эсанкираб атрофга аланглади. Шериклари бўлса диққат билан ерга тикилишиб Их нима дер экан деб, жим кутишарди, Галя бўлса бирор фалокат содир бўлишини сезиб тургандай дир-дир титрарди.

ИЙГИРМА УЧИНЧИ БОБ

ГОР АЙИҒИ БИЛАН ҲАЗИЛЛАШИШНИНГ ОҚИБАТИ ВОЙ БЎЛИШИ, ШУБҲАЧИЛАРНИНГ ЭСА ГАПИГА КИРМАСЛИК ЛОЗИМЛИГИ ХУСУСИДА

Их ўрнидан турди-да, овчиларни диққат билан кузатиб чиқди. Кейин Уау ҳам турди. Их қўли билан ёнбошидан сўқмоқ йўл ўтган гранит қоялар томонни кўрсатиб, номаълум ҳайвоннинг изларини босиб олмаслик учун эҳтиёткорлик билан олдинга бир-икки қадам ташлади.

Вова сўқмоқдаги изларни яна бирма-бир диққат билан қараб чиққач, унинг тўғри гранит қоялар томон йўналганлигини кўрди. Унда шундай таассурот тугилдики, сирли жонзот бу ерда ҳатто тўғри вертикал чизиқ бўйлаб ҳам бемалол эркин ҳаракат қилган. У ўткир тирноқлари билан қояга шундай тармашганки, унинг тирноқлари теккан гранит тош юзалари ҳам анча-мунча увोқланиб кетган. Шундан билса бўладики, бу ҳайвон фақат ғоят баҳайбатгина бўлиб қолмай балки ўта чаққонга ҳам ўхшайди. У билан юзма-юз дуч келишнинг фойдаси йўқлиги шундоқ ҳам билиниб турибди.

Их бошини кўтарди ва Вова унинг тунд чехрасидаги қатъий бир ифодани кўрди. Бошлиқ Уауга бир нима деб, сержун қўли билан ишора қилди-да, сўқмоқ бўйлаб енгил юриб кетди. Ҳамма унга эргашди. Жимжитликни фақат консерва банкаларининг жаранг-журунгигина бузиб борарди.

— Юр, айланиб ўтамиз,— шивирлади Вова Галенинг елкасига энгашиб,— йиртқич нариги томонда бўлса керак...

Сверчкова бошини қимирлатиб маъқуллади. У ўткир тишли йўлбарс ва баҳайбат ҳайвонга ўхшаган

ўша махлуқни энди хаёлан тасаввур қилган эди. Унинг авзойи бузилди.

Бир ярим соатлар чамаси юришгандан сўнг улар дам олишга ўтиришди.

Уау бошини эгиб бошлиқнинг гапларига диққат билан қулоқ соларди. Қолганлари эса у ер-бу ерда ўтиришарди.

Афтидан, Уау доно маслаҳатчи сифатида бошлиқнинг ишончига сазовор эди. Уларнинг Вова билан Галядек бир-бири билан доим бирга юриши ҳам бежиз эмасди.

Бироқ бу хилда қиёслаш Тутаревни бир оз ранжитди. Тўғри-да, бешинчи синф маълумотига эга бўлган бу ўқувчилар билан Каа муу қабиласининг аллақандай калтафаҳм ёввойилари орасида қанақасига ўхшашлик бўлиши мумкин? Тутаревнинг хаёли бўлинди.

У ёввойи одамнинг ҳозирги даражага етишиши учун қанча машаққат чеккани, яна у Вовадек троллейбусда билетсиз «қуён» бўлиб юрадиган, трамвай пиллапоясида осилиб кетадиган бўлгунча, телевизорда эса катталар учун берилаётган фильмни томоша қиладиган ва бунинг учун танбеҳ эшитадиган бўлгунча унинг қанчадан-қанча авлодлари очликдан, совуқдан ва ёввойи ҳайвонлар панжасида қолиб ҳалок бўлишини ўйларди.

«Қанийди,— ўйлади Вова,— ҳозир телевизоримиз олдида бўлиб қолганимда эди, майлийди қанча савалашсалар ҳам, жон деб рози бўлардим». Ширин хотиротлар оғушида қолган Вованинг хаёлида ер остидан лаҳим қазиб бориб ўз отаси уйида пайдо бўлиб қолиши саҳнаси жонлана бошлади: мана, бувиси Мария Степановна қўлларини ёзди, отаси эса ўз кўзларига ишонмай кўзойнагини арта бошлади, онаси эса ҳадеб унсиз йиғлар эди.

— Ойи!— дея шивирлади Вова шу зум ва бирдан кимнингдир даҳшатли овози бу сўзни қайтаргандай бўлди.

Тутарев кўзини очди...

— О-й-ий!— дея қичқирди яна Г. Сверчкова ва бор кучи билан Вованинг орқасида турган қандайдир бир махлуқни қўлидаги ингичка хипчини билан савалай кетди. Бу билан у, В. Тутаревни нақ ҳалокатдан омон сақлаб қолди.

Вова ўрнидан ирғиб туриб, орқасига қаради.

Унинг олдида баҳайбат тишлари бўртиб чиққан, бесўнақай жағлари орасидан эса олов пуркаётгандай бир қўрқинчли махлуқ турарди! Жасур овчи бўшгина оҳ тортди-да, майса устига қулаб тушди.

Бу, шубҳасиз, ғор айиғи эди, у шунақанги баҳайбат эдики, кўпни кўрган неандерталлар ҳам уни кўрган заҳоти даҳшатга тушиб, найзаларини ташлаб тум-тарақай қочиб қолишди. Фақат бир ёш овчигина бу баҳайбат махлуққа яқин келишга ва кремний пичоғини махлуққа санчишга журъат қила олди. Баттар ғазабга тушган ҳайвон шарт бурилди-да, қувиб бориб, жун босган, зилдай оғир қўллари билан ёш овчининг бошидан чангаллаб, ерга қулатди.

Ғор айиғи бесўнақай жағларини очганча яна орқа оёқларида туриб Вова томон кела бошлади.

Бола ўзига келиб, аста у томон қайрилиб қараган эди ҳамки, бешинчи синф ўқувчиси, изтопар ботир нималарга қодир эканлигини бутун дунёга кўрсатиб қўядиган пайт етиб келганлигини пайқаб қолди. У бекорга қурбон бўлиб кетишни истамасди!

Бу даҳшатли олишувдан қўрқувга тушиб ҳамма Вовадан умидини узиб турган бир пайтда пионер В. Тутарев чаққонлик билан ирғиб ўрнидан турди-да, дадиллик билан дуч келган бир тошни қўлига олди.

Қулочкашлаб... отди! Махлуқ эса...

Бор-йўғи оддийгина тош билан қурулланган ўн бир яшар боланинг ёввойи ғор айиғини уриб ўлдириш қўлидан келиши мумкинлигига ҳали ҳам дунёда ишонмайдиганлар топилиб туриши аён, албатта. Аммо биз уларни бунга ишонтирамиз деб уриниб ҳам ўтирмаймиз. Бунинг фойдаси ҳам йўқ. Улар фақат «ҳамма нарсага шубҳа билан қараш керак», деган гапнинг тўғрилигига шубҳа қилмайдилар, холос. Майли, ҳозирча улар ўз шубҳалари билан ўралашиб юраверишсинлар. Биз эса, ҳеч кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу жасурликка қойил қолиб ўз қиссамизни давом эттираверамиз. Ваҳоланки, шубҳачилар ҳеч қачон географик кашфиёт очган эмаслар, дунёни бирор ихтиро билан шод этмаганлар, бирор ажойиб санъат асари ҳам кашф қилмаганлар. Кимдир жуда тўғри топиб айтганидек, шубҳачилар ҳатто инсониятнинг бахту саодати учун ҳам қўлига қалам олишдан қўрқадилар. Чунки улар ҳар сафар ёзув столига ўтиришдан олдин: «Бунинг бирон-бир ишкали чиқиб қолмасмикин?»— деган шубҳага борадилар.

Аммо, шубҳачилар ҳам ўз йўлига, фактлар ҳам ўз йўлига экан. Шундай қилиб, Вова Тутарев тошни қулочкашлаб отгандан сўнг гангиб қолган. Ҳор айиғи бошини ғалати қилиб чайқаб, гандираклаб кетганини ва бўғиқ хириллоқ аралаш талваса билан майса устига оҳиста қулаб тушганини Каа муу овчиларининг бутун бир галаси ўз кўзлари билан кўриб туришди!

Адолат юзасидан Вовага қойил қолиб, шуни айтганимизки, бу ҳолдан унинг ўзи ҳам ҳар қандай неандерталдан кўра кўпроқ ҳайратга тушган эди. Аммо, Офх дея ном олган бу ёш келгинди отган тошнинг махлуққа қандай таъсир этганини кўриб донг қотиб қолган ёввойиларнинг аҳволини ҳам назардан қочирмаслик керак: яъни улар бу пайтда Ихнинг ишораси билан ерга ётиб олишди ва ҳолсизликдан гандираклаб қолган Вова Ихнинг ёнига келиб то қўлини унинг бошига қўймагунча улар бир неча минут ўша ҳолатда ётаверинишди.

Вова отган тошнинг сири нимадайкин? Балки...

Ҳап шундаки, Вова отган тош тўғри бориб оғзини очиб турган айиқнинг томоғига тиқилиб қолибди ва нафас ололмай қолган айиқ ўша заҳотиёқ бу дунёдан кўз юмиб қўя қолибди. Яъни, оддий қилиб айтганда, нафаси тиқилиб ўлибди.

Айиқнинг терисини шилганларида, удумга кўра унинг бошини ва оёқларини кесиб олишди. Их эса ҳайвоннинг узун ва ўткир тирноқларини диққат билан кўзда кечириб чиқди, сўнг шу нарса аниқ бўлдики, юлдузча шаклидаги сирли из қолдирган махлуқ бу эмас, балки мутлақо бошқа ҳайвон экан. Бундан ташқари, яна шу нарса ҳам маълум бўлдики, бу маҳал Галя Сверчкова ҳам қаёққадир ғойиб бўлиб қолибди.

ИЙГИРМА ТўРТИНЧИ БОБ

ГАЛЯ СВЕРЧКОВАНИНГ АЖОЙИБ ҚИЗ ЭКАНЛИГИ МАЪЛУМ БУЛИШИ ХУСУСИДА

Вова ҳали ҳеч кимга, аниқроғи, ҳеч қайси қизга бунчалик қайғурмаган эди! Лекин мана, қайғуришга ҳам тўғри келди. Айниқса, у илгари, лагердалик пайтларида нафратини қўзғайдиган қизларга афтини буриштирмасдан қараёлмас эди, энди эса ўшалардан бирига қайғуриб, майса устига ўтириб олиб аччиқ-ач-

чиқ йиғлаптики, агар унинг кўзларидан оқаётган шу ёшларни лагердаги катта дош қозонга оқизишса борми, ундаги овқатга мутлақо туз солмаса ҳам бўлаверарди.

Тутарев ўзининг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган машҳур полковлиги туфайли Их билан обрўси тенглашиб қолган ўша ажойиб кундан бир сутка ўтди.

Бошқа пайтлар бўлганида борми, бола албатта ўша бўлиб ўтган воқеаларни ҳалиям хотирлаб ўтирган бўлар эди. У Ихнинг нақ Вованинг калласидек келадиган ҳайвон юрагини кесиб олиб, қони оқиб турган ҳолда унга тутаётганини унутмасди. У айниқса Галянинг йўқолиб қолганлигига Ихнинг бефарқ қараганини ҳам кўпроқ эсларди.

Бошлиқнинг хатти-ҳаракатларию айрим сўзларига қараганда, бу воқеага ҳатто парво ҳам қилмаслик керак эди. Балки у бирон ерда ухлаётгандир (Их кўзларини юмиб, ўзини ухлаётгандек қилиб кўрсатди), балки у бирон ерда ўтириб овқат еяётгандир (у чайнаб кўрсатди). Их, қизча ҳатто маза ҳам қилаётгандир дея лабларини чўпиллатиб кўрсатса-да, аммо булар Вовани қониқтирмади. Тутарев Ихнинг очиқ норозилик билдираётганига ҳам қарамасдан Галяни овозининг борича чақириб дарахтларнинг ораларидан изларди. Лекин барча уринишлари беҳуда кетди.

Галянинг ғойиб бўлиб қолганлигидан гарангсиз қолган В. Тутарев бошини қуйи солиб, кўз ёшларини юта-юта неандерталлар билан бирга ғорга қайтиб келди. У йўл атрофидаги нарсаларга гўё тер босган кўзойнаги орқали қараётгандек бўлар, бўлиб ўтаётган воқеалар эса худди тушдагидек хилма-хил эди.

Шундай қилиб, у ғор айиғи боягина ҳалок этган овчининг мурдасини қўноққа олиб келишни ёввойилар ҳаёлига ҳам келтирмаётганини тушуниб қолганида ҳам ҳайратга тушмади. Марҳумга нисбатан нима учун бундай муносабат қилишаётганининг сабабини суриштирганида Ихнинг жаҳли чиқиб, афтини буриштирганича тескари бурилганида ҳам Тутарев ҳайрон бўлмади. Нега бундай қилишаркин? Агар марҳум қўрқоқлик қилганида бошқа гап эди. Ахир, уларнинг орасидан махлуққа қараб ташланган ягона овчи шу эди-ку. Ажаб!

Бу фикрлар унинг хаёлидан ярқ этиб ўтди. Воваяна Галя ҳақида ўйлай бошлади. Уни ҳалок бўлди деб ўйлар, лекин бунга ўзи ҳам ишонқирамай, нафа-

симни ел учирсин-е, дегандек, атрофига тупуриб қўярди. Уйига қайтадиган куннинг келишини умидсизлик билан кутар, неандерталлар орасида ёлғиз ўзи қолиб кетаётганидан афсусланади.

Лекин уйга қайтиб боришнинг қизиғи ҳам қолмаганди.

Галянинг ота-онаси қизимиз қани, деб сўрашса, уларга нима деб жавоб беради? Лагерь бошлиғининг саволларига-чи? Нега ҳам, эркаклар сирли из қолдирган ҳайвоннинг кетидан тушиб жўнашганида Вова, сен ёрда ўтириб тургин, деб қатъий буйруқ бермади экан? Номажлум махлуқни барибир топишолмади-ку. Ёр айиғининг бу ерда пайдо бўлиб қолиши эса, уларнинг бошига яна шунча ғам-аламлар олиб келди — битта овчи ҳалок бўлди, Галя эса изсиз бўлиб қолди.

...Вова ёр эшиги ёнидаги майсазорда ўтириб алам билан йиғларди. У ҳозир Галядан бошқа ҳеч ким тўғрисида ўйлашни истамасди. Ҳозир ҳаттоки Галя Сверчкова ер юзидаги у биладиган қизларнинг ичиде энг ажойиб, энг зўри деб атайлаб унинг жинга текканларида ҳам барибир, энди у булдан сира хафа бўлмас эди. Қаерда қолиб кетди экан-а, Галя?!

Тутарев ёш аралаш кўзлари билан атрофга маъносиз аланглади. Ундан сал нарида Их билан Уау ерга тўшалган тери устида ўтиришарди. Ундан ўн қадамлар чамаси нарида бир қари хотин кечагина Каа муу қабилиси эркакларининг бошига даҳшат солган ёр айиғи терисини тош пичоқ билан тозалаётинпти. Вованинг орқа томонида эса бир неча неандерталлар найзалар учун тош учлик ясашмоқда. Қурул ясалаётган тошнинг қасур-қусур синиши ва ғижирлаши эшитилиб турипти. Қўлига ўткир тош пичоқни гўё эгов ушлагандай ушлаб олган ёввойилардан бири, тинимсиз пишиллар, тиззалари орасига қисиб олган узун суякка,— афтидан, айиқ оёғининг суяги бўлса керак,— ишлов берарди.

Овчилар атрофида Вова илгари ҳам кўрган ўша учта ялангоч болалар ғимирлаб юришарди. Вақт-вақти билан неандерталлар бақириб ёки енгилгина турткилаб уларни нарироққа қувиб юборишар, аммо улар турткиларга парво қилмасдан яна овчиларга яқин келишар, уларнинг ёнида ётган тош бўлақларини териб олишиб, катталар қилаётган машғулотга тақлид қилишарди.

Вова Галя ҳақида ҳеч кимнинг иши бўлмай қолганлигини яна бир бор ҳис этиб, огир хўрсиниб қўйди.

Шу пайт унинг шундоққина оёғининг тагига бир тошча юмалаб келиб тушди, бола бунга ажабланди. У бунни овчилар атрофида ўйнаб юрган болақайлардан бири отиб юборган бўлиши керак, деб ўйлаган эди ҳамки, яна битта тошча келиб тушди ва бу тош бошқа ердан юмалаб тушганини билди. Тутарев атрофга алаңглади. Атрофида Их ҳамда Уау, қари хотин ва овчилардан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Вовани қаттиқ ҳаяжон босди. У, балки менга шундай туюлгандир, деб ўйлаб турган эди оёғида енгил бир оғриқ сезди. У эгилиб оёғига қарайман деганди, чап товони олдида ётган бир кўкишроқ тошчага кўзи тушди. Вова бунни кўриб суюниб кетди: бу чиройли қилиб латтага ўралган бир нарса эди. Тутарев тезда латтани счиб уни диққат билан кўздан кечира бошлади. Унда қизил ранг билан ёзилган ҳарфлар кўриниб турарди. Роса урина-урина Вова зўр-базўр мана бу ёзувларни ўқий олди: ...чку... ке... ...са чан... яп... кат ило... ... анг... г... ел... Св... ва Г...

Тутарев бу ғалати мактубдан ҳеч нарса тушунмаётган бўлса-да, хатни аниқ Галя ёзганига шубҳа қилмаётган эди. Демак қиз тирик экан, балки соппасоғ ҳамдир! Энди хат текстини шифровка қилиб аниқлаш қолган эди. Аммо энди бу унчалик қийин эмасди.

ИЙГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

**ЮТИБ ЮБОРИЛГАН МАКТУБ ҲАМДА АНТИҚА
ЛОРД ГЛЕНАРВАН, ЛЕДИ ЭЛЕН, МАЙОР
МАКК-НАББС ВА ШКИПЕР ДЖОН
- МАНГЛСХЕРЛАР ХУСУСИДА**

Бола ўчиб кетган ҳарфларни ўзича тиклаб, маъносига қараб сўзлар тузиб, мактубнинг мазмунини аниқлай бошлади. «Чку» деб ёзилган ҳарфларнинг олдида «ке» орқасига «рун» ҳарфларини қўйса «кеч-қурун» сўзи ҳосил бўлишини у бирпасдаёқ билиб олди. «Св... ва Г» деб ёзилгани Сверхкова Галянинг имзосидан бўлак нарса эмаслигини топиш ҳам унга ҳеч гап эмас эди.

Фақат ҳозирча «қат» сўзининг маъноси номаълум эди. Бу ё «овқат» деган сўзга ишора эди, ёки «қат-

тиқ» деган сифатни англатарди, у ҳам бўлмаса бирор сўзнинг охирги бўғини эди. Аммо, масалан, «ке» ёки «са», «чап», «яп»лар нимаши англатади? «ило», «анг», «г», «ел»лар-чи, буларнинг маъносини ҳали тополмаётган эди.

Вова бир вақтлар капитан Грант мактубларининг мазмунини аниқлаб чиқиш устида бош қотирган лорд Эдуард Гленарвандан кўра оғирроқ аҳволга тушиб қолди. Лорд Гленарванга ҳар ҳолда унинг қариндошлари — хотини леди Элен, амакиси майор Макк-Наббс ва капитан Джон Манглсхерлар ёрдам беришган. Вова Тутаревга келсак, у бу ерда мутлақо ёлғиз ўзи эди. Шунинг учун ҳам у энди доно лорд Гленарвани, меҳрибон леди Эленни, ботир майор Макк-Наббсни ва Джон Манглсхерларнинг ақл-идрокларини ёлғиз ўзида мужассамлаштиришига тўғри келиб қолган эди. Уларнинг орасидаги фарқ шу эдики, капитан Грант кема ҳалокатига учраб, ёввойи Патагония қирғоқларига бориб қолган бўлса, Вова Тутарев қандайдир бир ўра-жарликка қулаб кетиб, неандерталлар орасига тушиб қолди. Бу албатта яхши эмасди.

Вова бу мураккаб масалани ечишга шундай киришиб кетдики, ҳатто, кўзлари ўз-ўзидан пирпирай бошлади. Ғалати-я! Шу пайт унинг ёнида яна кимдир, бошқа биров ҳам пишиллаётгандай, пишиллаганда ҳам ундан қаттиқроқ қилиб пишиллаётгандай бўлиб туюлди. Афтидан, барча болалар ўзларининг ранги рўйи, келиб чиқиши, қизиқиш ва одатларидан қатъий назар битта умумий сифатга эгадирлар, яъни уларга қаср қизиқроқ бўлиб туюлса, шу заҳоти ўша ерда ҳозир нозир бўладилар, бунинг устига яна бўлаётган ишларда уларнинг иштирок этиши мутлақо зарур бўлмай турган дақиқаларда етиб келадилар.

Вова майса устига ўтириб олиб, атрофида бўлаётган воқеаларни ҳафсаласиз кузатар, ёш ёввойи болалар эса қурол ясашаётганлар атрофида уймалашиб уларга ҳалақит беришарди. Шу пайт Галянинг тош мактубидан қувониб турган Тутарев унинг мазмунини аниқлаш учун болалардан сал нарига кетса бўларди.

Вова орқасига ўгирилган эди, елкаси оша жуда қизиқувчанлик билан тикилиб турган уч жуфт кўзни кўрди. Булар албатта, анавилар — ҳамма жойда ҳозир нозир, ҳамма ишга бурнини тикиб юрадиган болакайлар эди. Бу болакайларнинг ҳеч нимага алоқа-

си бўлмаса-да, улар Тутаревни қизиқтириб қолди ва у Галянинг мактуби текстини аниқлаб олишга айна мана шу ёш неандертал болалар ёрдам бериб қолишлари мумкин деган фикрга келди.

Вова жилмайди, сўнг Сверчкова ёзиб юборган латтани болалардан бирига узатди. Бола латтани олиб, уни ҳидлади... ва оғзига олиб борганида Вованинг капалаги учди. Аммо, худди шу заҳоти бошқа бир бола кўзлари ялтираб, латтани унинг қўлидан юлиб олди-да, оғзига тиқиб юборди! Тутарев қичқиришга ҳам улгурмай қолди. Ёш неандертал Галянинг мактубини ютиб юбориб, афтини буриштирди.

Вова барибир Галя юборган мактуб текстини охиригача шифровка қилиб аниқлаш қийин эканлигини яна бир бор англагач, қолаверса, ҳозирги бемаъни воқеадан сўнг руҳи сўниб, мушкул аҳволда қолди. Китобхонларимиз қаҳрамонимизнинг ҳозир маълум бўладиган, аммо педагогикага мутлақо зид бўлган битта қилиғи учун уни кечирсалар керак, деган умиддамиз. Вова мактубнинг абадий ғойиб бўлганига кўзи етгач, ўша очопатни шунақаям тепиб юбордики у умбалоқ ошиб майсазорда ғилдиракдай юмалаб кетди.

Буни кўриб қўрқиб кетган бошқа ёш неандерталлар ҳам Вовадан қўрққанларидан юмалаб кетган ўртоғи орқасидан қочиб қолишди.

Вова ёлғиз қолгач, эс-ҳушини йиғиб олиб чуқур ўйлади. Неандерталларнинг кўзига кўринмасликка жиддий асос топган Галя билан қаерда ва қандай учрашса бўларкин? Конспирация орқали гаплашсачи? У бу йўл билан гаплашишни ҳийлагар жосуслар ҳақида ёзилган китоблар орқали билар эди. Тутарев анови ёввойи бола ютиб юборган мактубдаги «**кечқурун**» деган сўзни эслаб қолганди. Бу сўзнинг маъноси икки карра икки тўрт дегандай аниқ эди, демак, Галя фақат кечқурун учрашишни истаяпти. Шунинг учун ҳам қош қорайиши билан яшириниб олиш учун қуёшнинг ботишини кутиб туришдан бошқа иложи қолмади. Шунда Вовани Галянинг ўзи излаб топади.

Қуёш ўз ётоғига йўл олганда Қаа муу қабилисининг одамлари ёғлари жизиллаб томиб турган айиқ гўшти осилган гулхан атрофига тўпландилар. Иих Вовани имлаб чақирди-да, ўзи билан Уаунинг ўртасидан жой берди. У ғолибга ошкора хушода қилаётган эди. Уау Вовага кўзларини сузиб қарар ва бу билан у, меъ сенга тамоман хайрихоҳман, демоқчидай бў-

ларди. Тутаревга келсак, у бундай ихлос-эътиборларга деярли аҳамият қилмасди, чунки уни бу ерда бошқа бир томоша қизиқтираётган эди. Гулханга бояги зумрашалар қўрқа-писа келишди. Латта мактубни улардан қайси бири ютиб юборганини энди Вова билолмади. Аммо уларнинг учаласи ҳам қўрқишаётган эди. Барибир нафси қўрқув ҳиссидан устун келди шекилли, ҳайиқмай қўноққа қайтишди.

Қоронғи тушди. Неандерталлар мазали овқатдан сўнг яланишиб, ғор томон тизилишганча жўнадилар.

Узи номигагина овқат еб, қолганини Галяга атаб яширган Вова пиширилган гўштни олдиндан тайёрлаб қўйган қалин баргга ўради-да, чаққонлик билан чўнтагига тикди. У ёқ-бу ёққа назар солгач, гўё ғорга жўнаётгандек бир оз юриб ён томонга ўқдай учиб ўтди-ю, қоронғиликка шўнғиб кетди.

Юраги қурғур шундай урардики, гўё у икки суткалик қон ҳайдаш нормасини бир дақиқада бажармоқчидай эди, аммо, Вова бунга эътибор қилмади. У иложи борича ғордан нарироққа кетишга уриниб чоппиб борар, ўнқир-чўнқирликларга эътибор бермасди...

* * *

У ғордан анча узоқлашиб тўхтаб, нафасини ростлаб олди. Ҳавода сузиб юрган булутлар орасидан гоҳ кўриниб, гоҳ ғойиб бўлаётган хира ой ёруғида атроф ғира-шира кўзга ташланарди. У ер-бу ерда тўп-тўп бўлиб ўсиб ётган буталар кўзига ғалати кўриниб кетди. Вова қулоқ солди. Ҳеч қандай товуш йўқ! Гўёки табиат кундузги шов-шувлардан сўнг тин олмоқчи бўлиб, жим ўй сураётгандай сокин эди.

Вова бирдан чўчиб тушди: яқингинада қандайдир бир махлуқ ногоҳ пишқирди ва шу зум оёғига бир нима келиб урилди. Бола бу ғалати товушнинг қаердан чиққанини яхши аниқлаб олишга ҳам улгурмай оёғига келиб урилган бояги тошни қўлига олди-да, титроқ овоз билан:

— Ким бу?— деб шивирлади, жавоб бўлмагач,— Галя, сенмисан?— дея овозини чиқариб сўради. Кимдир секин орқадан юриб келиб боланинг елкасига қўлини қўйди. Бу Сверчкова эди!

— Қаерларда қолиб кетдинг?— хитоб қилди Тутарев. Галя унга парво қилмай ғалати бир қаради-да... ҳеч нарса демади.

— Нима, эшитмаяпсанми?

Сверчкова ҳамон жим турарди.

— Нима бўлди сенга ўзи?!— ҳайрон бўлди Во-
ва.— Тушунтирсанг-чи!

Ой ёруғида Галянинг кўзларида ёш милтиллаб
кетгандай бўлди.

У индамай Вованинг қўлидан ушлаб етаклаб кет-
ди. Улар марҳум Бжия қароргоҳига элтадиган қоя-
лар ёнидан ўтган ўша сўқмоқ бўйлаб, эллик қадам-
ларча юриб боришди.

Галя Вованинг сўроқ назари билан ҳадеб қарай-
верганини пайқаб, тўхтади, ерга чўнқайганича қўлла-
ри билан ерни пайпаслаб бир тошни олди-да, кичик
саҳни шағалдан тозалади. Сўнгга ҳалиги тош би-
лан ерга чизиб ёза бошлади.

«Мен гапиролмайман»,— дея ўқиди Тутарев ой
нурида. Сўнг Вова Галядан тошчани олиб ёзди: «Ни-
ма бўлди?»

«Соқов бўлиб қолдим»,— деб ёзди Сверчкова Во-
ванинг ёзганларини ўчириб.

«Ҳазиллашяпсанми?»

«Чин сўзим!»

Сўнгга саҳндаги ёзиб гаплашишлар шу тарзда
давом этди:

«Нимага бунақа бўлиб қолди?»

«Мамонтдан қўрқиб кетдим!»

«Бу мамонт эмас».

«Қўйсанг-чи».

«Пионерлик сўзим».

«Бўлмаса нима у?»

«Айиқ».

«Қанақа айиқ?»

«Оддий ғор айиғи».

«Ахир, у оддий айиқдан ўн мартача катта-ку!»

«Қўрқиб кетганингдан шундай бўлиб кўринган».

«Сен қўрқмадингми?»

«Мен уни ўлдирдим».

«Ҳа-хах-ха! Хи-хи-хи!»

Уч минутлар чамаси улар сукут сақлаб елка ўги-
риб ўтиришгандан сўнг, Галя яна тошни қўлига ол-
ди-да, суҳбатни давом эттирди.

«Овқат оляб келдингми?»

«Ҳа» деб ёзди Вова ва чўнтагидан икки бўлак
айиқ гўштини унга чиқариб берди.

Сверчкова гўшт ўралган барғни очиб, бир бўлаги-

ни чайнаб ютди. Сўнг лабларини артиб, гўштнинг иккинчи бўлагини чиройли қилиб баргга яна ўради-да:

«Раҳмат, мен яқиндагина овтқатланган эдим», дея, Вовага узатди ва:

«Бу сен учун эмас», деб ёзди қиз.

«Оч қолган одам бирдан шунча овқат ейишдан қўрқаётган бўлса керак», деб ўйлади Вова унинг фикрини дарров тушуниб. «Қшуага ҳам бир оз қолдириш керак», ерга тирнаб ёзди Галя. Психиатр врач қўлидаги беморининг, Эйфель минорасидан ҳеч бўлмаса ярим килограммчасини еб кўришга рухсат беринг, деб илтимос қилганида унга қандай ажабланиб қараса, Вова ҳам Галяга ўшандай қараб турди. Вова қизни гангиб қолган шекилли деб ўйлаб унга ич-ичидан ачинди, сўнг меҳрибонлик билан сўради:

«Бошинг оғрияптими?»

«Ўзингни бос».

«Қшуага ҳам қолдир», деганинг нимаси?»

«Ҳозир биласан! Юр кетимдан!»

«Йўқ, аввал айт-чи!»

«Ўлгурасан».

«Ёлғондан гапирмаётганга соляпсанми ўзингни?»

«Йўқ, чин пионер сўзим дедим-ку».

«Тилингни кўрсат-чи!»

Галя тилини чиқарди. Унинг тилига ҳеч нима бўлмаганди. Шундай бўлса ҳам Вовага у жуда ҳам кичкина бўлиб кўринди. Ҳатто Вова кир бармоқлари билан тилининг учидан ушлаб ўзига тортиб ҳам кўрди.

Шунда Вова умрида биринчи марта «Ундан битта ҳам сўзни суғуриб ололмайсан», деган иборанинг асл маъносига тушуниб етгандай бўлди.

Галя эса анчагача лабларини артиб, ерга тупуриб юрди.

ИИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

ҲАЛОК БЎЛГАН ОВЧИНИНГ ҚУЛАЙ

ШАРОИТДА ҚАЙТА ТИРИЛИШИ

МУМКИНЛИГИГА ИШОНТИРИШ ХУСУСИДА

«Мана энди,— ўйлади Вова,— у ҳақиқатдан ҳам рисоладагидек қиз бўлди,— гўё оғзига талқон солиб олгандек жим туради, ҳар хил саволлар беравериб жонимга тегмайди, энди унинг ҳузурида истаганингча бемалол сўзлайверасан, у эса бирор марта ҳам жавоб қилолмайди...»

Шу пайт Вованинг биқинига биров туртгандай бўлди. Угирилиб қараса, Галя унга тикилиб турар ва бармоғи билан юқорини кўрсатарди.

У ойга қараган эди, биқинидан яна туртки еди. Ахир, Галя кўрсаткич бармоғи билан кўрсатиб турган томон ой эмас, бошқа томон эди.

— Бу нима экан?— сўради у ҳаяжонланиб.

Кейин бу ҳов ўшанда қоплон ўлдирган овчи дафн этилган жой эмасмикин деган гап хаёлига келди-да, эти сесканиб кетди. Бироқ горнинг оғзида тош бўлганлиги эсига тушиб ўзини босиб олди.

Галя сўқмоқдан бир парча жойни тозалаб, унга яна чақир тош билан тирнаб ёза бошлади:

«Қшуа, деб қичқиргин».

«Тушунмаяпман», қўлларини ёзди Вова.

«У ухлаётган бўлса керак» деб ёзди қиз аввалги ёзганларини ўчириб.

«Қим?» деб сўради Тутарев.

«Қшуа».

«У одамми ёки айиқми?»— қайта сўради Вова.

Сверчкова ҳайратдан:

— Овсармисан ўзинг!— деб юборганини билмай қолди.

Аммо, Вова ҳам бу ҳолдан Галяга қараганда кўпроқ ҳайратга тушиб қолганлиги учун унинг гапларига эътибор бермади.

Шу маҳал қоядаги тешикдан бир беўхшов махлуқнинг қораси кўринди. Вова гранит қояларнинг ўткир қирраларидан ушлаб орқага тисланди. Бу — неандерталнинг калласига ўхшаш бир нарса бўлиб, фақат кўз ва бурун ўрнида ғалати жойлашган қандайдир қора доғлар кўринар, соч, қулоқ, пешона бўлиши лозим бўлган жойларда эса, қандайдир қалин баргларнинг парчалари осилиб турарди.

— Уйғонибди,— енгил тортиб хўрсинди Галя.— Демак, у энди сал-пал ўзига келибди.

— Қ... к... ким б-б-у?...— гудранди Тутарев.

— Сенига зйтувдим-ку! Қшуа деганим шу бўлади.

— Қанақа Қшуа?

— Уша, айиқ ҳалок қилган. Фордаги айиғнинг.— Вова гор тешигидан бошини чиқариб турган бу ғалати махлуққа кўз ташлар экан кўрқиб кетди.

— Бу қанақаси бўлди?— деди шивирлаб бола.— Уни ўлдиришганди-ку, у тирикми? Тирилганмикин ё

— Унга мен ёрдам қилдим,— деди Сверчкова бирлаб.— Аммо, бунинг тарихи жуда узоқ. Аввал ўша томонга ўтиб олишга ёрдамлашвор. Унинг ярасини қайта боғлаб, овқатлантириш керак.

Вова энгашиди. Қиз чаққонлик билан унинг белига оёғини қўйди-да, елкасига чиқди. Қшуа жунли қўлини пастга узатди ва қиз ёр оёғига енгилгина чиқиб олди.

Бир неча дақиқадан сўнг Вова ҳам ёрга чиқди. У ним қоронғиликка кўникиш учун дам у ёққа, дам бу ёққа қарарди. Галя гўшт ўралган тугунчани Тутаревдан олди-да, Қшуага узатди. У шу лаҳзадаёқ лаҳм гўштни ўралган барглари билан бирга қўшиб чайнаб ютиб қўя қолди. Фақат ана шундан сўнггина, яъни Қшуанинг кўримсизгина башарасини безаб эмас, балки унга кўриш аъзоси бўлиб хизмат қилаётган иккита шаклсиз доғ қизга тикилиб қараб турганида Галя ўз ҳикоясини бошлади.

— Б-биласанми,— бир оз дудуқланиб гапира бошлади қиз,— сенга ҳақиқий ма-мамонт ҳужум қилгандай туюлибди менга! Мен унинг башарасига хипчин билан б-б-и-р у-урдим-да... чакалакзорга қочиб кетдим.

— Нималар деб валдираяпсан,— деди елкаларини қисиб Вова.— Бу тоғда қанақасига мамонт бўлсин? Яна ўзининг гапини маъқулламакчи бўляпсан.

— Нима, сенингча менга шунақа бўлиб туюлган эканми?

— Бўпти, майли. Кейин нима бўлди?

— Беш минутдан сўнг қайтиб келдим...

— Нима дединг?— лабини қийшайтирди Вова.— Сен беш минутдан сўнг қайтиб келдингми?

— Албатта-да. Ҳушимга келган заҳотим қайтиб келдим.

— Яхши,— қўлини силтади бола,— сен эртасига беш минутдан кейин қайтиб келгансан. Кейин-чи?

— Нима, қочириқ қиялсанми?— деди хафа бўлиб Галя.

— Вой-вуй, тезроқ гапира қолсанг-чи!— қичқирди Вова.

— Бўпти. Хуллас, шундай қарасам ҳеч ким йўқ, ер эса қоп-қора қон.

— Шошма,— сўзини бўлди Вова.— Ахир, мен сени роса чақирдим, қаерда эдинг ўшанда?

— Шундоққина ёнингда.

- Унда нега жавоб бермадинг.
- Тилим калимага келмай қолувди.
- Овоз чиққан тарафга қараб бориш керак эди.
- Қўрқдим.
- Кимдан, менданми?
- Мамонтдан.

Вова энди бу ёғига чидаб туролмади ва пешонасига осилиб тушган сочларини орқасига ташлаб, тупуриб юборди.

— Қани, хўш, давом эт-чи. Демак, ҳеч кимни кўрмадингми?

— Ҳа, ҳеч кимни кўрмадим.

— Укушуаниямми? Яъни, Кукушуани?— Вова неандерталга қараб имо қилди.

— Ўкушуа эмас, Кшуа...

— Кшуа, Кшуа!— қувониб исмини қайтарди ёвойи.— Аль, Кшуа ай, Кшуа ни, Зуу хриа, Аль!

— Бирон нима тушундингми?

— Мени ўлимдан сақлаб қолган мана шу, деяпти.

— Ахир уни чиндан ҳам ўлдириб қўйган эди-да! Биласанми, уни анави ваҳший панжаси билан шунақаям чангаллаб олган эдики!

— Мен ҳам у ўлган бўлса керак деб ўйловдим. Кейин қарасам... жони бор, қимирлаяпти. Хуллас, унинг яраларини мана бу барглар билан зўр-базўр боғлаб қўйдим, кафтимда сув ташиб ичирдим (шу атрофда бир чашма бор эди) кейин кўзи уйқуга кетди. Уйғонгач, қўноқ жойимизга кетамиз десам, у унамади.

— Нега?

— У буни менга жуда узоқ тушунтирди. Сўзларининг маъносини зўрға англаб етдим.

— Хўш, хўш!

— Биласанми, у ерга боргудек бўлса, ўлдириб қўйишларидан қўрқяпти.

— Нима учун ўлдиришар экан. Ахир, уларнинг ичида энг жасури Кшуа экан-ку.

— Ҳамма гап шунда-да. Бари қочиб кетди. у бўлса ваҳший ҳайвонга ҳамла қилди.

— Бунинг учун улар Кшунинг оёғини ўпса ҳам арзийди.

— Йўқ, Кшуа бу ерда бемаврид ботирлик кўрсатди. Бошлиқ қўрқдими, бас, оддий ёвойиларнинг ҳаммаси ҳам қўрқиб туриши лозим. Бу ерда, гўё у бошлиқдан ҳам жасурроқ бўлиб қолди. Билдингми?

— Тушунмадим.

— Мактабда бошинг «уч»дан чиқмагани рост эканда-а. Шунча гапираман ҳеч нарса миянгга кирмайди. Мана, эшит, Қшуа ўзининг ортиқча жасурлик кўрсатиши туфайли Ихнинг обрўсига путур етказиб қўйди. Тушунарлими? Шунинг учун ҳам Их Қшунани энди кўролмади, уни ўлдириш пайида бўлади. Энди тушунгандирсан.

— Ахир бу бемаънилик-ку!— таажжубланди Вова.

— Албатта, бемаънилик-да. Лекин биз бунга йўл қўймаслигимиз керак! Ҳасаднинг уйи куйсин!

— Тўппа-тўғри.

— Шошма-шошма,— деди Сверчкова нимагадир қулоқ соларкан.

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ БОБ

ВАҚТНИНГ ҚАДРИ ҲАҚИДА БОШЛАНГАН ФИКРНИНГ ҒАЛВА БИЛАН ТУГАГАНИ ХУСУСИДА

Машҳур алломалардан бири «Вақт билинмай ўтиб кетади», деган экан.

Ҳақиқатдан ҳам шундай, кўп ҳолларда вақтнинг қандай ўтганини билмай қоласан киши. Баъзан ҳатто динга ишонмайдиган кишилар ҳам оппоқ сочларини чангаллаб шундай хитоб қилишади:

— Эй, фалак, ўзинчи синфни битирганим худди кечагина эди. Шунга ҳам мана йигирма йил ўтибди. Бу йиллар ичида нималарга эришдим? Хўш, мана, ўн еттита ихтиро қилибман, хўш, ўн тўққизта рационализаторлик таклифини киритибман. Профессор унвонини олибман, фан доктори бўлибман, мен яратган дарслик саккизинчи марта нашр бўлди, спорт мастери деган унвоним ҳам бор. Бори шу. Вақт эса ўтиб кетяпти... Аммо, баъзан вақт югуришдан тўхтаб, гўё бир жойда туриб қолгандек бўлади. Бунини Плуто-ния Черепашенко деган маникюрчининг бошидан ўтган бир воқеа исбот қилиши мумкин. У ҳатто еттинчи синфда ҳам гапдаги эга нима эканлигини билмас эди, ўттиз ёшида эса, кечаси мени қандайдир кесим чақиб олди деб, шикоят қилган экан.

Хуллас, Вованинг инсондаги ҳасад, ҳаққонийлик масалалари билан банд бўлган хаёли Сверчкованинг қандайдир шарпага диққат билан қулоқ сола бошлагани туфайли бўлиниб қолганида тонг эндигина ёриша бошлаган эди.

— Нимага қулоқ соляпсан?— сўради Вова, қизнинг диққатини жалб қилган шарпадан кўра бошқа нарсадан безовта бўла бошлаган Қшуага эътибор қилиб.

— Улар бу ёққа келишяпти,— деди шивирлаб Галя.— Бу аниқ.

— Ким?

— Сен яхши кўрган Их билан унинг шайкаси.

— Қанақасига шайка бўлсин улар? Нима, улар қароқчилар эканми?

— Ким бўлмаса? Айтяпсан-ку, улар Қшуани ўлдиришлари мумкин деб.

Вова Сверчкованинг гапига жавоб бериб улгурмасданоқ неандертал ҳозирги аҳволига мос келмайдиган бир чақонлик билан йўлида турган болаларни итариб-суриб ғор тешигидан ўзини ташқарига отди. У бир неча дақиқа йиртқич ҳайвон пойлаётган овчига ўхшаб қотиб турди. Кейин сўқмоқ бўйлаб оқсоқланиб, қўллариини ғалати лапанглатганча чопиб кетди. Агар борди-ю, у БГТО значогига норма топширишда шундай қилиб чопадиган бўлса, аниқки, албатта муваффақиятсизликка учраган бўларди.

Вова билан Галя ҳам ғордан чиқиб чопиб кетишди ва бирпасда Қшуага етиб олишди. У яқиндагина кўп қон йўқотганлиги учун ҳам мадорсизланиб узоққа кетолмаган эди. Ваҳоланки, у соғ пайтларида юз метрлик масофани, чамаси қирқ, ё қирқ беш секундлар атрофида босиб ўтган бўлса керак.

— Тўхта!— қичқирди Вова неандерталнинг сержун қўлидан ушлаб.— Джуу!

Ёввойи одам гўё ундан нима талаб қилаётганларини тушунгандай шартта тўхтади. У титраб-қақшаб қўли билан кун чиқаётган томонни кўрсатарди.

— Йо ии,— деди қўллариини тушириб.— Қшуа ии.

— Нима, нима?— сўради Вова, кейин қизга маънодор қараб қўйди.— «Йо ии» дегани нимаси?

— Йо ии,— такрорлади ёввойи одам.— Қшуа ии.— У шундай деб ўзини-ўзи бўғиб ўлдирмоқчи бўлаётгандай ҳаракатлар қила бошлади.

— Тушундингми?— деди Сверčkова.

— Тушунгандай бўлдим. Менимча ой ботгандан сўнг, бировлар уни ўлдиришадигандай туюлиб, қўриб кетяпти.

— Ана, кўрдингми? Айтдим-ку сенга, улар шайка деб. Сен бўлсанг алланималарни...

— Шошма,— Вова унинг сўзини бўлди. Бу пайтда Кшуа неандерталларнинг баралла эшитилаётган шовқин-суронига қулоқ солиб турарди.

— Улар шу ёққа чошиб келишяпти!— деди қиз юзини кунчиқиш томонга ўгириб.— Наҳотки Кшуа ҳалок бўлса?

— Шунинг ўзи билан тинчишса майлийд-я.

— Тинчишса?

— Ҳа-да. Унга қўшиб бизни ҳам гумдон қилишлари мумкин.

— Нима учун?

— Шунгайм ақлинг етмайди-я! Ахир, биз жиноятчини яширмоқчи бўляпмиз-ку.

Кшуа ўзига мутлақо таниш бўлмаган бунақа сўзларни эшитгандан сўнг нима учун қочиб қолганлиги хусусида улар билан роса баҳслашишди. Нима бўлганда ҳам ҳозир болаларнинг қўлидан ҳеч нима келмасди, шунинг учун ноилож Кшуанинг кетидан кетишди. Болалар бирпасда унга яна етиб олишди. Аммо, Вова қўлидан ушлаб олганига қарамай неандертал қути учиб, ҳадеб олдинга силтанарди. Улар Ихнинг қабиладошлари дафн этилган гор олдига келиб тўхташганини Вова дарров англаб ета олмади.

— Ахир бу ер қабристон-ку!— деди Тутарев кафтини пешонасига қўйиб юқорига қараркан.

— Бжия ии, Гуа ии, Эу ии,— ҳарсиллаб гудранди ёввойи одам. Болаларга Кшуанинг бу қандай жойи эканлигини яхши билиши ва бу ерда кимлар дафн этилганлигини ҳам эслаб қолганлиги маълум бўлди.

Кшуа сўнгги кучини тўплаб итарган эди зил-замбил тош аста сурилиб унга йўл бўшатди. Ҳали нафасини ҳам ростлаб олмаган Кшуа гордан гавдасини ярим чиқариб:

— Офх,— деди.— Яудж! Аль Яудж!— кейин қўли билан болаларни имлади.

— Мен чиқмайман,— деди қиз қатъий,— ўликдан қўрқаман.

Унинг кўзларида қўрқув акс этиб турарди.

— Ростданми?— заҳархандалик билан жилмайди Вова.— Агар борди-ю, ўн минутдан кейин ўзинг ҳам... у оғзидан чиқиб кетай деган совуқ сўзни айтгиси келмади, бунинг ўрнига бурнини жийирди-ю, тилини чиқариб кўрсатди.

— Нима ўн минутдан кейин?— деди ҳайрон бўлиб

Галя. У бунақа гапларга одобли қизларнинг хафа бўлиши лозимлигини ҳам ҳатто унутиб қўйди.

— Нега десанг, Каа муу қабиласи беш-олти минут ичида бу ерга етиб келади, бизни бурдалаб ташлаш учун уларга тўрт-беш минут кифоя. Қшуани асраб қолганимиз учун бизни аяйди, дейсанми?

— Мени кўтарвор, чиқиб олай,— деди қиз уялини қираб. Болалар нимқоронғи ғор ичига кириб олишгандан кейингина ўзларини хавфдан холи ҳис қила бошлашди. Бу ер шунақаям қўланса ҳидга тўла эдики, бундан бўғилиб ўлиш ҳам мумкин эди. Вова ғор тешигини ўша катта тош билан тўсиб қўйишда Қшуага ёрдамлашди. Тешикни зич ёпиш мумкин эди, лекин бола ғорга тоза ҳаво кириб турсин учун уни қиялатиб қўйди.

Улар учаласи ҳолдан тойиб энди ташвишдан тамоман қутулдик дея ғор оғзидаги тошнинг олдига ўтиришганида, шундоққина тагларидаги сўқмоқда неандерталлар галасининг бақириқлари эшитила бошлади.

Бахтга қарши, ғор оғзига қўйилган тош ёнидаги қия ёриқдан Их ва унинг қабиладошларини кўриб бўлмаса-да, болаларга бошлиқнинг овози эшитилар, унинг шу ердалигига шубҳа қилишмасди.

Ҳа, ҳақиқатан ҳаммаёқ қий-чувга тўлиб кетган эди. Их билан Уау тўдалари найзаларини маҳкам ушлаб олганча аввал ғор ёнидан чопиб ўтиб кетдилар, аммо, бу атрофда бирор нарсанинг изини топишолмагач, дарров орқага қайтишди ва ҳайрон бўлишиб тўхтаб қолишди. Қабиладошлар бир-бирларига қарашар, кейин нима гаплигига тушунмай атрофга аланглашар ва қандайдир тушунарсиз сўзлар билан ғўлдирашарди. Афтидан, улар излаб юрган одам, шундоққина ёнгиналарида, бир вақтлар қаҳрамонлик кўрсатишган, қўрқоқлик ҳам, сусткашлик ҳам, айёрлик ҳам қилишган соддадил қабиладошларининг жасадлари ётган мана шу ғорнинг ичида эканликлари уларнинг хаёлларига келмас эди.

ЯБСБ ЖКФНИНГ НИМА ЭКАНЛИГИ, ВОВКА,
ГАЛКА ВА КШУАЛАРНИНГ ҚЎРҚУВДАН ТИТРАЙ
БОШЛАГАНИ, КЕЙИН ЭСА БУ ҲОДИСАДАН
БОШҚАЛАРНИНГ ҲАМ ШУНДАЙ ҲОЛГА
ТУШИШИ МУМКИНЛИГИ ХУСУСИДА

Аллақачон тонг отган бўлса ҳам, неандерталлар бирор қарорга келишолмай ғор олдида ҳамон ўралашиб юришарди. Улар вақти-вақти билан тинчсизланаётгандай бўлишарди. Бундай дақиқаларда одамга Каа муу қабиласи қайтиб кетадигандек, ёки қабристонга бостириб кириб, қўрқувдан тахта бўлиб қолган мана бу бечораларни топиб оладигандай бўлиб туюлиб кетарди. Гарчи Вова билан Галя неандерталлар назарида фавқулудда ажойиб махлуқлар бўлиб ҳисоблансалар ҳам, барибир ҳозир уларнинг ҳам жони омон қолиши амри маҳол эди. Кшуага келсак, тишлари такиллаётганига қараганда, у ўз ўлимини бўйнига олиб қўйган эди. Шу топда гулханнинг ўткир тиллари унинг бошига тушиши мумкин бўлган мусибат олдида урвоқ ҳам бўлмайдигандек эди.

Галя ой нури ҳира ёритиб турган ёввойи одамнинг юзига қараб, тўсатдан гўё безгак хуруж қилиб қолгандек қалтирай бошлади. Бу ҳол ташқаридан қараганда гўё ғорнинг ичига қандайдир кўзга кўринмас ашулачилар йиғилишиб олишгану, улар овозлари қалтираб ингичка овозда бир-бирига жўр бўлишганча қўшиқ айтишаётганга ўхшайди.

— Тишингни такиллатавермасанг-чи,— шивирлади Вова овозини баландлатаётган «қўшиқчи»га.— Неандерталлар эшитиб қолишади-ку.

— Ҳ-ҳ-еч ҳам тўх-т-т-ат-ал-ма-япман,— йиғламсираб пичирлади қиз.— Қўр-қ-қин-ч-ли.

— Қўрқоқ!— Заҳархандалик билан кулди бола. Аммо, шу он унинг ўзи ҳам ияклари ақл бовар қилмас даражада титрай бошлаганини ва тишлари такиллаб ғалати овоз келаётганини пайқаб қолиб, уялиб кетди.

Энди ғорда жўр овозлар эшитила бошлади. Улар ичида айниқса биттасиники бошқаларникини босиб баралла янграрди.

Агар болалар шу пайт пастга қарай олишганларида эди, улар Иххнинг ўз қабиладошларига еб қўйгу-

дай қараб, жим бўлишга ундаётганини албатта кўришган бўлишарди. Бошлиқ ғор тешигини бекитиб турган тошга тикилиб қолди. Ихнинг қулоқлари гўё ингичка хипчин билан саваланаётгандек титрай бошлади. Уау ҳам қулоқ солди. Икковининг ҳам юзларида акс этиб турган ҳайратомузлик тезда қўрқув билан алмашинди.

Их аввал савол назари билан Уауга, кейин қабиладошларига қаради. Аммо уларнинг ҳам ғор ичидан такиллаб келаётган овозга қўрқув аралаш қулоқ солиб турганликларини кўриб, бошлиқ оҳангида унча ҳам жангарилик акс этмаган овоз чиқарди. Кейин у сўқмоқдан ўзининг ҳам, қабиладошларининг ҳам соясидан ўзиб кетгудай даражада тезлик билан қочишга тушди.

Вова Ихнинг қичқиригидан икки-уч минут ўтгандан кейингина Кшуанинг тишлари такиллашдан тўхтаганини пайқади. Афтидан, ёввойи одам ички бир шуур билан энди хавф ўтиб кетганлигини сезган бўлса керак. Бу маҳалда Галянинг ҳам тиши такиллашдан тўхтаган, Тутарев эса ўз жағлари аввалги ҳолатга келганини сезиб хотиржам бўлган эди.

— Вой-вуй, бу ернинг ҳавосини!— афтини буриштирди қиз. Бўғилиб ўлмаганимизга ҳайронман. Дераза... Э-э-э, тошни биров суриб қўйиш керак.

— Нега улар жуфтакни ростлашди?— ўйланиб туриб деди Вова.— Тушунмай қолдим.

— Нимасини тушунмайсан? Кетишди — тамом ва тўғри қилишди.

— Борди-ю, яна қайтиб келишса-чи?

— Ғам ема, Кшуа нима қилаётганини ўзи яхши билади.

Вова ёввойи одамга қаради, у ғор тешигини тўсиб қўйилган тош томон эмаклаб борди-да, ўрнидан турди ва елкаси билан пишиллаб тошни итара бошлади.

— Йо-йо-ай,— деди неандертал бир қўли билан тепа томонни кўрсатиб.— Йо пхаа. Джжий. Офх, Джжий. Аль!

— Джжий бўлса джжий-да,— дея Вова ҳам бутун кучини ишга солиб Кшуага ёрдамлаша бошлади.

Улар бирпасда тошни нарига суриб юборишди ва ғор ичига отилиб кирган эрталабки тоза ҳаводан сармаст бўлишиб, беихтиёр ўзларини орқага ташлашди. Галя ҳам кўп куттирмади, у ҳам қоя тошлардан эҳтиёткорлик билан тирмашиб, сўқмоққа тушди.

Кейин эса, ғор тешигини беркитадиган тошни хийлагина куч сарф қилишиб аввалги жойига суриб қўйишди. Орадан бироз ўтгач уччалоги ҳам ғор тешигига кираверишдаги сўқмоқчада туришар ва ҳайрат билан пастга боқишарди. Уларнинг шундоққина оёқлари тагидаги майдончада найзалар, сўйиллар тартибсиз равишда сочилиб ётар эди.

Қшуа сўйиллардан бирини ердан олиб, уни қўрқув ва эҳтиром ила силаб-сийпаб деди:

— Фийи Их.

— Вова!— хитоб қилди Сверчкова, калласига қандайдир бир фикр келгандай.— Биласанми, улар нима учун найза ва сўйилларини ташлаб қочиб кетишган?

— Сендан қўрқишгандир,— деди Тутарев жиддий.— Улар бировни оталиққа олганлардан доим шунақа қўрқишади.

— Бу ерда оталиқнинг нима дахли бор? Балки шу атрофда мамонт санғиб юргандир, биз бўлсак...

— Бу мамонт дегани қаёқдан ҳам миянгга ўрнашиб қола қолди! Айланасан-ўргиласан мамонт дейсан. Бунақа кичик сўқмоқчага ҳатто унинг хартуми тугул, битта тиши ҳам сиғмайди-ку.

— Хоҳласа, сиғдирадиям-да.

Болалар гап талашиб туришганида, Қшуа ерда ётган найзалардан битта яхшисини ўзига танлаб олиб, халоскорлари учун ҳам танлай бошлади. Бирпасдан сўнг эса Вова билан Сверчкова кимнинг найзаси узун деб, найзаларини ўлчашарди. Улар оғир деб сўйилларни олишмаганди.

— Ҳар ҳолда, қизиқ-а,— деди ўйлаб туриб бола дам у сўйилни, дам бу найзани танлаб томоша қилаётган Қшуага қараб.— Ахир, улар бизнинг кетимиздан қувиб келишганмиди? Келишганди. Мана бу ерда туриб олишиб, бизни ғор ичидаги қўланса хидга чидаёлмай, ташқарига чиқишимизни кутишганмиди? Кутишганди. Бўлмаса нега яна қочиб кетишди?

— Шуни айтяпман-да,— илиб кетди гапни Галя,— нима учун шундай қилишди? Менимча, бу анови мамонт туфайли бўлса керак.

— Ўша мамонтигнни қўйсанг-чи!— деди ранжиб Тутарев.

— Хўп, қўйдим дейлик, бу ёғи нима бўлади?— Қиз ҳам ранжиб деди.

— Бу ёғини ўйлаб кўриш керак. Қуролларини

ташлаб, ўзлари ғойиб бўлишдими, бас, уларда бунга жиддий бир сабаб бўлса керак. Тўғрими, йўқми?

— Мен буни сенга аллақачон айтган эдим.

— Гапимни бўлмай тур. Кел, мантиқан ўйлаб кўрайлик. Улар қаёққа қочиб кетишлари мумкин? Албатта, қўноқ жойига-да. Ҳар ҳолда қавм-қариндошлари ўша ерда қолган-ку.

— Ҳўш, нима? Борди-ю, агар биронта ваҳший худди ўша қўноқ жой тарафдан ҳужум қилиб қолса, нима, улар унинг устидан сакраб ўтиб, яна ўша томонга чолиб кетишаверар экан-да.

— Аммо, нима учун энди албатта ваҳший ҳайвон бостириб келиши керак экан?— афтини буриштирди Вова.

— Нима бўлмаса?

— Йўқ, бу ваҳший эмас. Улар қандай бўкирганини биз ҳам эшитган бўлар эдик.

— Ҳа, тўғри,— истар-истамас рози бўлди қиз ва ўйланиб пешонасини тириштирди.

— Илон!— қичқириб юборди Вова қўлини силтаб.

Галя бирдан ранги оқариб кетди-ю, тисариламан деб, бир сўйилга қоқилиб йиқилиб тушай деди.

— Қани?

— Уларнинг олдидан каттакон бир илон чиқиб қолиб, қўрқитиб юборган ва ҳеч нарсани эшитмай қолган бўлишимиз ҳам мумкин деяпман. Ахир, илонлар бўкирмайди-ку.— Галянинг юзига қон югурди. У ҳаяжонини яширмай Вовага қараб қўйди.

— Бор-э, ўтакамни ёрворай дединг-ку. Мен ростдан ҳам илон чиқиб қолибдими дебман.

— Энди нима қиламиз?— деди ўйланиб Вова.

— Яудж!— бекорга бир хаёлга бормаганини билдирмоқчи бўлгандай деди овозини чиқариб Қшуа.

Болалар унга энди ростакамига ҳаяжонланиб қарашди. Ярадор неандерталнинг ҳозирги қиёфаси, гўё унга ҳеч қачон гор айиғининг даҳшатли панжалари тегмаган, бундан атиги бир неча дақиқа муқаддам эса бошига тушган қўрқувдан қалтираб турмагандай важоҳатда эди.

— Уни қара, Вова, тетикланиб қолибди,— деди Галя ўзини тўхтата олмай.

— Тушуняпсанми, бу яқин орада энди уни биров ўтда куйдириб бўпти.

— Унга умуман ҳеч ким энди қўлини теккизолмайди!— қизишиб кетди қиз.

— Балки, бунга сен йўл қўймассан?
— Ҳа, мен.
— Неандерталлар қочиб кетишганидан сўнг, жудаям ботир бўлиб, тилинг чиқиб қолди-ку, а?
— Улар бу ердалигида ўзинг ҳам ёнимда туриб роса қалтирагандинг чоғи.

— Хўш, у нима демоқчи?— Бир оз жимликдан сўнг гапни бошқа тарафга бурди бола Қшуага боши билан имлаб.

Ёввойи унга эътибор бериб қарашаётганини билиб дўстона бир хирқираб қўйди, кейин қўли билан Каа муу қабиласи қўноқ жойи тарафни кўрсатди.

— Яудж,— деди яна у.

— У ёқда Их бор-ку,— ҳайрон бўлиб ғулдиради бола.— Тушуняпсанми, Қшуа? И-их!— деди Вова ҳам бармоғини ўша тарафга чўзиб.

Қшуа бир қўлида сўйил, бир қўлида найзани баланд кўтариб, хурсандликдан кўзлари чақнаб деди:

— Қшуа ай, ай, Қшуа, ай!

— Қувоняпти!— жилмайди Вова елкаларини қисиб.— Нимасига суюнаётибди?

— Демак, у бир балони билади,— тахмин қилди Сверчкова.

Неандертал гўё унинг бу гапини тасдиқламоқчи бўлгандай, ерга эгилди ва бармоғини сўқмоққа ниқтаб шодон бидирлаб кетди:

— Қшуа ай! Пфи Их, пфи Уау... Пфи, пфи, пфи... Зуу хриа!

Вова Қшунинг нима демоқчи бўлаётганини энди тушунди: сўқмоқда ҳалиги неандерталларнинг излари кўриниб турарди. Изларига қараганда, улар қўноқ жойда қарама-қарши тарафга қочиб кетишганди.

— Нега буни олдинроқ билолмаган эканман-а,— афтини буриштирди бола.

Уччалови вақтни қўлдан бермай Каа муу қабиласининг хотинлари, бола-чақалари қолган ўша ғорга тўппа-тўғри олиб борадиган сўқмоқ билан жўнашди.

— Бугун бу амакижонимиз учун байрам бўлдида,— деди қиз Қшуага мулойимлик билан қараб.

— Бу санани ҳар йили нишонласак, деган таклиф бор,— деди Вова жиддий қилиб.— Календарда мана шу числони сариқ билан ёзиб тагига: «Қўрқоқларнинг байрами», деб қўйиш керак.

...Календарь варақлари орасидан ўша сариқ билан ёзилган числони излаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, чун-

ки, қиссамиз қаҳрамонларидан ҳеч бири ҳозиргина тасвир қилинган ушбу воқеа ҳафтанинг қайси кунда бўлиб ўтаётганини билмас эдилар. Шунинг учун ҳам Вова Тутарев анча йиллардан кейин ЯБСБЖКФ (Янги Байрамлар ва саналарни белгилаш бўйича Жаҳон Календарь Федерацияси) вакилига ана шу воқеанинг қачон бўлганлигини айтиб бериши ҳақида савол берганида у жавоб қила олмаган эди.

ИИГИРМА ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

БУКРИ НЕАНДЕРТАЛНИНГ ЯХШИЛИККА ЯХШИЛИК ҚИЛГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Уша шохдор маъбуд қўйилган ғорда Вованинг қадди-қомати ғалатироқ бир одамга кўзи тушганлигини балки китобхонлар эсласалар керак. Бу букри неандертал бўлиб, овда юролмайдиган бўлгани учун ҳам уни бу ерга «Гулхан қўриқловчиси» қилиб тайинлаб қўйишган эди.

Каа муу қабиласи эркаклари орасида бундай катта ишонч билдирилган одам ёлғиз унинг ўзи бўлганлиги учун ҳам у бу ердаги мавқеидан фахрланарди. У қабиладошлари учун олов ҳаёт билан тенг қимматга эга эканлигини яхши тушунарди. Шунинг учун ҳам Аэ (букрини шундай деб аташарди) лойдан ясалган шохдор эчки ҳайкали қўйилган бу ғорда доим олов ёниб туриши учун жон-жаҳди билан курашарди.

Борди-ю, олов ўчиб қолгудек бўлса, Их уни шубҳасиз ўлдириши хаёлидан нари кетмасди.

Ҳа, бу жуда ҳам масъулиятли иш эди. Ғорда Аэга сирли бўлиб кўринадиган бирор нарса пайдо бўлса унинг хавотирланиши яна ҳам ортиб кетарди.

Букри бу ерга шунақаям кўп ўтин ва тутантириқ тўплаб олган эдики, булар нақ бир ойгача ҳам оловни ўчирмасдан сақлашга бемалол етарди. Аэ хотиржам эди: ҳозирча унга Йилдан бирор марта бўлсин танбех эшитишга асос йўқ эди, бу эса Аэнинг етарли даражада озиқ-овқат ва ўтин билан таъмин этиб қўйилганлигини англатарди. Букри неандерталда бундан бўлак ниманинг ҳам ташвиши бўларди?

Аэнинг бўш вақти истаганча эди, шунинг учун у вақтининг кўп қисмини уйқу билан ўтказарди. Бирок

у яқиндан бери ўзига жуда ҳам қизиқ бир машғулот топиб олган эди. Гап шундаки, неандерталлардан бири унга қандай қилиб, «Янк», яъни ланка ўйнашни кўрсатиб қўйган эди. Аэ эса, унинг кўрсатган ҳаракатларини қайтариб кўриб, энди бўш вақтларини аввалгидан кўра қизиқарлироқ ўтказса бўлар экан, деган фикрга келиб қолган эди.

Ланка қилиб ўйнаса бўладиган тошлар ғорда истаганча топиларди. Аэ бўлса тош тепишдан бўшамай қолган эди. У бир сафар ўйинга шунақаям берилиб кетдики, ланка ўйнайверганидан гулханга ўтин ташлашни ҳам унутиб чарчаб ухлаб қолди.

Аэ бир маҳал уйғониб қараса, олов ўчиб қолибди. У кўрққанидан жон-пони чиқиб кетай деди.

Аэ оловни қайта ўт олдириш учун не кўйларга тушмади денг, барибир ёндирилмади. Ҳозир Их келиб қолгудек бўлса, қисматининг нима кечиши хаёлига келди-ю, баттар даҳшатга тушиб кетди.

Аэ ҳансирай-ҳансирай иккита қуруқ ёғоч излаб топди. У ёғочдан бирини ерга қўйиб, қиррали тош билан унинг бир жойини ўя бошлади. Бир соатларча уннаб, озгина чуқурча пайдо қилди-ю, ўша жойга иккинчи ёғочни қўйди, кейин унн кафтлари орасига олиб айлантира бошлади.

Букри бу йўл билан олов чиқаришнинг иложи йўқлигига кўзи етгунча қора терга тушиб кетди. Бутун вужудини ғазаб чулғаб олди. Кейин алам билан ҳали илиққина турган кулга, оёқлари тагида қалашиб ётган таёқларга, ним қоронғиликда зўр-базўр кўриниб турган лой ҳайкалга ва айтишларича, илгарилари сирли келгиндиларга тегишли бўлган ва нималигини билиб бўлмайдиган қандайдир уюлиб ётган буюмларга нажот истаб тикилди.

Эҳтимол, Аэ ўзи учун бундай мураккаб бўлган муаммоларни ҳал қилишнинг осон йўллари борлигини билганида, балки у ўз-ўзини ўлдириш хаёлига бормаган бўлармиди? Аммо инсоният маданиятининг энг пастки поғонасида турган бу неандерталлар, олов чиқариб олишдек тараққиётнинг белгиси ҳақида ҳали тасаввурга ҳам эга эмасдилар. Шунинг учун ҳам энди Аэ жарга ташлаб кетилган, ва бирор меҳрибон қўл бошини силашдан маҳрум бўлган бир кучук боласидай ғингший бошлади.

Аэнинг шу аҳволда қанча ўтирганини айтиш қи-

йин. Бир маҳал қулоғига қапдайди шубҳали товушлар кирди-ю, сергак тортди.

У диққат билан қулоқ солди. Нариги томонда, ғорга кираверишда кимлардир гаплашаётган эди!

Букри қўрқувдан қалтираб кетди. У ғорга Их ёки Уау кириб келиб қолади деган хавотирда эди. Унда ҳаммаси тамом. Гулхан ўчиб қолганини кўришса бўлди, Аэга ҳеч ким шафқат қилмайди. Ахир, гап фақат олов ёндириб олишнинг қийинлигида эмас-ку! Гап шундаки, Их энди Аэга ишониб бўлмас экан, деган фикрга келиб қолади. Бу эса энди букри ҳеч кимга керак эмас, уни қатл этмоқ зарур дегани бўлади.

Аэ ҳамма нарсани бўйнига олиб қўйди. Аммо у, одатда ҳозирги замон маданиятли кишиларидек ўзини ҳар ёққа уриб, йиғлаб-сиқтаб ўтирмади.

...Кшуа, Галя, Вовалар шоҳли маъбуд зиёратгоҳига кириб келишганда, у ерда ним қоронғилик эди. Неандертал аста-секин қоронғиликка кўзини ўргатиб олгач, энгашганча олдинга, то букри билан тўқнашиб қолгунча дадил юриб бораверди.

Аэ Кшуанинг ёлғиз эмаслигини кўриб, қўрқувдан титраганча Галя ва Вовага боқиб турди-да, кейин ўзини ерга отди.

Болалар унинг букри гавдасини ва ғордан узоқ вақтдан бери ташқарига чиқмай яшаганлигидан саргайиб кетган юзини томоша қилишди.

Кшуа гапирмагунча ҳамма жим ўтирди.

— Зуу хриа Аэ!— деди у.— Джуу!

Букри бор гавдаси билан титрар, жавоб қилмай ерда ётарди.

Кшуа, сизлар ҳам гап қўтинглар дегандек, Вова ва Галяга қаради.

Тутарев негадир чаккасини қашиди. Кейин майини овозда Кшуа айтган сўзларни қайтарди.

Букри Кшуа, Вова ва Галяга ҳамон ишончсизлик билан қараб турар, гапирмас эди.

— Джуу, Аэ!— деди Галя ерда ётган Аэнинг елкасига қўлини текизиб.

Қизиқ, букри шу заҳоти ўрнидан туриб ўтирди. Афтидан, ҳозирча унга ўлим хавф солиб турмаётганига ишонч ҳосил қилгандек эди.

— Фуа и!— ҳайратдан қотиб турган Аэнинг оғзидан чиққан биринчи сўз шу бўлди.

Кшуа, албатта, гулханнинг ўчиб қолганини аллақачон пайқаган, аммо бундан Аэнинг қанчалик аф-

сусланаётгани, изтироб чекаётганини кўргандан кейин унинг бошига қандай қора куплар соя ташлаётгани ҳақида ўйланиб қолди. О, Их шафқатсиз! У бу ишни кечирмайди.

Ҳа, келгиндиларнинг қиладиган бошқа ишлари қолмаган эди. Уларнинг шохли маъбуд зиёратгоҳида яшириниб туриш ҳақидаги умидлари энди пучга чиққан, бу ер улар учун энг хавфли жой бўлиб қолган эди. Агар бу ерга Их бостириб келиб қолгудек бўлса борми, буларни кўриб ғазаби баттар қайнаб кетади ва тўртталовига ҳам шафқат қилиб ўтирмайди. Қанақасига шафқат қилсин, Каа муу қабиласига бунчалар азият келтирганларнинг бир ерга йиғилишиб олишгани тасодиф бўлмайди-да. Бири оловни сақлай олмаган, бошқа бирови муу пайдо бўлганида ўринсиз ботирлик кўрсатиб қўйган, келгиндилар бўлса буларнинг иккаласини ҳам ўз ҳимоясига олиб туришибди.

— Бу ер мунча қоронғи экан?— ҳушига келди Вова.— Ҳа, илгари гулхан ёниб турарди-ку.

— Кўриб турибсан-ку гулхан ўчиб қолипти,— деди Сверчкова.— Ёнингда гугурт йўқмиди?

— Ёнимда-ку, йўғ-а, аммо анжомларимизнинг ичида бўлиши керак.

— Нам тортиб қолмадимикан?

— Бу ер қуруқ экан-ку — доим олов ёниб турган жой.— Вова шундай деб нари кетди.

Аэ бўлаётган воқеаларга бепарво қараб турди. Лекин Вова қайтиб келиб ўчоқдаги қуруқ шохчаларга ўт қўйганида ҳайратдан қичқириб юбориб, ўзини ерга отди. Келгинди қандайдир сирли нарса билан олов пайдо қилди-ю Аэни ажал сиртмоғидан қутқариб қолди.

Бу ҳолдан Қшуа ҳам Аэдан баттар довдираб қолган эди. У қўрқув аралаш ҳайрат билан дам Вовага, дам қайтадан ловиллаб ёнаётган гулханга, дам Галяга қарарди.

Аэ қувониб кетганидан анчагача ўзига келолмади ва ўрнидан тураётиб Вовага миннатдорчилик билан тикилди. Кейин у қандайдир овозлар чиқариб гулхан атрофида сакраб-сакраб айлана бошлади. Кейин чарчаб ерга ўтириб қолди. Аэ озгина ўтириб дам олгач, горнинг нариги бурчагига қараб кетди.

Бўкри қучоғида бир нималарни кўтариб келиб, уларнинг оёқлари остига ташлаганида Галя ҳам, Во-

ва ҳам бундан ҳайрон бўлиб қолдилар. Бу болаларнинг анжомлари эди.

— Болғачамиз-ку!— хурсанд бўлиб деди Галя.— Отвертка ҳам, қошиқ ҳам, санчқи ҳам... Буларнинг энди бизга кераги йўқ!

— Нега энди?— деди ранжиб Вова.— Санчқи билан фақатгина овқат ейилади деб ўйлайсанми?

— Бошқа нима қилиш мумкин?

— Эҳ, каллаварам! Биз уни альпинистчасига ишлатамиз — тик қояларга осонгина чиқиш учун уларни қозиқ ўрнида қоқиб фойдаланамиз. Тушундингми? Кел, бу ердан тезроқ чиқиб кетайлик, биз олдинга қараб юришимиз керак. Бу ерга Иих келиб қолиши мумкин. Кетдик, Кшуа!

Вова кийиклар зиёратгоҳини тарк этишдан олдин Аэга гугуртдан қандай фойдаланишни ўргатди у гугурт донасини чақиб, қуруқ шохчалар тўдасига тегишти ва гулхан ёқди. Гугуртнинг бир қутисини Вова ўзи билан олиб кетди.

Кшуа, Вова, Галя букри билан хайрлашиб, бир вақтлар ёввойилар ўғирлаб олган анжомларини ҳам ўзлари билан бирга олишиб ёрдан чиқдилар.

Неандертал ташқарига чиқиб, қайси йўлни танласам экан, дегандай бирпас ҳаракатсиз жим қотиб турди. Энди Кшуа ўз кучига ишонч ҳосил қилганини, ўзини ва ўзининг ҳимоячиларини омон сақлаш йўлида ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтишга тайёр эканлигини юзларидан пайқаб олиш мумкин эди.

У қўлларини ишонч билан силтаб:

— Джжий!— деди.

ЎТТИЗИНЧИ БОБ

КЕЧКИ САЙҲОНЛИК ДАВРИ ВАКИЛИ ХУСУСИДА

Кшуа дақиқа сайин соғайиб борарди, болалар кўз ўнгида бундан атиги бир-икки соатгина олдин қон йўқотишдан ҳолсизланиб қолган ўша неандертал ўрнида энди ҳар қандай ёвчи мажақлаб ташлашга қодир ҳақиқий овчи турар эди.

У шунчаки соғайиб қолмасдан, ҳаракатчан ҳам бўлиб қолганди. Кшуа сўқмоқдан бораркан дам-бадам ҳар томонга қараб қўяр, қўли билан олисдаги буралиб-буралиб ётган сўқмоқларни, қалашиб ётган қояларни кўрсатар ва гўё Вова билан Галя тезроқ

ҳаракат қилишмаса, бу чиройли манзаралар бир лаҳзада йўқолиб қолиши мумкинлигини болаларга ҳадеб тушунтирмоқчи бўларди.

— Бутундай ўзгариб қолди!— жилмайди Галя Кшуа томонга боши билан имлаб.— Гўё уни бошқасига алмаштириб қўйишгандай. Чиндан ўзимикин?!

— Биз ёнида бўлсак у унчалик қўрқмайди,— деди хотиржамлик билан Вова.— Агар анави, ғор айиғи билан яккама-якка дуч келиб қолса, унда бошқа...

— Ёки мамонт билан,— хўрсинди Сверчкова.

Вова унинг бу гапига афтини бир буриштирди-ю, аммо ҳеч нарсa демади. Сверчковага танбеҳ беравериш роса жонига теккан эди, шунинг учун ҳам бу сафар қўл силтаб қўя қолди.

Кшуа шошиларди. У Ихга рўпара келиб қолмаслик учун қўлидан келган ҳамма чораларни кўрмоқчи бўлаётгани аниқ эди. Бўлиб ўтган воқеалар туфайли бошлиқ ва қабиладошларидан хавфсираётганига таажжубланмаса ҳам бўларди.

Қаҳрамонларимиз юриб бораётган сўқмоқ бир жойга етганида икки томонга ажралиб кетди.

Неандерталларнинг ҳали ўчмаган изларига қараганда, улар тўғрига кетишганди. Шунинг учун ҳам Кшуа бошқа сўқмоқдан юришга қарор қилди. Бу сўқмоқ аста-секин кичикроқ бир воҳага бошлаб бора бошлади.

Вова пастга қиялаб кетган бу йўлни илгари пайқамаганига ҳайрон бўлди.

Галя ҳам тўхтади-да, кафтини пешонасига соябон қилиб узоқларни кузатди. У олдин воҳага разм солди ва бир нарсадан ҳайрон бўлгандай Вовага қаради.

— Бу ерлар менимча ботқоқлик бўлса керак,— деди қиз ўз сўзига ўзи ишонқирамай.— Кўряпсанми ҳов анави жойни — қўнғир рангда ялтираб турибди?

— Мамонт кўринмаяптими ишқилиб?— деди Вова ўзини билмаганга солиб.

— Мен жиддий айтаётибман,— хафа бўлди Сверчкова.— Ишонмасанг қараб кўр.

— Кшуа ай!— деди анчадан бери болаларни кузатиб турган учинчи ҳамроҳлари.— Кшуа ай, пхаа, Яудж. Офх, Яудж, Аль!

— Кетдик, кетдик,— қўл силтади Вова Галяга беписанд қараб қўйиб.— Ботқоқдан қўрқади-я тагин?

— Мен қўрқмайман!

Улар эҳтиёткорлик билан қум устидан оҳиста

юриб кетишди. Каа муу қабиласининг ғори йўловчиларнинг орқа томонида қолиб кетди.

Улар воҳага тушиб келгунларича қирқ минутлар чамаси вақт ўтди. Сайёҳлар келган жойларида тўхташиб, босиб ўтган йўлларини гўё ўлчаб кўришмоқчи бўлишгандай беихтиёр орқага бурилиб қарашди.

Улар ҳозиргина юриб келган сўқмоқни илғаш осон эди, чунки бу йўлнинг ёввойи бута чангалзорлари орасидан бўртиб чиқиб турган қоялар шундоққина кўриниб турарди.

Вова оғир хўрсинди. Унинг бу хўрсиниши ҳозиргина қийин нишабликдан эсон-омон тушиб олганидан енгил тортаётганиданми, ёки яқиндагина учаловига даҳшат солиб турган хавфнинг яна эсига тушиб кетганиданми, ёки бедарак кетган болагинасига аччиқ-аччиқ кўз ёши тўкаётган ўша қадрдон уйидагилар эсига тушиб кетганиданми, буни билиб бўлмасди.

Галя ҳам хўрсиниб юборди ва блузкасининг енгил билан пешонасидаги терни артиб қўйди. У диққат билан олдинга, қўнғир ранг ботқоқ бўлиб кўринган томонга кўз ташлади. Лекин бу ерда ҳеч қандай ботқоқлик йўқ экан. Унинг кўзига чалинган нарса каттагина қўнғир ранг харсанг тош экан. Энди у яна ҳам қорароқ бўлиб кўринар, аниқроғи, қорамтир тус олиб бораётганди. Бу харсанг тош чириётган ўт-ўланлар орасида яққол ажралиб турганидан мағрурланиб ётгандай туюларди.

— Мана энди,— деди Вова харсанг тошни айланиб қараб чиқаркан.— Сенга қозиқлар ёрдамида тик қоялардан қандай тирмашиб чиқиш машқини ўргатиб қўядиган бўлдим.

— Қани,— жилмайди Сверчкова,— кўрсат-чи!

Вова чўнтагидан отверткани чиқарди-да, ўнг қўлига болғани олиб, отвертка учини тошга қўйди. Кейин у болға ушлаган қўлини баланд кўтариб, отвертканинг дастасига урди.

Кшуа Вованинг нима қилаётганига тушунмасдан ҳайрат билан қараб турарди.

У, бу келгиндига бемаҳалда нима учун ҳам тош майдалаш зарур бўлиб қолганига ҳеч ҳам тушунолмаётган эди. Наҳотки у найза учига қадайдиган учқир тош ясамоқчи бўлаётган бўлса? Нима қиларкан уни? Хавф солиши мумкин бўлган на бирор ҳайвон ва на бирор одам уларга кўрингани йўқ эди-ку, дея ўйлади Кшуа.

Вова бир болға уриб кўриши билан бу тош унча муңчага бўй берадиганга ўхшамаслигини билди.

Бу ҳолни кўриб Сверчкова ўзини йўқотиб қўйди.

— Сенга нима бўлди?— қичқирди Вова қуёш нурларидан кўзлари қамашиб.

Қўрқувдан йиқилиб кетаётган қиз Вованинг қўлидан ушлаб қолди ва секин шивирлади:

— Е-е-ер, қимирлаяпти.

Вова гўё ёнида бир асбоб бору Галянинг тўғри ёки нотўғри гапираётганини шу асбобга қараб билмоқчи бўлгандай ёнига ўгирилди. Сўнг:

— Бунча анқаймасанг?— деди у Кшуанинг ҳеч нима бўлмагандай хотиржам турганини кўриб.

— Тош титраётибди,— яна қаттиқроқ қичқирди Сверчкова.

— Э, қўрққанингдан шундай туюлаётгандир,— дея елкасини қисди бола.— Эй, Кшуа, Яудж!

Кшуа шу заҳотиёқ унинг ёнида пайдо бўлди. Вова ундан ниманидир сўрашга оғиз жуфтлаган эди, гандираклай бошлади, қўлидаги болға билан отверткани янада маҳкамроқ қисиб жойидан жилмоқчи бўлди-ю, қизнинг оёғини босиб олиб, орқага тисарилди. Галя ҳам бу оғриқни сезмай, ранги оқариб ўрнидан турди ва беихтиёр сўйил ушлаб турган неандерталнинг қўлига ёпишди. Кшуа ғаройиб харсангга диққат билан қараб чиқди-да, оҳ тортиб бир неча қадам орқага тисарилиб кетди.

— Аиф! Яудж!— деди у ҳирқираб ва болаларни эргаштириб бу ғалати харсанг тошдан нарига қоча бошлади.

Улар бир неча ўн метр нарига қочиб боришгач, таниш сўқмоқдан юқорига юриб чиқишаётганида гўё ер остидан келаётгандек бир сирли овоз уларнинг эътиборини ўзига тортди. Бу овоз ухлаб ётган одамнинг қаттиқ хуррагига ўхшаб кетарди.

Учалови ҳам беихтиёр тўхташиб, харсангга тикилишиб қолишди.

Харсанг ўз-ўзидан катталаша бошлади!

Бу ғалати воқеадан таъсирланган болалар сеҳрланиб қолишгандек ундан кўзини узолмасдилар. Бу орада харсанг худди уч қаватли уйдек бўлиб катталашди-да, жойидан қўзғала бошлади.

Вова билан Галя альпинистчасига «харсанг қоя»га қанақа қилиб тирмашиб чиқмоқчи бўлишганларини

ва бу махлуқ олдида туриш хавфлилигини энди тушунишди.

Ҳа, агар палеонтологларнинг бу хилдаги махлуқлар бундан юз эллик миллион йил олдинги даврларда яшаган деган маълумотларига ишонадиган бўлсак, ҳозир уларнинг олдида қандайдир мўъжиза туфайли бизнинг давримизгача сақланиб қолган улкан калтакесак турганлигига ҳеч ким шубҳа қилмас эди. Аммо, ҳозир қаҳрамонларимизга илмий мулоҳазалар юритиб ўтиришнинг ўрни эмасди.

Бирон-бир табиатшунос бундай ноёб қонхўр махлуққа дуч келиб қолганида ўз жонини ўйлашни бир ёққа йиғиштириб қўйиб, бу ғаройиб ҳайвонни ҳар томонлама ўрганиб чиқишга ва ҳатто унинг ўткир тишларини, жағларининг очилиш кенгликларини ўлчаб, аниқлашга киришиб кетганини ҳали одамзот эшитмаган бўлса керак. Агар, дунёга донғи кетган олимларнинг ҳам бундай шароитга тушиб қолишганида жуфтакни ростлаб, орқасига қарамай қочиб қолишларини ҳисобга оладиган бўлсак, беш синф маълумотига эга бўлган бу икки ўқувчи ва шахсий варақасида билим олганлиги ҳақида бирор маълумот кўрсатилмаган ушбу неандерталдан нимани ҳам кутиш мумкин. Бироқ, айни пайтда китобхонларга ҳам, китоб муаллифига ҳам ҳеч нарса хавф-хатар солиб турмаганлигини ўйлаб, қаҳрамонларимизнинг нақ ўтакасини ёргудек қўрқитиб юборган бу улкан махлуқнинг қандай пайдо бўлиб қолганлигига биз анча вазмин муносабатда бўлишимиз табиий. Ваҳимага тушишнинг нима ҳожати бор? Бу маст уйқуда ётган бир махлуқ бўлса!

Шундай экан, улар бекорга қочиб қолишди!

Ҳатто чивиндан ҳам беозор кўринган, одамга ҳатто ичбуруқ микробини ҳам юқтиролмайдиган бундай юввош ҳайвондан қўрқиб қочиб кетиш аслида одобга ҳам тўғри келмайди. Унинг ваҳимали ташқи кўринишига келсак, баҳайбат нарсалардан одатдаги қўрқинимиз, холос. Айтайлик, йигирма тонналик бронтозаврни бор-йўғи икки юз грамм келадиган кўзойнакли илон билан ёки бор-йўғи йигирма грамм келадиган чаён билан солиштириб бўлармиди, ахир?

Бу даҳшатли махлуқ бронтозавр эди. У узунлиги тўрт метрча келадиган бўйинининг учига қўндириб қўйилгандек етмиш сантиметрча келадиган бошчаси-

ин ликиллашиб етти метрлар атрофидаги улкан думини уёқ буёққа судради-да, митти мавжудотлар қочиб кетаётган томонга ҳайрон бўлиб қараб қўйди.

УТТИЗ БИРИНЧИ БОБ

УТДА ПИШИРИЛГАН БРОНТОЗАВРНИ АГАР БИР ОЧ ОДАМ ЕЙИШГА ТУШСА, ИККИ ЮЗ ЭЛЛИК ЙИЛДА ЕБ БИТИРИШИ МУМКИНЛИГИ ХУСУСИДА

Учаловларидан қайси бири энг олдин тўхтаганини айтиш қийин. Аммо, ҳаммадан олдин Сверчкованинг гапиргани аниқ, чунки Вова унинг берган саволларига аниқ ва қатъий қилиб жавоб қилди:

— Билмайман!

— Ҳар ҳолда уни нима деб ўйлайсан?

— Эҳтимол, птеродак ёки птеродок...

— Птеродактиль! Қушга ўхшаганроқ бир нарса бўлса керак.

— Э, буларнинг ҳаммаси ўша «ўхшаганроқ»лардан биридир. Бунини билиб бўлармиди. Қшуадан сўрачи, у шу ерлик-ку, ахир.

Неандертал ўз исмини эшитиб, Вовага маъносиз тикилди, найза ва сўйилгани ерга қўйиб атрофга олазарак алаңлади. У болага яна бир қараб олди-да, сўқмоқдан бир неча қадам наридаги сарғайиб ётган бутазорга чошиб кетди. Қшуа жон ҳолатда буталар тагидаги аллақандай ўтларни юлиб йиға бошлади.

— Нима, у жинни бўлиб қолдими?— деди Вова Қшуани хавотир билан кузатиб.

— Йўқ, у очикқан бўлса керак,— дея тушунтирди Сверчкова.

— Менинг ҳам қорним очди,— хўрсинди Вова.

Сўнг бутунлайинча музлатилган махлуқни каттакон музхонадан олиб чиқишаётганини ва уни улкан сихга суқиб баҳайбат гулханда айлантириб кабоб қилишаётганини ўзича тасаввур қилиб кўрди. Вова ҳайвоннинг нақадар улканлигини чамалаб кўриб ҳайратдан воҳ-воҳлаб юборди. Оддий хом чўт қилиб кўрилганида ҳам, бунча гўшт бир одам учун ҳар куни икки юз граммдан берилганида икки юз эллик йилга етар экан. Бу шу дегани эканки, бронтозавр гўштининг охирги — энг мазали бўлагини Вова эмас, балки унинг келажак авлодлари (агар бу гўшт ўша замон

ларгача овқатга ярайдиган даражада сақланиб турса) еган бўларкан.

Қшуа бутазордан қучоғида бронтосавр тишининг ковагига ҳам юқ бўлмайдиган миқдордаги озгина ўт билан чиқиб келди. Бирпасдан сўнг бу ўтга учалови ҳам тўйиб олишди, ҳатто Галя хушхўр таом егандай тамшаниб ҳам қўйди.

Овқатланиб бўлишгач, Қшуа зарурият бўлса яна олиб келишим мумкин дегандек, қўли билан эринибгина ишора қилиб қўйди. Аммо шерикларининг тўйишганини кўргач, қўлини найза ва сўйил томон чўзган эди ҳамки, шу заҳоти қаердандир ғалати товуш эшитила бошлади. Унинг қулоғи гўё шамолда титраётган барг янглиғ яна қалтирашга тушди.

Болалар ҳам зўр бериб қулоқ солишди, аммо бирорта хатарли овозни сезишмади. Қшуа анча зийрак экан. Афтидан, унинг қулоғига чалинган овозлар унчалик хуш ёқмади шекилли, ҳаяжон билан:

— Яудж!— деди.

Вова неандерталга диққат билан тикиларкан, юзидаги ташвишни сезди. Галя ҳаяжонлана бошлади.

— Эҳтимол, у бирон нарсани сезаётгандир,— деди қиз секингина.

Чўнқайиб ўтирган Қшуа ўрнидан турди, чуқур нафас олди, кўзлари ёниб атрофга аланглай бошлади. Агар мабодо шу тобда унинг олдида уч ойлик чўққа бўласи пайдо бўлиб қолганида борми, уни бир лаҳзада кунпаякун қилиб юборгудек вазоҳатда эди.

— Яудж, Яудж,— такрорлади Қшуа ва олдинга интилди.

Болалар чарчашган, овқатдан кейин бир вақтлар пионер лагерида бўладигандек майса устида чўзилгиси келиб туришган бўлса ҳам, унинг кетидан эргашишди. Энди улар илгаригидан кўра илдамроқ юришарди. Улар нега бу қадар тез ҳаракат қилишаётганини: овқат шунчалик куч бахш этдими ёки бошқа нарсани билиш қийин эди. Йўқ, муаллиф ўз виждониши гумонлар билан кўмиб юборишни истамайди, гўё бу ерда ҳаракатлантирувчи асосий куч бўлиб хизмат қилаётган нарса — оддийгина қўрқув эди, яъни уларнинг тасаввурича орқаларидан изма-из қувиб келаётган ўша махлуқ ошқозонининг тўридан жой олиб қолиш хавфидан туғилаётган қўрқув, гулхан чўғида жимгина кавоб бўлиши ва бутун бир Каа муу қабилисига шоду хуррамлик бахш этиш мумкинлиги хусу-

сидаги ваҳима эди. Хуллас, қаҳрамонларимизнинг қадамлари тобора тезлашиб борди ва улар бора-бора орқасига қарамай қочишаётганларини ўзлари ҳам пайқаб қолишди.

Баъзан бошқалар олдида ўз ўғлининг ҳеч қачон қолоқлар сафида бўлмаганлигини эслатиб ўтишни яхши кўрадиган Тутаревнинг ота-оналарини осонгина тушунса бўлади, албатта, чунки Тутаревни бир кўрган одам ҳақиқатан ҳам бу бола илғорлар сафида бўлишини яхши кўрса керак деган фикр туғилади.

Баъзилар эсанкираб қолиш — муваффақиятлар самарасидир дейишади. Фақат бундай фикр ҳамма вақт ҳам ҳақиқатга тўғри келавермас экан шекилли. Ҳар ҳолда, Галя, Вова ва Қшуа бронтозавр турган жойдан икки ёки икки ярим километр нарига қочиб боришди. Галя кўнғир ботқоқликдек бўлиб кўринган ўша водийга олиб борадиган сўқмоқдан кетишаётганини англагач, кўнгли таскин топди. Демак, айрим ҳолларда эсанкираб қолиш ваҳиманинг натижаси, ваҳима эса ҳеч қачон муваффақият билан бирдай нарса сифатида қаралган эмас, деган гап балки тўғри.

— Бу қанақаси бўлди,— деди Вова нафаси тикилиб, қочаверишиб бир оз дам олиш учун тўхташгандан сўнг.— Биз ҳозиргина шу ердан ўтган эдик-ку!

— Эсингни ебсан,— деди Галя қўлини силтаб.

— Ҳозир бунинг вақти эмас,— афтини буриштирди бола.— Каркидонимизни кўрдингми?

— Қанақа каркидон?— тушунмади қиз ва қуёш нуридан ярқираётган узоқ-узоқларга тикилиб турган Қшуага қаради.— Сен уни масхара қилишга ўтма,— деди сўнг қиз хафа бўлиб.

— Умуман, паспортнда нима деб ёзилганини билмайману, лекин унинг нималигини кўриб турибман.

— Нимани гапиряпсан, қани у?— деди қиз шивирлаб.

— Ҳув анави, ерда!— дея Вова қўлини олдинга чўзди. Фақат шундагина Сверчкова бояги махлуқнинг аввалгидай ўша водийда ётганини кўрди.

Қиз бу ғалати томошадан кўзини узоқмай қолди. Аммо қалбини бир нарса кемирарди.

Ахир, улар бу даҳшатли махлуқдан қўрқиб қочиб келишаётган эди, у бўлса, ҳатто жойидан ҳам қимирламапти.

Бу улкан махлуқ ундан қочишаётган майда жон-

зотчаларга эътибор беришни ўзига эп кўрмаётгандай эди. Фақат бу жонзотчалар унинг офтоб тигида мазза қилиб ётиб, бундан бир юз йигирма йил олдин, яъни ўтган замонда улкан кўл бўлиб, ҳозир кичкинагина кўлмакка айланиб қолган таниш кўлда эндигина қирқ ёшга кирган, ҳали эмизикли укачаси билан ўйнаш қандай мароқли эканлигини эслаб ётишига халақит беришаётган эдилар. Бечора укасини эса, тиронозаврлар еб қўйишганди. Энди ҳеч кими қолмаган махлуқ қорнини бир амаллаб тўйдириш умидида ўтлоқ қидириш билан ўзини овутиб юрар эди.

Бронтозаврни яна ҳали анча кузатиш мумкин эди. Аммо, бундай пайтларда бирор чора кўришга ўрганиб қолган Қшуа махлуқ гапимни эшитиш уёқда турсин, кўнглимдагини ҳам сезиб қолади деган хаёлда аста шивирлади:

— Аиф!

Болалар унинг ишорасига амал қилиб, қўли билан кўрсаётган томонга бурилишди. Неандертал маршрутни ўзгартириб, юриб келган йўлнинг қарши томонига қараб кетишни таклиф қилаётган эди.

Улар икки километрдан сал ортиқроқ масофани бир соатча вақт ичида аранг босиб ўтдилар. Секин юраётганликларининг сабаби чарчашганликларидан ёки водийда ўтлаб юрган махлуқнинг уларга безарар эканлигини билганларидан кейин хавотир олмай қўйганларидан бўлса керак. Аммо булар ҳаммаси ҳали қаҳрамонларимиз хавф-хатардан батамом қутулди деган гап эмасди. Улар Каа муу қабиласининг овчилари қаердадир шу яқин атрофда дайдиб юришганини ва улар у ёввойилар билан дуч келиб қоладиган бўлса оқибати нима билан тугаши мумкинлигини жуда яхши билишарди.

— Неандерталларнинг нега қочиб кетишганини тушундингми?— сўради Вова дам олиш учун тўхтаб майса устига ўтиришганларида.

— Энди тушундим,— жавоб қилди қиз.— Улар қўрқиб қочишганга ўхшайди...

— Ҳа, қуролларини ташлаб қочишганларига қараганда роса ўтакалари ёрилиб кетган бўлса керак.

— Албатта-да. Бунақа сўйилу найзалар билан бирон нима қилиб бўлармиди анавини...— Галя махлуқни нима деб аташни билмай чайналди.

— Биласанми,— жилмайди Вова,— кел, уни Ма-ша деб атаёмиз!

— Борди-ю, у Маша эмас, Миша бўлса-чи?
— Нима бўпти. Бари бир хафа бўлмайди.
— Маша бўлса, Маша-да,— елкасини қисди Сверчкова.— Менга барибир.

УТТИЗ ИККИНЧИ БОБ

АХЛОҚ-ОДОБ ХУСУСИДА

Ҳар томонга аланг-жалаңг бўлиб безовталанаётган Қшуа, бир оз еңгил тортгандек уҳ деб қўйди. У қизнинг елкасига еңгилгина туртиб, ўтирган жойларидан бир неча метр нарида кўринар-кўринмас учи чиқиб турган қояни қўли билан кўрсатди. Галя чурқ этмасдан сўқмоқчадан ўша томонга чошиб кетди. Қшуа кўрсатган жойга бориб, бир нимани диққат билан кузата бошлади, кейин чапак чалиб юборди-ю, яна орқасига қайтди.

— Вова-а-а!— хурсанд бўлиб чақирди Галя чошиб келаётиб,— тунашга ажойиб жой топилди! Ғоят ажойиб шинамгина ғор, фақат мебеллари йўқ, холос.

Ҳақиқатан ҳам бу кичик ғор очиқ ҳаводаги ҳар қандай жойдан минг карра афзал эди. Унинг кенглиги тўрт, узунлиги — икки метрча, баландлиги эса деярли бир ярим метр чамасида эди. Унда бемалол ўтирса бўлар, юрганда эса фақат бир оз эгилишга тўғри келарди.

Галя дарров қизғиш-кўкимтир мох қопланган ерга ётиб олди. У қўлларини боши остига ёстиқ қилиб қўйиб, ўйланқираб ётди-да жилмайди:

— Бирам юмшоқки!..

— Ёстиқ қўйиб берайми?— ғамхўрлик билан Сверчкованинг устига энгашиб сўради Тутарев.— Балки, бир пиёлагина қаҳва ичарсиз? Балки телевизор томоша қиларсиз?

— Эҳ, Вова, мен ҳозир жон-жон деб...— қиз оҳ тортиб юборди.— Биласанми, қани энди бўм-бўш бир хона бўлса...

— Хона бўлса? Мен эса, омборхона бўлса ҳам рози бўлардим. Агар томи илма-тешик бўлсаям, ҳатто шаррос ёмғир уриб турсаям майли эди...

Вова ястаниб ётган қиз ёнига ўтирди-да, Қшуага боқди. У бамайлихотир ғорнинг тўрида найзасини ёнига қўйиб, мох босган бир юмалоқ тошга ёнбошлаганча ётарди. Сўйил оёқлари тагида эди.

— Мановинга шу ер ҳам жуда маъкул,— боши билан Қшуани имлаб кўрсатди Ёверчкова.

— Нимаям дердик: неандертал-ку! Маданият деган нарсанинг кўчасидан ҳам ўтмаган.

— Бундай ўйлаб қарасанг кайфинг учади, Вова. Ёши ёшимиздан икки ҳисса катта-ю, ўқиш у ёқда турсин, ҳатто бирорта ҳарфни ҳам билмайди-я.

— Кўпайтириш жадвали ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлади.

— Қшуа, икки карра икки неччи бўлади?— сўради Галя қатъий.— Шошилма, шошилма, ўйлаброқ айт.

— Қшуа ай,— бошини ирғади неандертал.— Офх ай, Аль ай!

— Уят-э, уят,— таъна билан бош чайқади Вова.— Шундай кап-катта амакн-ю, бошида алиф ҳам йўқ.

— У биз томонда бўлганида, катталар мактабига қатнаган бўларди,— жилмайди Галя.

— Ўҳ-ҳе! У мактабга борадиган бўлгунча, қанча ўқиши керак. Ундан кейин, менимча, ҳозир кечки мактабларда биринчи синф бўлмаса керак.

— У олдин тайёрлов синфига қатнаган бўларди.

— Тайёрлов синфига,— қайтарди Тутарев ва жонланди.— Ёсингдами Галя, сен бир вақтлар неандерталларга рус тилини ўргатишни таклиф қилган эдинг.

— Шундай эди шекилли.

— Хўп, шундай бўлса, менда бир таклиф бор: кел, бу ишни Қшуадан бошлаймиз! Албатта, ҳозир ҳеч нарсани билмайди, аммо у билан жиддий шуғулланилса...

— Қшуа пхаа,— деди неандертал ўзининг исмини эшитиб.

— Пхаа, пхаа,— жиддий такрорлади Тутарев.— Дам олиб ётишни бас қил. Ишлаймиз энди! Ҳудж!

Қшуа сўзсиз бунга бўйсунди ва Вованинг ёнига қўл чўзса етадиган масофагача яқин келиб ўтирди.

— Шошма, Тутарев,— деди қиз,— нима, энди ўқитувчилик қилмоқчимисан?

— Нима бўпти?

— Кулгили-да бу.

— Кулгили жойи йўқ бунинг.

— Албатта кулгили-да, тўртинчи синф ўқувчиси бўлсанг...

— Бешинчи!

— Майли, бешинчи бўлсин. Бешинчи синф ўқувчиси — ўқитувчи эмиш.

— Ҳа, мен сенинг учун бешинчи спиф ўқувчиси-
ман, унинг учун ҳақиқий академикман, билдингми?

— Билдим,— деди Сверчкова ва ўзини тутолмай
пиқиллаб кулиб юборди.— Академик Тутарев ўзининг
биринчи лекциясини бошлайди. Қани, қани, кўрайлик-
чи, нима қилар экансан!

Галя ётган жойидан туриб; диққат билан эшитиш-
га ҳозирланди... ҳатто бу ҳолдан уялиб кетган Вова-
ни йўтал тутиб қолди.

— Хўп, бўпти,— қошларини қатъий чимириб де-
ди Вова.— Кшуа, қани бошладик, сен ҳам такрорла:
онам уйда.

Кшуа Вованинг кўзларига ихлос билан жимгина
тикилиб қолди:

— Кшуа!— овозини бир оз кўтарди бола.— Айт:
онам уйда. Қани, ҳа?!

— Ҳа!— дея қайтарди Кшуа ва иложсиз қолган-
дай Галяга бурилиб қаради.

— Академик Тутарев,— деди Сверчкова,— муваф-
фақиятларингиз ёмон эмас — ўқувчингиз ҳозироқ
«Ҳа-ҳа»лашни ўрганиб олди!

— Сверчкова, ҳалақит берма! Умуман, қирқ ми-
нутча жим ўтиргин.

— Ўзинг дарсда жим ўтирганмисан?

— Халақит берма. Кшуа, сўзимни қайтариб айт-
чи: онам уйда, қани, ҳа?

Кшуа яна қизга қараб олди-да, ғамгин:

— Ҳа-а...— деди.

— Шуям ўқитувчи бўлди-ю,— хўрсинди Сверчко-
ва,— сен ундан электрофикация деган сўзни айтишни
сўраб кўрмадинг-да! Ўргатишни энг оддий сўздан
бошлаш керак. Кшуа,— деди қиз ёввойи одамга бу-
рилиб...— «ку-ку», дегин-чи,— деди.

— Уку!— қайтарди нсандертал ва шу заҳоти юзи-
да ташвиш аломати пайдо бўлди, сўнгра у мурувват
қилаётгандек қизнинг елкасига қўлини қўйиб:
«Ук!»— деди.

Болалар сўзсиз бир-бирига қараб олишди. Вова-
нинг кўзларидан унинг бу ишдан ҳафсаласи пир бўл-
гани, гўё энди у педагоглик фаолиятидан юз ўгириб,
Кшунинг билимини ошириш ташвишларини Сверч-
кованинг зиммасига юклашга тайёр турганлиги кўри-
ниб турарди. Аммо қизнинг ҳолати ҳам бундан қо-
лишмасди.

Болалар нима қилишларини билишмасдан гаранг-сиб туришганида, Қшуа горнинг чеккасига эмаклаб борди-да, бошини ташқарига чиқарди. У олдин бир томонга, сўнгра бошқа томонга диққат билан қараб чиқди, кейин орқага қайтиб келиб, Вова билан Галянинг олдига чўнқайди.

— Давом эттирамиз,— деди Вова қовоғини солиб.— Қшуа, қайтаргин-чи: онам уйда.

— Эҳ, Вова,— хўрсинди Свєрчкова,— бўғинлаб айтсанг-чи, айтиш осонроқ бўлади. Мана, қара! Қшуа: о—на, о—на дегин-чи.— У немис тили ўқитувчиси дарс тушунтираётганда қилганидек, ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини ҳавога кўтарди.

— О-нн-а!— деди баланд овоз билан неандертал қизнинг кўзига ихлос билан боқиб.— О-нн-а!

— Кўрдингми?— деди Вова Свєрчковага бурилиб.— Унинг ҳозирданоқ унча-мунча нарсага ақли етиб бораётибди! Қшуа, о-на, дегин-чи.

— О-нн-а!— деди Қшуа яна-да баландроқ овозда ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғи билан чап қўлининг кўрсаткич бармоғини чертиб.

— Ҳа-я,— у анча-мунча нарсага тушуниб қолипти. Энди у «О-нн-а» деган сўз бармоқни англатар экан, деб ўйлапти. Агар иш шундай давом этадиган бўлса, Қшуа алфавитни ўрганишни эллик йиллардан сўнг бошлар экан ва яна ундан йигирма беш йилдан кейин бўғинлаб ўқийдиган бўларкан.

— У мутлақо айбдор эмас,— деди Свєрчкова.— Бизнинг ўзимиз уқувсиз ўқитувчилармиз. Балки, ҳақиқий ўқитувчи бўлганидами, ҳар ҳолда унга ақалли бирор нарсани уқтира олар эди.

— Қани, яна бир марта уриниб кўрайлик-чи,— деди Вова қошларини чимириб.— Менга қара, Қшуа, санашни ўрган! Бу жуда осон: бир, икки, уч... Қшуа, бир дегин-чи?

— Ир-р,— қайтарди ёввойи одам боладан кўзини узмай.

— Яшавор-э, Қшуа!— суюниб кетди Вова ва хурсанд бўлганидан неандерталнинг елкасига қоқиб:— Яша,— деб ҳам қўйди.

— Шаа!— дея жилмайди неандертал ва ўқитувчисининг ҳозиргина қилган қилиғини қайтарди. Шогирдининг бундай ҳатти-ҳаракатидан Вова бир зумда

горнинг тўридаги бурчакка бориб тушди ва бошининг лат еган жойини силай-силаё ўрнидан турди.

— Натижа ёмон эмас!— Сверчкова шундай деди-ю, беихтиёр неандерталдан нари тисланди.

— Бунақа муваффақияти учун унга иккиям қўймас эдим.

Галя Кшуанинг бундай қобилияти ҳақида Тутарев айтган баҳони эшитгач, ёввойи одамнинг юзида қўрқув аломати акс этганини пайқаб қолди:

— Икки баҳо қўйиб уни қўрқитиб юбординг-ку,— жилмайди қиз.

Бу орада Кшуа, нимагадир диққат билан қулоқ солиб, гор четига эмаклаб борди ва чаққонлик билан сўқмоққа сакраб тушиб паст овозда чақирди:

— Офх, джий! Аль, джий!

Болалар гордан чиққанларида уларнинг олдида даҳшатли бир манзара намоён бўлди: сўйилини кўтарганча Уау ва унинг кетидан Каа муу қабиласининг овчилари чопиб келишмоқда эдилар.

УТТИЗ УЧИНЧИ БОБ

КШУАНИНГ ОСОНЛИКЧА ЖОН БЕРМАСЛИККА ҲАРАКАТ ҚИЛГАНИ ҲАМДА ВОВАНИНГ ГАЛЯГА ҲАВАСИ КЕЛГАНИ ХУСУСИДА

Энди бу аҳволдан қутулиб чиқишнинг сира иложи йўқлиги шундоққина кўриниб турар ва вазиятни чамалаб кўриш учун болаларда бир зум ҳам вақт йўқ эди. Вова, Галя ва Кшуа қаҳрамонлик намуналарини кўрсатиб курашганларида ҳам йигирмата сўйил билан қуролланган неандерталлар тўдаси ила бўладиган тўқнашув яхшиликка олиб бормасди. Ақалли дуранг натижага ҳам умид йўқ эди. Каа муу қабиласининг овчилари болаларни Кшуани ўлимдан асраб қолганлари учунгина ҳам омон қўйишмасди.

Вова Кшуага тикилди ва юраги дукиллаб уриб кетаётганига қарамасдан, вужудига аллақандай куч киргандай бўлди. Кшуа ҳам бир зумда ўзини ўнглаб олди. Афтидан, у энди нима бўлса бўлар, бир бошга бир ўлим деяётгандек, жанговар қиёфага кирди. Ундаги бу ўзгаришни Галя ҳам пайқади.

— Орқароқда тур,— деди Вова қизга. Мен уларни чалғитишга уриниб кўрай-чи.

Сверчкова Вованинг ўз қўли остидаги одам эканлигини унутди-ю, итоат қилиб орқага тисланди.

Вова бир қадам олдинга чиқди ва бутун иродасини ишга солиб жилмайди.

— Каа муу!— дея хитоб қилди у, баланд овоз билан.— Зуу хриа!

Унинг бу гапига ҳаммаёқ сув сепгандек жим бўлди қолди.

Бола яқинроқда турган Уау ва Ихга диққат билан тикилди. Улар қўлларида сўйиллари билан Вовага тик қараша олмас юзларида жанговорликдан кўра кўпроқ саросималик акс этиб турарди.

«Нима бало,— ичида ажабланди бола.— Гўё оғзиларига талқон солиб олишгандай жим туришибди-я. Аммо, мен ҳозир гапиришим керак. Ақалли, сўлоқмондай кап-катта одамларнинг ожизгина бир қизни ўлдиришлари уят бўлишлигини уларга тушунтиришим керак».

Вова энди ўзини ўйламай қўйган эди.

— Каа муу!— қайтадан гап бошлади бола.— у Галя томонга қўлини узатиб кўрсатди.— Аль... Кшуа... э-э-Аль,— Аль Кшуа, ҳалиги, ай!— у ўз фикрини ҳар ҳолда бир амаллаб ифодалаганига қувониб баланд овозда қайтарди:— Аль Кшуа ай! Кшуани омон сақлаб қолган мана шу-да, ахир. Сизлар билан ҳам э-э... мии кии. Бизларни ўлдирманглар!

Кутилмаганда Уау олдинга чиқди. Ў бўшашиб Вовага яқин келди ва бола унинг ҳолатидан неандерталнинг куч ишлатмоқчи эмаслигини, бунинг устига унинг сўйил ушлаган қўллари ҳам шалвираб турганини пайқади.

Кшуа ҳам бу қабиладошининг дўстона кайфиятга кирганлигини кўриб, таёғини ластга туширди-да, Уаунинг кетидан юрди.

Бу орада Уау таёғини ерга ташлаб, қандайдир сўзларни гўлдирай-гулдирай Галянинг олдига келди. Унга шубҳали қараб, Кшуанинг қўлини олмоқчи бўлган эди, у қабиладошини бор кучи билан итариб юборди. Уау ерга ағдарилиб тушди.

«Тамом бўлдик!— деб ўйлади Вова юраги эзилиб.— Энди улар биз билан ади-бади айтишиб ўтиришмайди!»

Аммо, шу пайтда ақл бовар қилмайдиган бир ҳол

юз берди. Уау ўрнидан туриб, донг қотиб қолган неандерталларга фақат иккитагина сўз айтди:

— Кшуа хи!

Шу иккитагина сўз ёввойи одамларнинг бир зумда қуроллари ташлаб, ерга чалқанчасига ётиб олишлари учун кифоя қилди. Ҳатто Каа муу қабиласининг аъзолари тобе бўлган ва қабила ифтихори ҳисобланган мағрур Их ҳам ўзини тошли сўқмоққа ташлади.

Болалар бу жангари ёввойиларнинг бирдан бундай, қулларча ерга қапишиб қолганлигининг сабабини тушунолмасдан жим туришарди. Афтидан, бу ҳолга ҳаммадан кўпроқ Кшуа ажабланаётган эди, чунки у қабиладошларининг ниятларини тушуниб етган эди.

— Темирни иссиғида бос, деганлар,— деди секингина қиз тақдирнинг бундай ғалати, қалтис ўйини туфайли беҳосдан юввош бўлиб қолган неандерталлар энди зиён-заҳмат етказмаслигига ақли етиб.

Галя ерда ётган Ихнинг ёнига келиб ўнг қўлини унинг бошига қўйди. Бошлиқ сесканиб тушди-ю, аммо қимир этмади. Қиз шу ҳаракатини яна бир қайтарганидагина Их бошини кўтариб, ёнида ҳали ҳеч ким билмайдиган ўша ажойиб қиз турганига ишонч ҳосил қилди.

Их истамайгина ўрнидан турди. Кшуага салгина кўз қирини ташлаб орқага бир қадам тисланди. Сверковага ҳам шубҳали қараш қилди-да қўрқалиса ўша сўзни қайтарди:

— Кшуа хи?

— Кшуа хи!— қайтарди Кшуа. У ўзини хаёлан ўлдим, деб ҳисоблаб ўша кундан бери бошлиқ билан гаплашмай юрган эди. У энди тап тортмасдан бошлиққа яқинлашди ва:— Кшуа хи Аль!— деди Ихнинг кўзига маънодор тикиларкан, Сверкова томонга боши билан имлаб.

— Каа муу!— қичқирди Их.— Аиф!

Неандерталлар Ихнинг оғзидан охирги сўз чиқиши билан дик этиб ўрниларидан туриб ўтиришди.

Энди йигирма нафар овчилар тоғ сўқмоғида саф тортиб турар, уруш қуроллари ҳисобланмиш таёқлари ва найзалари оёқлари остида қалашиб ётарди.

— Кшуа хи!— деб қичқирди Уау, панжаларини ёзиб боши узра кўтараркан.

— Кшуа хи!— қайтаришди ёввойи одамлар.— Хи! Хи! Хи!

— «Хи-хи»лайдиган вақтини топганини қара буларни,— деди Вова ўзича елкаларини учириб. У Галянинг ёнига келиб, жилмайди:— Мана кўряпсанми, энди улар биздан қўрқмай қўйишди!

Сверчкова одамгарчилик юзасидан болага бошдан-оёқ разм солиб чиқди, аммо бу вақт бошлиқ унинг эътиборини чалғитиб қолгани учун унга жавоб қилолмади.

Их қўлини қизнинг елкасига қўйиб, қабиладошлари томон бурилиб қичқирди:

— Аль хи Кшуа!

— 'Аль хи!— қайтаришди неандерталлар.

— Қичқиришнинг нима ҳожати бор экан?— афтини буриштирди Вова.

— Ҳаммаси шундоққина ёнида туришибди-ку.

Шу тобда Тутаревнинг қалбини ўлимдан омон қолганлиги учун қувониш ўрнига қандайдир норозилик ҳисси чулғаб олди, ҳа, бунди, яъни ҳозир Каа муу қабиласи овчиларининг оғзидан исми тушмай қолган бу қизга нисбатан Вованинг ички бир ҳасад билан қараётганини ўта сезгир психологгина пайқай олиши мумкин эди. Бола албатта Сверчковага нисбатан пайдо бўлган бундай эҳтиромнинг негизини яхши тушунарди. Ёввойи одамларнинг Галяга ўликлари ҳам тирилтириб юборишга қодир бўлган ғайри табиий бир жонзот сифатида қараётганларини ҳатто чақалоқ ҳам билар эди! Ахир ўлим оғзидан қайтган Кшунинг қандай тирилганлигини Тутарев жуда яхши биларди.

Не илож, шундай тоифа одамлар борки, улар бошларидан ажойиб кунларни кечириб турган бўлсалар ҳам, бундан кўнгиллари тўлмай, ўз тақдиридан шикоят қилиш ва зорланишга баҳона излайдилар. Яна бошқа хил одамлар борки, улар ҳаётлари кўнгилдагидек ўтмаётган бўлса ҳам, ўзларини доим бардам тутишга, оғир қисматнинг юзига табассум билан боқиб учун ўзларида куч топа оладилар.

Ҳасадчи одамлар ҳақида гап юритсак, кўпинча шундай ҳол бўлиб туради: ҳасадгўйлар кимга қанчаллик ҳасад қилса ўша одамнинг обрўини шунча ошиб, иши юришиб кетаверади, ҳасадчилар эса ҳасад ўтида шунчалик қоврилиб обрўси пасайиб бораверади.

Муаллиф қувонч билан шуни билдирадики, ҳасадгўйлик ҳақида ҳозир сизларга айтиб берган нарсаларнинг барчаси бизнинг қаҳрамонларимизга мутлақо алоқадор эмас, чунки кейинги бўлиб ўтган воқеалар

шуни кўрсатдики, Вовадаги бояги туйғу унинг кўнглидан бир лаҳзагина ярқ этиб ўтган эди, холос. Бундай ҳолат кимнинг бошидан ўтмайди дейсиз?

Уау кутилмаганда Галянинг ёнига келди ва у ҳам жундор қўлини унинг елкасига қўйди. Сўнг у Ийхнинг кўзига шундай маънодор қилиб тикилдики, Ийх секингина қўлларини қизнинг елкасидан тортиб олди-да, бир неча қадам нарига бориб турди.

Қизиқ, ўз ўлжаларини тилка-пора қилиш учун келишган ёввойи одамлар бирданига ўзларини уларнинг оёқлари остига ташлаб, шағал сўқмоққа ётиб олишса-я! Аммо, кейингиси бундан ҳам ғалатироқ эди: бошлиқ Уауга тобе бўлди!

УТТИЗ ТҲРТИНЧИ БОБ

КШУАНИНГ ИИХ, УАУ, ГАА, ИУ ВА ЭУЛАР ҲАҚИДАГИ ХОТИРАЛАРИ ҲАМДА ҚАТЛ ЭТИШГА ТАЙЁРГАРЛИК ХУСУСИДА

Неандерталларнинг бирдан нимагадир шошиб қолишганининг ва гўё осмонда бир нарса пайдо бўлиб қоладигандек ҳадеб ҳавога қарайверишларининг маъносига мутлақо тушуниб бўлмас эди. Аммо, Вова билан Галянинг ёввойи одамларнинг бу ҳаракатларини жимгина кузатиб туришидан бошқа чоралари қолмаган эди. Чунки юз бериб турган ҳақиқий ҳол олдиндан қилинган тахминларни пучга чиқариб турган эди.

Пионерлар фақат биргина нарсани — яъни ҳозир ҳамма орқага, яъни қўноққа, хотин-халаж, бола-чақа ва қари-қартанглар қолган ўша қароргоҳ томон жўнашини англардилар, холос. Нимага? Бу саволга аниқ жавоб топишнинг иложи йўқ эди.

Вова Ийхга диққат билан қараб чиқди-да, орада ўтган қандайдир ўн минутлар вақт ичида унинг қиёфасида юз берган ўзгаришларни кўриб ҳайрон қолди. Ийх синиқ бир кайфиятга тушиб қолган ва ҳатто унинг бўйи ҳам бир оз пасайгандек эди. Яқиндагина ирода ва шижоат ёғилиб турадиган чеҳрасида энди чуқур ажинлар кўпайиб, кўриниши аянчли бир ҳолга тушиб қолган эди.

Ортга қайтишда нимагадир ҳамма гўё марҳумни олиб кетишаётгандек чуқур сукутда боришди. Вова билан Галя бир неча бор бир-бирига маъноли қараб

олишди. Бундан уларнинг ушбу воқеалардан ҳеч нарсани тушунолмаётганликларини билиш мумкин эди.

Ҳатто, Кшуа ҳам энди бу ёғи нима бўлишини билмасди. Аввалига гўё ҳаммаси равшандай эди: Кшуани ёш келгинди томонидан уриб ўлдирилган ўша баҳайбат муу можароси туфайли қатл этмоқчи эдилар. Кейин маълум бўлиб қолдики, Кшуадан Иих ва Уау каби кучли кишилар ҳам ҳайиқадаган бўлиб қолишибди. Иих Кшуадан қўрқди! Буларнинг ҳаммасини ўйлаб тагига етиб бўлармиди? Қаа муу қабиласи овчиларининг катта-ю кичигини ҳамиша қўрқувда тутадиган бўйсунидан бош тортса ҳар қандай қабиладошини биргина қўл ишораси билан ўлимга маҳкум эта оладиган ўша Иих энди Кшуадан қўрқиб турса!

Уау-чи? Ахир биринчи бор Кшуанинг найзасини қўлидан олиб ҳатто қон таъми ҳам келмаётган тош учлигини Иихга кўрсатиб, унинг устидан кулган ҳам ўша Уау эди-да. Ҳамма, ҳаммаси сирли, тушуниб бўлмайдиган нарсалар эди. Кшуани ўлимдан қутқазиб қолган ва бу билан Қаа муу қабиласи қонунларига хиёнат қилган ўша Ални нима учун ҳам ҳозир ўлдиришмаётганига тушуниш қийин эди.

Кшуанинг бошига оғриқ турди. У энди ҳеч нарсани ўйламасликка ва воқеаларни жимгина кузатиб бораверишга қарор қилди. У ўз қабиладолари ва ёш келгиндилар билан бирга жим борар, яна Иих ва Уау ҳақида хаёл сурарди. Ҳар ҳолда бу Иих дегани жуда кучли одам эди. Агар зарурат тақозо этиб қолса бошқаларни айтмай қўя қолайлигу, ҳатто инисини ҳам ўлдириб юборишдан қайтмайдиган баттол эди. У гап қайтарадиган ҳар қандай одамга шафқат қилмасди.

Кшуа бир сафар мии кии овига чиққанларини эслади. Ўшанда Кшуанинг укаси Гуа рухсатсиз кийик серкасига қараб найза отганди. Иихнинг ўзи бу йирик мии кинни ураолмаслиги аниқ эди, чунки у кийик турган жойдан анча нарида эди. Гуа эса, серкага жуда яқин келиб қолган ва албатта отган найзаси аниқ мўлжалга теккан эди. Аммо ўшанда Иихнинг ғазабланганини бир кўрсанг! У овни тўхтатишни буюрди, Гуанинг отган ўлжасини ўз қўли билан кўтариб олиб тубсиз жарга улоқтириб ташлашга мажбур қилди. Шундан сўнг доим ўзи олиб юрадиган ва қабилада энг салмоқли деб ҳисобланган сўйилни Уауга бериб, унга Гуанинг калласини уриб мажақлашни буюрди.

Ўша воқеадан кейин Каа муу қабиласи кечалари осмонда нур сочиб турган бир парча ёруғ ойнанинг то кийик шохига ўхшаш шаклга келмагунича оч-наҳор юришган эди. Ахир, ўлдирилган кийик серкаси Кшуанинг умрбод эсида қолган ўша ов кундаги биринчи ўлжа эди, уни жарликка олиб бориб ташлаб юборишганида, кийиклар подаси шунақаям тезлик билан тум-тарақай қочишдики, уларнинг кетидан қувиб етишни хаёлига ҳам келтириб бўлмасди. Кейин эса ёғингарчилик кунлари бошланиб кетди ва шу туфайли ов ҳам узоқ вақтларгача тўхтаб қолди.

Кшуа ўз укасини эслаганда қалби пора бўлар ва Ихга ғараз билан боқарди. Аммо унинг онаси — Белига бир вақтлар ўзи ўлдирган муу тишини тешиб осиб олиб юрадиган, чеҳрасидан доим заҳар томиб турадиган Иу кампир ўғли Кшуага, Их тартибни бузган овчини йўқ қилишга буйруқ бериб, жуда тўғри иш қилди, деб уқтирарди. Шунинг учун ҳам уни бошлиқ қилиб қўйишган, унинг сўзи эса ҳамма учун қонун бўлиши керак, дерди.

Аммо, Кшуа инисининг Их томонидан ўлдирилганлигига ҳечам чидолмади. Аввал Гуанинг жасадини ҳам мий кин серкаси ташлаб юборилган жарга улоқтириб ташламоқчи бўлишди, аммо бунга Уау қаршилиқ кўрсатди. У қабиладоларига Гуа қўрқоқлик кўрсатгани йўқ, шунинг учун ҳам унинг жасади муу панжаси ёки баа чангалида ҳалок бўлган қабиладоларнинг жасади қўйилган жойга қўйилиши лозим деб тушунтирди. Ўшанда Их Уаунинг бу далилига истар-истамас қўнгандай бўлди ва хўмрайганча қўл силтаб, Гуанинг жасадини ҳам ғорга кўмишга рухсат берди. Кшуа Гуани кўмиш пайтида қабиладоларидан кимдир бировнинг норози оҳангда бир нималар деб ўлдираганини ва у Ихнинг исмини ҳам тилга олганини эслади. Аммо ўшанда ғор ичи жуда қоронғи бўлгани учун ўз ҳиссиётини бунчалик яшира олмаган овчининг ким эканлигини билолмай қолган эди.

Уаунинг бу қилиғи Кшуани бир оз ажаблантирганди: ахир, Гуанинг бошини уриб мажақлаган ҳам Уау эди, энди бўлса яна унинг ўзи Гуанинг жасадини Каа муу қабиласи ҳурмат билан хотирга оладиган жасур овчилар жасади қўйилган жойга қўйишни талаб қилаётибди.

Иу кампир ўғли Кшуага: Уау тўғри иш тутяпти,

ҳақиқатан ҳам унинг ўғли Гуа жасур овчи эди, шунинг учун ҳам у ўлиmidан кейин ўзи тенги бошқа қабиладошларига кўрсатилган ҳурматларга сазовор деб тушунтирди. Барибир, Гуанинг ўлими ҳақидаги хотиралар ҳозир ҳам унинг қалбини аёвсиз тирнади.

Хуллас Кшуа Гуанинг ўлимига анча кўникиб қолгандан кейин яна бир воқеа юз берди-ю, уни, фақат унигина эмас, балки бошқаларни ҳам янгидан ҳаяжонга солди: мии кии ови яхши ўтганлиги шарафига уюштирилган зиёфат вақтида, Ихнинг укаси Эу, эҳтиётсизлик қилиб акасининг олдидаги каллага қўл чўзади, гўштнинг энг мазали жойларини ейишга ҳуқуқдор бўлган Их бунни сезиб қолади. У индамай ўрнидан туради ва қўрқиб кетган укасининг сочларидан ушлаб оёғига турғазади. Сўнг у атрофга аланглаб сўйилини топади-да, чаққонлик билан унинг бошига туширади. Бахти қаро Эу қонга беланиб, ерга ағдарилиб тушади. Их бўлса яна жойига ялпайиб ўтириб олади-да, боя укаси ўйламасдан қўлини чўзиб қолган кийик калласини хотиржам тушира бошлайди. Овчилардан бири Эунинг ҳали қимирлаб турганини кўриб, унга ёрдам бермоқчи бўлганда, Их унга шундай дағдаға қиладики, у бечора жойида қотиб қолади.

Эунинг жасадини ҳам Гуанинг ёнига қўйишди. Бу маросимда қатнашаётган Ихнинг оғзидан бир неча сўз чиққандай бўлди. Бундан, бошқаларга тегишли бўлган гўшtdан еб кўришга интилган бўлса ҳам жасур овчи сифатида танилган укасининг ўлиmidан қайғураётганини англаш мумкин эди.

Аммо нима боисдан ҳозир Их бунчалик ўзгариб қолди? Бундай қисқа вақт ичида Каа муу қабиласининг ҳокими эндиликда қадди-қомати дол ожиз овчига айланиб қолишига нима сабаб бўлди экан?

Кшуа, ҳамма энди катта горга қайтиб борганидан сўнг барча нарса аён бўлса керак деб ўйлади.

Вова билан Галя ҳам шундай фикрда эди.

Кшуа Каа муу қабиласи одамлари ёқаётган гулхоннинг тутунини ҳаммадан олдин биринчи бўлиб кўрди ва у Вованинг биқинига аста туртиб қуйди. Бола ёввойи одам тикилиб турган тарафга қаради. Улар қиялаб тушиб бораётган кенг дара устидан ним зангори тутун кўтарилаётган эди. Бунни кўрган бола ҳам Галянинг тирсагига секин туртиб қўйди.

— Ҳеч нарсани тушуняпсанми?— секин сўради бола.

— Бўлмасам-чи. Улар ҳозир бизнинг олдимизга
ғор айиғи ёки бир жуфт кийик гўштини олиб келиб
ташлашади деб ўйлашяпти.

— Бу қатл қилишга тайёргарлик бўлиб чиқса-чи?

— Кимни?— сесканиб кетди Сверхкова.

— Мен қаёқдан билай!

Болалар анча жойгача жим боришди, улар чали-
шиб ёки тойганиб кетиб, тубсиз жарликка қулаб ту-
шиб кетмаслик учун ғоят эҳтиёткорлик билан қадам
босаётган эдилар. Йўлнинг унча нишаб бўлмаган
кенгроқ жойига етишганларида қиз Кшуага қаради
ва қароргоҳга етиб боришганларидан сўнг қанақа
манзаранинг гувоҳи бўлишлари мумкинлигини ўйлаб,
эти жунжикиб кетди:

— Наҳотки биронтасини...— унга ҳатто бу сўзни
айтиш ҳам даҳшатли туюлиб кетди ва жим қолди.

— Ҳа, шундай,— бошини силкиди бола.— Кўриб
турибсан-ку, ҳаммасининг қовоғи солиқ. Демак, би-
рор гап ўтган.

Қизнинг томоғига бир нима тиқилиб келди, у эн-
ди йиғлаб юборай деб турган эди, панжаларини ёзиб
узоқдаги бир ғорни кўрсатиб турган Уаунинг овози
унинг эътиборини ўзига жалб қилди.

— Каа муу!— қичқирди у ва Ихга қаради.

УТТИЗ БЕШИНЧИ БОБ

ПРОТОКОЛСИЗ СУД МАНЗАРАСИ ХУСУСИДА

Неандерталларнинг ўз қароргоҳига қайтиб келган-
ларидан сўнг бўлиб ўтган воқеалар Вовани ва айниқ-
са Гаяни шунақаям ҳаяжонга солдики, улар анча
вақтгача бу воқеалар ҳақиқатан ҳам шундай бўлган-
ми ёки бизларга шундай туюлдики деган саволга
аниқ жавоб тополмай юрдилар.

Бир томондан, болалар Уаунинг хотин-халаж,
бола-бақра ва қариялар олдида бошлиқнинг жиноят-
корона кирдикорларини фош этувчи нутқ сўзлаганини
ўз қулоқлари билан эшитганликларига ҳали-ҳали
ишонгилари келмасди. Ахир шу маҳалгача бирортаси
Ихнинг камчиликлари ҳақида чурқ этолмас эди-ку.

Бошқа томондан эса, Уаунинг ўша жўшқин, узук-
юлуқ нутқидан сўнг воқеалар шундай тус олиб кет-

дики, кейинроқ болаларнинг ўзлари ҳам бу ўнгимми-тушимми деб ўйлаб қолишди.

Уау овчиларнинг кўзи олдида баҳайбат муу панжалари остида ҳалок бўлган Қшуанинг тирилиб келганини баланд овозда эълон қилди. Хотинлар ва қариялар ўз кўзларига ҳам ишонмай, Қшуага яқин келиб, уни ушлаб, пайпаслаб кўришар эдилар.

Қшуа бунга кўникиб олгандан сўнг бошқаларга ҳам ушлаб кўришга розилик берди. Фақат бир сафар, ўша сизга таниш бўлган учта болакайдан биттаси Қшуанинг ёнига чопиб келиб, унинг тиззасини ушлаб кўрмоқчи бўлганда у шунақаям тепиб юбордики, болакай пастга қараб ўмбалоқ ошиб думалаб кетди. Агар ёввойи одамлардан бири чаққонлик қилиб уни оёғи билан тўхтатиб қолмаганида, бола яна анча жойгача юмалаб кетган бўларди.

Бу манзарани кузатиб турган Вова дарҳол ҳалиги болани таниб қолди. Бу, Вованинг йўлланмаси билан тоғ ёнбағридан пастга қараб юмалаган ўша болакай эди. Маълум бўлдики, болакайнинг бундай синчковлиги нақ экватор узунлигига тенг келадиган масофагача ҳам ўмбалоқ ошиб юмалашига бемалол етиб ортадиган даражада экан.

Қшуани томоша қилиш маросими охирига етгач, Уау шу ерда турган жулдур кийимли кичкинагина кампирни олдига чақирди. Бу Вованинг неандерталлар орасида яшай бошлаган биринчи кунларидаёқ эътиборини тортган ўша кампир эди. Дарҳол унинг кўзи қари, ёввойи кампир белбоғига осиб қўйган катта қозиқ тишга ўхшаб кетадиган суякка тушди. Кампир аста юриб Уаунинг ёнига келди ва хира тортган, бепарво кўзлари билан унга қараб турди. Аммо, Уау Сверчкова томон боши билан имлаб, кампирга бир нималар деб тушунтирган эди, унинг қарашлари бир оз жонланиб кетгандай бўлди.

Вованинг назарида, кампир қизга совуқ бир қараш қилди-да, бир ниманинг баҳридан ўтаётгандай қўлини силтади. Кейин неандертал кампир Сверчкованинг ёнига келиб кафтига бир нарсани туккайча унга узатди. Болалар кампирнинг кафтида ёшлигида ўзи ўлдирган гор айиғининг вақт ўтиши билан сарғайиб кетган тиши турганини кўришди.

Қшуа ҳам бундай ажойиб маросимга завқ билан қараб турарди. Шу маҳалгача ҳеч ким ўлжасини бировга тақдим қилган эмасди. Аммо ҳозир бўлаётган

бу маросим бошқача эди: Кшуанинг онаси энг қимматли нарсасини ўз ўғлининг мўъжизавий халоскорига мукофот тарзида тақдим қилаётган эди.

Ҳа, бу ўша шафқатсиз Иу кампир эди. Ҳамма ўлди деб ҳисоблаган ўғли Кшуани ҳаётга қайтарган бу қизнинг хизматини муносиб тақдирлашга ярайдиган бошқа нарсаси йўқ эди унинг. Шу орада бошини қуйи эгиб ўтирган Их муу тишининг Иу кампир белбоғидан Алнинг қўлига ўтаётганини кўриб кўзлари совуқ йилтираб кетди.

Иунинг қилаётган бу иши кўнглига маъқул тушган Уау панжаларини ёзиб ҳавога кўтарди-да, қабиладошларига мурожаат қилиб қичқирди:

— Каа муу!

Ҳамма, гулхан олдида уймалашиб юрганлар ҳам, бошқалар ҳам жим бўлиб қолишди. Фақат Ихгина ҳозир юз бериши мумкин бўлган даҳшатли бир ишни олдиндан сезаётгандек Уаунинг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, ўзича ғулдиради.

— Каа муу!— қайтарди Уау.— Кшуа хи!

— Кшуа хи!— баравар жавоб қилишди неандерталлар.

— Аль хи Кшуа!— яна қичқирди Уау.

Унинг бу сўзлари ёввойи одамлар томонидан акс садо бўлиб қайта янгради. Вова кўзлари катта-катта очилиб турган неандерталларга боқиб, Уаунинг сўзлари Каа муу қабиласи одамларини қандай қилиб жунбишга солаётганини бутун вужуди билан ҳис қилиб турди. Бола билан ёнма-ён турганларнинг юзлари ҳаяжон ичида қизариб, кўзлари чақнаб турарди. Агар Уау ҳозир қабиладошларидан бирини ўлдириш учун бирор имо қилса борми, бу иш бир лаҳзада бажо келтирилар ва бир дақиқа ўтар-ўтмай, марҳумнинг жасадини ҳам топиб бўлмас эди. Вова энди Уаунинг ўта асабийлашиб турганини ва неандерталларнинг юзлари ҳам жиддий бир тусга кирганини кўриб, ҳозир бир қонли воқеанинг содир бўлиши муқаррарлигига ишониб турган бўлса ҳам, назарида Уау негадир имиллар эди.

— Аль хи Кшуа!— қичқирди Уау қўли билан Галяни кўрсатиб.

— Зуу хриа Аль!— янгради қандайдир бир хотин кишининг овози.

— Зуу хриа Аль!— қайтарди уни хотинлар ва эркаклар баравар.

Афтидан, Уау фақат шуни кутиб тургандек эди. У қабиладошларининг Галя шарафига айтаётган табрик сўзларини яна бир неча бор қайтариб қичқиришларига имкон бериб турди-да, кейин панжаларини ёзиб иккала қўлини осмонга кўтарди ва энди ваҳима-ли, шу билан бирга қандайдир қувончли оҳангда:

— Иу, Яудж!— деб қичқирди.

Кшуанинг онаси Уаунинг буйруғига бўйсуниб, аста унинг ёнига келди.

— Зуу хриа Аль!— деди баланд ва аниқ овозда дам Уауга, дам Сверчковага, дам Вовага қараб:

— Кшуа, Яудж!— буйруқ қилди Уау.

— Зуу хриа, Аль!— хитоб қилди Кшуа онасининг ёнига келиб Ихга еб қўйгудей бўлиб тикилар экан.

— Кшуа!— мурожаат қилди Уау мўъжизавор тирилиб келган овчига қараб.— Гуа ии?

— Гуа ии,— маъюс тасдиқлади Кшуа.

— Гуа ии,— истеҳзоли илжайди Уау Ихга ғазаб билан қараб қўйиб.— Гуа мии!

— Гуа мии!— тасдиқлади Кшуа ва яна ҳам ғамгинлик билан жим турган Ихга қаради.

— Гуа мии Их!— деди секингина Иу.

— Гуа мии Их!— бақирди Уау бор овози билан. У ёввойиларнинг тинчланишини кутиб турди-да, сўради:— Эу мии?

— Эу мии!— қичқиришди неандерталлар.— Эу мии Их!

— Эу мии Их, Гуа мии Их,— хулоса қилди Уау Каа муу қабиласи кишиларининг кўп вақтлардан бери юракларида тўпланиб юрган қаҳр-ғазабларини зўр-базўр тийиб, ҳаяжонга тушаётганини мамнуният билан кузатиб турар экан.

— Фиу мии Их!— қичқирди Уау ва охирги сўзни эшитган неандерталлар оломони гувиллашиб жунбишга келишди. Ёввойилар бир лаҳзада Вова ва Галяни бир четда қолдириб, тор доира бўлиб Ихни ўраб олишди, у эса тўрга тушиб қолган йиртқичдек тишларини ғижирлатарди.

Кшуа қабиладошларининг қалби қандай даҳшатли қасос ҳиссиёти билан қайнаб кетаётганлигини ҳис қилди. Бу ерда Уаунинг кичкинагина қизи Фиунинг Их томонидан ўлимга ҳукм этилганлигини эшларди. Фиу тош отиб ўйнаётганда тош тасодифан бошлиқнинг оғзига тегиб, унинг битта тишини синдиргани учун Их уни ўлимга маҳкум этган эди. Бу воқеа-

нинг эсланиши неандерталларнинг сабр косасини тошириб юборганди.

— Ии Их!— қичқирди Кшуа, икки қўллаб сўйилни ҳавога кўтариб.

— Ии Их!— дея қайтаришди овчилар ва уларнинг бошлари узра найзалар, сўйиллар кўтарилди.

Уау қабиладошларининг гўё ҳукмидай янграётган бу икки сўзни яна бир неча бор қайтаришларини кутиб турди. Чунки баён қилаётганимиз бу саҳна табиий равишда, ўз-ўзидан бошланган суд, яъни протоколсиз ва бошқа турли ортиқча расмий қоғозларсиз бошланган суднинг ўзгинаси эди.

Кейин Уау панжаларини ёзиб тепага кўтариб, бир сўз билан одамларни тинчлантирди:

— Жуу!

Неандерталлар Уаунинг буйруғини кутиб жим қолишди. У бўлса эркаклар, хотин-халажлар ва болаларга бирма-бир кўз ташлаб чиқиб шундай ирилладики, бундан унинг ҳаракатларини кузатиб турган Вованинг ҳам ҳатто ранги оқариб кетди. Кейин Уау қўли билан ловиллаб турган гулханны кўрсатди ва анча паст овозда, аммо аниқ қилиб деди:

— Қаа муу! Их ай, Их мии ай, Их фуа!!!

— Их фуа!— қичқаришди ёввойи одамлар ва улар гўё буйруқ берилгандек найза ва сўйилларини ерга ташлаб юборишди.

— Нималар бўлаётганини тушуняпсанми?— шивирлади Вова.

— Улар Ихни ўлдиришдан айнашди,— хурсандлик билан жилмайди қиз, неандерталларнинг қуролларини ташлаб юборишганини кўргач.

— Ҳа,— деди Вова.— Уни ўлдиришмайди. Шундайча тириклайин ўтда куйдиришади.— Шундай деб, боланинг ўзи ҳам беихтиёр сесканиб кетди.

Сверчкова қичқирганча ҳушидан кетиб, ерга қулади.

УТТИЗ ОЛТИНЧИ БОБ

**БИР ОЛИМОНА СУҲБАТНИ ЭСГА
ТУШИРАДИГАН ВА ИХНИНГ ДИЛИНИ СИЁҲ
ҚИЛИБ АМАЛГА ОШИРИЛГАН УАУНИНГ
МАККОРОНА РЕЖАСИНИ ФОШ ҚИЛУВЧИ
ВОҶЕА ХУСУСИДА**

Олдиниға неандерталлар ҳеч нима тушунишмади. Улар фақат Галя томонга ўгирилишиб, унинг қичқи-

ригини қандайдир буйруқ деб ўйлашди, лекин шунда ҳам барибир ҳеч нима тушунишмади. Улар бу ажойиб қизнинг на фақат Их ва Уаунинг устидан, балки ҳатто Офх исмли манови сирли келгиндининг устидан ҳам катталик қилишига ишонишарди. Буларнинг ҳаммаси, ўлдирилган Қшуанинг мутлақо сирли равишда тирилиб, қайтанга кучли овчига айланиб қолганлиги воқеасининг олдида ҳеч гап эмасди. Аммо Аль ҳушидан кетиб, кўзларини юмганча қўлларини беҳол икки томонга ёзиб юборганида улар шошиб қолишди. Баъзи бировлар, ҳатто қизнинг бундай беҳосдан ўлиб қолишига иллон чақишидан бошқа нарса сабаб бўла олмайди деган ўйда найзаси билан ўша атрофдаги ўт-ўланлар орасини титкилай кетдилар.

Каа муу қабиласининг ёнини олиб шунини айтиш мумкинки, улар ҳушдан кетиш нима эканлигини билишмасди ва бирор воқеани ўз кўзи билан қандай кўришса, шундайича қабул қилишаверарди. Ҳар ҳолда, ибтидоий давр одамларининг ҳушдан кетиб қолиш каби одатлари бўлганми, йўқми, бу ҳақда ҳозирги замон фани ҳалигача бирор далилларга эга эмас.

Аммо биз масаланинг назарий томонларига қизиқиб кетиб, қиссамизнинг бош қаҳрамонларини сал бўлмаса унутиб қўяй дебмиз.

Шу орада Вова ўзига келиб, Сверчкованинг ёнига чўнқайди ва аллақачондан топиб олган даструмолча билан унинг юзини елпий бошлади.

Астойдил ҳаракатга тушиб кетган Вова бир оздан сўнг, Сверчкованинг киприклари пирпираётганини пайқайди. Қиз кўзларини очди ва мажолсиз шивирлади:

— У тирикми?

— Ҳа, тирик, тирик,— деди Вова, кейин аниқлаб олиш учун:— Кимни сўраяпсан?— деди.

— Ихни.

Вова кўзлари билан Каа муу қабиласининг собиқ бошлиғини қидириб, атрофга аланглади.

Их ғойиб бўлибди!

— Қаёқда?— деб юборди бола беихтиёр ва Алнинг қўққисдан ўлиб қолиб, тезда яна тирилиб кетганидан ҳайратда тушиб бутун дунёни унутиб юборган Уауга ажабланиб қаради.

Их бундай қулай вақтни қўлдан бермасдан қабиладошларининг саросимага тушиб қолганларидан фойдаланиб, ҳеч кимга сездирмай жуфтакни ростлаб

қолган эди. Уау буни англаб етгунча, Вова саволини яна такрорлади.

— Каа муу!— қичқирди Уау.— Жжий! Аиф! Яуж! Мии Иих!

Галя ҳали нималар бўлаётганини тўла англаб етмасданоқ, неандерталлар сўйиллари ва найзалариини қўлларига олишиб, барча ҳурмат қиладиган собиқ бошлиқнинг орқасидан қувиб кетишди.

— Наҳотки уни тутиб олишса?— ғамгин оҳангда сўради қиз, ҳушига келиб, сочларини тузатар экан.

Ҳозирча Вова унинг саволига нима деб жавоб қилишни ўйлаб турар экан, биз Сверчкованинг соч причёскаси — турмаги ҳақида бир гап айтиб олмоқчимиз: унинг бу причёскаси бизнинг тушунчамиздаги причёска эмас, балки тартибсиз равишда икки елкасидан орқасига осилиб тушиб, патак бўлиб кетган оч сарғиш соч ўримларидан иборат бир нарса эди. Вовага келсак, унинг сочи ҳам Галяникидан фарқ қилмасди.

— Уни энди ҳечам тутишолмайди,— деди бола.

— Қандай бераҳмсан-а!— бошини чайқади қиз.— Сенга қолса Иихни тутиб ўлдиришса, шундайми?!

— Аммо у ҳам роса ўлдирган-ку. Битгани эмас, жуда кўпларни.

— Мен кўрган эмасман!

— Кўрган эмасман дейсанми?— ўзини йўқотиб қайта сўради Вова.— Унда... унда...— У нима дейишни билмай жим бўлиб қолди.— Ундай бўлса тескари ўгирилиб тур, ўшанда уни гулханда қандай куйдираётганларини ҳам кўрмайсан. Тентак экансан!

— Ўзинг тентак!

Болалар ўзаро баҳслашар эканлар, уларнинг атрофини бирпасда яна ёввойи одамлар ўраб олишди. Фақат бу сафар тўпланганлар орасида битта ҳам эркак киши йўқ эди. Хотинлар, болалар, чоллар фақат Галяга тикилишар, ҳозиргина уларнинг кўзи ўнгида қизни «тирилтирган» одам Вова бўлса ҳам, унга деярли эътибор қилишмас эди. Нафсиламбирини айтганда, бу ерда ҳам ҳамма нарса маълум бир мантиққа бўйсунарди, чунки бизнинг тушунчамизда ҳам ҳамма вақт биринчи бўлиб қаҳрамонлик кўрсатган киши, ундан кейин шу ишни такрорлагандан кўра кўпроқ ҳурмат ва эътиборга сазовор бўлади.

Вова Галя билан ўзаро шундай тортишиб олишгандан сўнг пайдо бўлган ўнғайсиз жимликни йўқотиш мақсадида қизнинг ғор айиғи тишини кафтида

қисиб олган муштига иложи борича бефарқроқ қарашга ҳаракат қилиб йўталиб қўйди-да, сўради:

— Уни нима қилмоқчисан энди?

— Ҳозир одамни тириклайин оловда куйдиришмоқчи бўлишяпти-ю, сен бўлсанг қаёқдаги нарсаларни сўрайсан-а!— деди ранжиб Галя. Кейин муқаддас хочга топингандай ёнига келиб ўзига тикилиб ўтирган неандертал қиз томонга ўгирилди. Афтидан, у билан шахсан Алнинг ўзи сўзлашганидан боши осмонга етиб хурсанд бўлган ёввойи қиз унинг бу илтифоти учун қандай миннатдорчилик изҳор қилишини билмасди. Одоб-ахлоқ масалаларидан анча беҳабар бўлгани учун ҳам аллақанақа оҳангда гулдираб қўя қолди.

— Сени яхши тушунишяпти,— хўрсинди Вова ёввойи қизнинг қилаётган муомаласини кўриб.

— Аль,— деб гапириб юборди бирдан ҳалиги қиз ғўлдирашдан тўхтаб.— Их Қаа муу мии Аль, мии Офх.

— У нималар деяпти?— Вовадан сўради Галя. Боланинг ранги оқариб кетаётганини пайқаб қолган Галя, энди бир оз мулойимроқ қилиб сўради:— Сенга нима бўлди?

— Унинг нима деганини билсанг эди,— деди Вова.

— Нима?— ҳушёр тортди Галя, юрагига ғулғула тушиб.

— Ални, яъни сени, Офхни, яъни мени ўлдириб юборишга Қаа муу қабиласини ундаган ҳам мана шу Ихнинг ўзи деяпти!

Галя ишқинқирамагандай Вовага, кейин неандертал қизга боқди ва қўлини силтади:

— Қўявер, бу аёллар ғийбати!— деди.

— Сени қара-ю!— деди Вова ва Галядан юзини ўгириб олди. Шу заҳоти унинг қулоғига қайдандир бир ғалати шовқин эшитилди. Бу шовқин-сурон тобора яқинлашиб, яна кучайди. Бундан бола неандерталлар оломонининг қўноққа томон яқинлашиб қолганини пайқади.

— Их фуа! деди Галянинг ижирғаниб берган танбеҳига ҳам парво қилмай, ҳамон уларнинг олдида турган ёш неандертал.

Бир неча минутдан кейин Ихни ловуллаб ёниб турган гулхан олдига судраб олиб келишди.

Уау қабиладошларининг ғовур-ғувурини босди. Ихнинг тақдири масаласи ҳал бўлиб қолганлиги

учун ҳам барча энди собиқ бошлиққа ғазабсиз боқиб туришарди. Галяга келсак, у Ихни қатл этилишининг даҳшатли манзарасини кутиб, шу топда унга бирор ёрдам кўрсатишдан ожиз титраб ўтирар эди.

Очиғини айтганда, Вова ҳам ўзини ғалати сезди, аммо у ҳар ҳолда ўғил бола бўлгани учун туйғуларини бошқалар олдида сездириб қўйишдан ўзини зўрга тийиб турарди.

— Каа муу!— қичқирди Уау.— Их фуа!

— Их фуа!— жўр бўлди неандерталлар оломони.

— Каа муу!— деди бир оз овозини пастлатиб Уау.— Зуу хриа Аль!

— Зуу хриа Аль!— қайтарди оломон.

— Ўрнингдан турсанг-чи, сени табриклашяпти, ахир,— деди Вова, ёнбошлаб ётган қизни туриб.

Галя ўрнидан турди ва артистларни қарсак чала-вериб яна қайта саҳнага таклиф қилишганда залдагиларга қараб, қандай эгилса у ҳам ёввойиларга қараб шундай эгилди. Аммо унинг кўзларида ёш гилтиллаб кетди, бу унинг қайғу ёшлари эди. У Ихни гулханда куйдиришларига энди шубҳа қилмай қўйган эди.

— Зуу хриа Аль Их!— хитоб қилди Уау.

Бу хитобни оломон ҳам қайта такрорлади ва бу ҳол фақат Вованигина эмас, балки ўз исми Ихнинг номи билан қўшиб айтилаётганини ва бу қандай маънони англатишини тушунолмай турган Галяни ҳам гарангситиб қўйди. Сўнгра ҳамма неандерталлар ўзларини таппа-таппа ерга ташлашди.

О, бу Уаунинг ўлгудай маккорона режаси эди. Унинг бу режаси шундан иборат эдики, Их ўз ўлими олдидан бошлиқликдан ажраб қолганига бир азоб чекса, ўрнига зигирча бир қизалоқ бошлиқ бўлиб қолаётганини кўриб минг азобланса, демоқчи эди. Ахир Их бу қизчани яқиндагина ўша келгинди Офхга қўшиб ўлдириб юбормоқчи бўлган эди-да.

Их ердан бир оз кўтарилиб ўтирди ва Галя Сверчковага шундай нафрат билан боқдики, бунга қиз дош бера олмай юзини тескари бурди.

— Бу нима қилгани унинг?— сўради у Вовадан.

— Сени... ҳалиги... сайлашди,— Вова керакли сўзни тополмай ўйланиб қолди.— Сени Каа муу қабила-сининг қироличаси қилиб сайлашди!— деди у ҳафсаласизлик билан.— Табриклайман.

Янгидан тайин этилган неандерталларнинг ёшгина қироличаси ёшдан жиққа ҳўл бўлиб кетган кўзлари

билан Вовага қаради, тобелик ифодаси билан бошини эгиб турган Уауга назар ташлади, кейин ўзига тикилиб турган ёввойи одамларнинг нигоҳларига кўзи тушди ва...

Қироличанинг ўпкаси тўлиб ҳўнграб йиғлаб юборди. Ҳатто йиғи аралаш ҳам унинг зўриқиб айтаётган сўзларини англаб олиш мумкин эди:

— Нимага бундай қилишади?!— Галя Сверчкова ўзига ҳурмат кўрсатилаётибдими ёки уни ҳўрлашяптими, тушунолмай ҳуноб эди.

УТТИЗ ЕТТИНЧИ БОБ

ПИОНЕРНИНГ ҚИРОЛИЧА, ҚИРОЛИЧАНИНГ ЭСА ПИОНЕРГА АЙЛАНИШИ МУМКИНИ, ЙУҚМИ ЭКАНЛИГИНИ АНИҚЛАШ ХУСУСИДА

Кейинги бўлиб ўтган воқеалар (тан олмоқ керакки, улар албатта тасвирлаб беришга арзыйдиган воқеалар бўлган эди) ҳақида баён қилиб беришдан олдин, яъни Галя Сверчкованинг Каа муу қабиласининг қироличаси қилиб сайланганлиги унинг таржимаи ҳоли учун қандай аҳамиятга эга эканлигини китобхонлар билан биргаликда фикрлашиб кўриш учун муаллиф зарурат юзасидан танаффус эълон қилишга мажбурдир.

Албатта-да, агар бу масалага расмийчилик нуқтаи назаридан қараладиган бўлса, кап-катта неандерталларнинг ҳе йўқ, бе йўқ ўз бошлиқларини тахтдан ағдарганлари, бақувват ва жасур овчи бўлиб ҳисобланган Ихнинг ўрнига ўзларига йўлбошчи қилиб бу ожизгина қизни танлаб ўтирганлари жуда ғалати ва ҳатто чинакам ёввойилик бўлиб туюлар экан. Агар масалага юзаки қараладиган бўлса, бу ғалатироқ бўлиб туюлади, агар соғлом фикр юритадиган бўлсак, бу ерда бошқачароқ манзара намоён бўлганини кўра-миз.

Ҳақиқатан ҳам. Галя Сверчковага агар неандерталлар кўзи билан қарайдиган бўлсак, бу қизнинг Ихдан анчагина фарқ қилишлиги маълум бўлади. Их ҳар қандай ёвуз йиртқичга қарши кураша оладиган, найзасини кўзлаган жойига санча оладиган, сўйилини аниқ мияга мўлжаллаб ура оладиган зўровчи ва қабила бошлиғи эди. Бироқ унинг қабила-

дошлари орасида бундай қобилиятга эга бўлганлари ҳам оз эмасди.

Аммо бирор маҳал Их — ҳалок бўлган овчилардан биронтасини тирилтирганми? Йўқ! Их фақат ўлдиришга қодир ва бунинг устига аёвсиз, бемақсад ўлдиришга уста бир овчи — бошлиқ эди. Бу назиккина Ал-чи? Муу панжалари орасида ҳалок бўлган ёш, соғлом овчи Кшуани қабиласига қайта тирилтириб берган шу қиз-ку, ахир! Кшунинг ўз жасурлиги учун ҳаётдан кўз юмиб кетганлигини Каа муу қабиласининг барча эркаклари ўз кўзлари билан кўриб турган эдилар. Хўш, кейин нима бўлди денг? Бу ажойиб сеҳргар қиз — Аль мурдани қайтадан тирилтирдигина эмас, балки уни яна жасур овчига ҳам айлантирди. Их бўлса, бунақа ишларни қилишга қодир эдими? Албатта, йўқ. Шунинг учун ҳам Их доим Каа муу қабиласини, бу келгиндиларни ўлдириб юборишга ундаб келарди: чунки у ҳеч қачон овчиларни қайта тирилтириш ўзининг қўлидан келмаслигини биларди-да! Ихнинг аёвсизлиги-чи? Унинг салмоқли сўйили неча бор қабиланинг энг яхши овчиларининг ёстиғини қуритди. Ҳамма бу ишга жимгина қараб тураверарди, чунки ҳеч ким ҳаётини хавф остида қолдиришни истамасди. Ёлғиз Их деган сўзнинг ўзигина неандерталлар кўнглида қанчалик ҳурмат ва яширин алам ҳисларини пайдо қилар ва улар шу туфайли ҳам бошлиқнинг барча қилган ва қилаётган ёвузликларидан кўз юмиб қўя қолардилар.

Ихнинг кимлигини ҳаммадан кўра яхши билган Уау бўлса, ҳар бир ҳаракати билан унга содиқ эканлигини таъкидлаб кўрсатишга уринарди. Аммо у кичкинагина гўдак жон бераётганида қандай қичқириб юборганини ҳам ҳеч унута олмас эди. Кўпинча унда, ҳозир Ихнинг бошига мана шу сўйил билан бир тушириб қолсамми, деган зўр истак пайдо бўларди-ю, аммо Каа муу қабиласининг овчилари Уау бу ишни ҳокимиятни ўз қўлига олиш учун қилди деб ўйлашлари мумкин, деган ўй билан шаштидан қайтарди.

Уау қачон ва нима учун Их қабилага бошлиқ қилиб олинганини эслай бошлади. Бунинг хотирада тикдаш жуда ҳам қийин эди: Ихнинг муу билан яккама-якка олишганлари, кейин аввалги қариб қолган бошлиқнинг (Их унга қанчалик яхши кўринишга ҳаракат қилса ҳам у барибир уни унча ёқтирмас эди) жон бераётган пайтдаги ҳолатлари унинг кўзи олди-

дан лип-лип ўта бошлади. Ўша пайтда Ихни бошлиқ қилиб тайинлашга унча шошилмаслик керак деб айтган жасур аммо қизиққон Шчуни бутун қабила уриб бошини мажақлагани эсга тушди.

Ҳа, мана шу нозиккина Аль эндиликда Каа муу қабиласи учун бошлиқ бўлишга-жуда маъқул эди ва бешафқат Ихни у билан мутлақо қиёслаб бўлмас эди.

Ҳамон йиғлаётган Галя, неандерталларнинг ҳали-гача ҳурмат билан сукут сақлаб ерда ётишганини кўриб ҳайрон бўлди. Фақат Их катта бир тошга тирсагини тираганча ёнбошлаб ётарди. Унинг ҳамма қатори ётмаганини кўрган Уау, дадил ўрнидан турди-да, найзаси билан-собиқ бошлиғини турткилаб, ерга, қовжираб кетган майса устига қапишиб ётишга ва бу билан Алнинг ҳокимиятини тан олишга мажбур этди.

— Хўш,— жилмайди Вова,— энди нима қилмоқчисан? Ахир шу лаҳзадан бошлаб сен энди қироличасан, ҳатто энди мен ҳам сенга бўйсуншга мажбурман. Эҳ, Галя, вақти келиб дружина советида сени, пионер бўлатуриб тахтни рад этмаганинг учун роса бир савалашади-да!

— Нима қилиш керак бўлмаса!— саросимага тушиб сўради қиз.— Рад этайми? Пионерларга қиролича лавозимида бўлиш мумкин эмас, дейинми?

— Ҳа-да! Кейин эса уларга чин пионер сўзим, деган гапни ҳам тушунтириб кўргин-чи.

Галя ўйланиб-қолди. У ҳақиқатан ҳам қийин аҳволда, икки ўт орасида қолган эди. У пионер сифатида бутун халқ ёки қабила устидан биттагина одамнинг ҳукм юритишига бор вужуди билан қарши эди, подшолар, қироллар ва императорларни кўргани кўзи йўқ эди. Галя, ҳатто ҳаммаёқни ҳувиллатиб, вайроналик келтирган Доро урушлари, Чингизхон юришлари ҳақидаги китобларни ўқиганда ҳам бу қонхўр ҳукмдорларга нисбатан нафрат ўти билан ёнган ва гўё ўзини уларни ўлимга маҳкум қилаётган судьядек ҳис қилган эди. Бу ерда эса, ўзи қиролича бўлиб ўтирибди ва энди унинг ўзи ҳам Каа муу қабиласининг ҳукмдори сифатида қандайдир ишларга қўл уриши ва нимадир қилишга мажбур. Бечора қиз нима қилсин? Қиролича бўлатуриб пионерлик қадри қимматини ерга урмаслик, пионер бўлатуриб эса, қиролича номига доғ туширмаслик учун нима қилса бўлар экан-а энди?

Шуни онт ичиб айтиш мумкинки, қиссани ўқиётган

китобхонларнинг биронтаси ҳам Галя Сверчкованинг аҳволига тушмаган ва шунинг учун ҳам бу қизнинг кайфияти, кечинмалари ва фикрларини тушуниб олиш унга унчалик осон эмас.

Галя негадир шу топда келгусида ўзининг комсомолга ўтиш маросими қандай бўлиши мумкинлигини тасаввур қилди. Ушанда, уялиб, қизариб, тили ғўлдираб бўлса ҳам дружина Совети раиси ўринбосари қилиб сайлангандан кейин бир қанча вақт Каа муу қабиласининг қироличаси бўлиб турганлигига иқрор бўлади.

Албатта Гоша Чистюлькин, «Дунёда ҳали биронта ҳам қиролича бундай безбет бўлиб, мени комсомолга қабул қилинглар, деб ариза бермаган ва биронта ҳам пионер ўзини шунчалик пастга уриб, қиролича бўлишга розилик ҳам бермаган, деб айтишдан ўзини тия олмаса керак. Модомики, шундай экан, Галя Сверčkова ҳақидаги масала ўз-ўзидан тамом бўлди деб ҳисоблаймиз ва марҳамат қилиб аризасини қайтариб олсин», деб айтади.

Балки комсомоллардан бири унга «Хўп, яхши, Сверčkова, сен ҳақиқатан ҳам қандайдир маълум бир муддатгача қироличалик лавозимида тургансан, дейлик. Сен бу қабила одамларига қандай ёрдам кўрсатдинг, бу кичик халқ учун қандай яхшиликлар қила олдинг! Хўш, жавоб бер-чи! Фақат ростини гапир!»— деб қолиши ҳам мумкин.

Мана шуларни ўйлаганда Галянинг пешонасидан тер чиқиб кетди. Қиз, нима ҳақида ўйлаётганимни билиб қолмадимикан деб, Вовага шубҳа билан қаради. Шу топда унинг хаёлига ягона ва узил-кесил бир фикр келди.

— Мен қиролича бўлиб қоламан,— деди у.—Аммо, чин пионерлик сўзим шуки, қўлимдаги бор ҳокимият-ни фақат яхшилик йўлида ишлатаман!

— Ундай бўлса, амр этгин, аввало бизни тўйғизишин,— ютиниб таклиф қилди Тутарев.

— Улгурамыз бунга,— қўлини силтади Галя.— Ҳозирча эса, мен, шу лаҳзадан бошлаб қабилада одам ўлдириш тақиқланади, деб эълон қиламан.

— Иихдан бошқасини албатта,— савол назари билан қаради унга Вова.

— Йўқ, ҳеч қандай мустасносиз!— деди чўрт кесиб Сверčkова ва ўрнидан баралла туриб:— Каа

муу!— дея гап бошлади. Аммо у, ўринларингдан туринглар деб айтиш учун қанақа сўзлар кераклигини била олмай ялт этиб Вовага қаради.

Вова дарсда доскага чиққан ўртоқларига партидан туриб айтиб юборгандагидек қилиб қўлларини оғзига олиб борди-да, шивирлади:

— Каа муу, айф! Зуу хриа!

— Каа муу!— қайтарди Галя.— Айф! Зуу хриа!

Фақат шундан кейингина неандерталлар ётган жойларидан туришиб тавозе билан чўнқайиб ўтириб олишди-ю, ўзларининг янги бошлиғи, янги қироличасининг амрига қулоқ тутиб туришди.

— Мен бундан кейин одам ўлдирилишини қатъий тақиқлаганимни қандай қилиб тушунтирса бўлади?— мурожаат қилди қиз Вовага.

— Буни ўйлаб кўриш керак,— деди секингина бола ва пешонасини тириштириб ўйлаб кетди.

— Ҳали кўп ўйлаб ўтирасанми?— ғижиниб сўради Галя.

— Ҳозир, ҳозир,— деди шивирлаб бола, пешонасини тириштирганча хаёлида мос сўзларни танлар экан, сўнг Галяга у айтган сўзларни такрорлашни буюрди. «Каа муу! Хи ой! (Бу: «Ҳаёт гўзал ва ёқимли» дегани). Каа муу! Ии—йўқ! Мии—йўқ!

— Бу ахир, ўзимизнинг тилимизда-ку, улар «йўқ» деган сўзни қаёқдан билади.

— Жиннивой, бошингни бундоқ қилиб чайқасанг, тушунади-қўяди,— кўрсатди бола.

— Каа муу!— мурожаат қилди қиз неандерталларга.— Ии — йўқ!

У инкор маъносида бошини чайқади.— Мии — йўқ!

Уау Галянинг гапларини ҳаммадан кўра кўпроқ эътибор бериб тинглаб ўтирган эди. Шунинг учун ҳам қизнинг нима демоқчи бўлаётганини биринчи бўлиб англади. Қабиланинг янги бошлиғи энг биринчи ишини собиқ бошлиқни қатл этишдан бошлайди деб ишонч билан ўтирган Уау қизнинг «ии» ва «мии» сўзларини айтиб, орқасидан дарҳол бошини чайқаб инкор маъносини бераётганини кўриб жуда ажабланди.

— Ихх фуа!— қичқирди Уау ва бошқа неандерталлар ҳам бу сўзни қичқириқ билан қайтаришди.

— Йўқ, йўқ!— қаршилиқ кўрсатди Сверчкова.— Ихх фуа эмас!— у ўзидан бир лаҳзага бўлса ҳам кўзини узмай тикилиб турган собиқ бошлиққа мурожаат қилиб қўшиб қўйди:— Ихх! Яуж! Жжий!

Иих истар-истамас ўрнидан турди-да, секин Галянинг олдига келди.

— Фуа эмас!— деди Сверчкова гулхан томонга ўгирилиб. Кейин у Иихнинг қўлини олди-да, баландга кўтарди.— Иих хи!

Хуллас, неандерталлар Алнинг амрини тушунишиб, ҳайратдан донг қотиб қолишди. Улар гулханда куйдиришмоқчи бўлиб туришган, энди эса қудратли Аль буйруғи билан тирик қолган собиқ бошлиғига бир қарашганидаёқ уларнинг кўзлари қонга тўлди.

Уау янги ҳукмронга ер остидан ҳўмрайиб қараб турарди. У бу қизнинг нима учун боягина ўзини ўлдирмоқчи бўлган Иихни тирик қолдиришга жазм қилганига сира ҳам тушунмасди. О, бу ғалати қудратли келгиндилар! Уларнинг ичидагини тушуниш осонмас.

Вова Иихни қандайдир, жирканч назар билан кузатарди. У бўлса, тирик қолишини англагач, дарҳол тетикланди ва ҳатто афтидан яна аввалгидай амрини бажо келтиришга тайёрдек турган қабиладошларидан айримларига мардонавор қараш ҳам қилиб қўйди.

Иих бир неча ёввойиларнинг ўзига ғазаб билан тикилиб турганини пайқаб қолиб, дарров қўлини Галянинг нозик қўлидан тортиб олди. Кейин қонга беланган панжаларини ёзиб олдинга узатди ва бўғиқ аммо баланд овозда деди:

— Каа муу! Уау! Аль чии!

Шу топда Вова айрим неандерталларнинг энди Иих эмас, балки Галяга қаҳр билан тикилаётганларини пайқаб қолди.

— Кўряпсанмй,— деди қиз овозини пастлатиб,— ўлимдан олиб қолганимиз учун у бизга миннатдорчилик билдирыпти.

— Ҳозирча маълум эмас,— жавоб берди Вова қоюғини солиб, нима бўлаётганини яна ҳам диққат билан кузатар экан.

Иих беҳосдан Галяга ўгирилди-да, уни бир боғ похолдай боши узра кўтарди.

Ҳозир у шундай аҳволга тушган эдики, ёввойилар ўз қироличасининг қадрига етиб бошларига кўтариб юришибди, деб фақат ёмон одамларгина ҳазил қилиши мумкин эди.

— Аль фуа!— қичқирди Иих даҳшатли овозда ва унинг бу ўкириши қўрқувдан эсини йўқотиб қўйган қизнинг фарёди билан қўшилишиб кетди.

Иих гулхан томон бир-икки қадам босди ва Галяни унга отиб юбормоқчи бўлди. Аммо шу лаҳзада Вова бир сакрашда Иихнинг олдида пайдо бўлди-ю, унинг пахмоқ сочларига ёпишиб олди.

— Уау,— қичқирди бола.— Яудж!

Бу манзарадан гангиб қолган Уау қимир этмади ва қизни қўлларидан туширмасдан бошини у ён-буёнга силтаётган Иихга унсиз бақрайиб қараб тураверди. Уау ҳар ишга қодир бу Алнинг ўзи қачон Иихни гумдон қилар экан, деб кутиб турарди, аммо ҳар эҳтимолга қарши сўйилини қўлида маҳкам ушлаб турди. Шу пайт кучли бир товуш атрофни титратиб юборди-ю, неандерталларнинг ҳаммаси бошларини кўтариб осмонга қарашди. Галя ерга йиқилиб тушди. Вова эса Иихнинг танасига қандай қалтироқ кирганини пайқаб қолди. Иих майса устига ўзини отиб юрган эди, ҳали ҳам унинг сочларини маҳкам ушлаб турган Вова у билан бирга йиқилди. Кейин неандерталнинг бошидан юлиб олган бир сиқим сочи қўлида чангаллаганча ўрнидан турди. Вова эсанкираб қолган Галяга ўрнидан туриб олишда ёрдамлашди ва шундан кейингина осмонга қаради, кейин эса панжаларидаги патак бўлиб кетган сочи отиб юборди.

Баланд осмонда самолёт қизиқчи сингари умбалоқ ошарди. Унинг штурвалида албатта энг тажрибали учувчи ўтирибди деб бемалол айтиш мумкин эди, чунки бундай ғалати шакллар ясаб учишни фақатгина зўр маҳоратли учувчиларгина амалга ошира олиши мумкин эди.

Самолёт гўё пружинаси бураб қўйилган ўйинчоқдай ҳавода у ёқдан-бу ёққа сузарди. Унинг орқасидан эса ботиб бораётган қуёшнинг оч гунафша нурларига беланиб, қизғиш рангдаги тутун йўли из қолдирар эди.

Галя билан Вова халоскори келгандай самолёт орқасидан бор вужудлари билан тикилишиб туришарди. Аслида ҳам шундай эди. Реактив бургут кўздан ғойиб бўлганида болалар ҳавода самолёт тутунда ҳафсала билан ёзиб қолдирилган битта сўзни ўқидилар:

— «Кутинглар»,— Вова сўз охирида ундов белгиси йўқлигига ҳам эътибор бермай, овоз чиқариб ўқиди ва бирдан турган жойида сакраганча:

— Урр-а-а-а!— дея қичқираверди.

Галянинг ҳам «ура» деб қичқиргисп келди, аммо ўта ҳаяжонланиб кетганидан ўпкаси тўлиб, Вованинг елкасига бошини қўйганча ҳўнграб йиғлаб юборди.

Бу пайт неандерталлар қабиласининг бари худди яшин ургандай ерда ялпайиб ётишарди.

ЎТТИЗ САҚКИЗИНЧИ БОБ

ОСМОНДА ТУТУНСИМОН ЙУЛАКЧА ПАЙДО БЎЛГАНДАН СЎНГ БЎЛИБ ЎТГАН ВОҚЕАЛАР ВА ИИХ ҚУНАЛГАНИ ҚАНДАЙ ТАШЛАБ КЕТГАНИ ХУСУСИДА

— Бизни қутқаришяпти! Тушуняпсанми, бизни қутқаришяпти!

Вова ҳам йиғлаворай-йиғлаворай деб, Галяни қучоқлади ва унинг кўз ёшидан ҳўл ва шўр бўлиб кетган юзидан ўлиб олди.

— Лаганбардор!— деди ҳамон йиғлаётган Сверчкова секингина.— Бориб турган лаганбардор экансан! Қиролича бўлганимда дарров ўпадиган бўлиб қолдингми?

— Айтгандай,— қовоғини уйди бола.— Анови махлуқни нима қилмоқчисан энди?

— Нимани? Э-э, Ихними...— Сверчкова ҳамма неандерталлар қатори, чўзилиб ётган собиқ бошлиққа қаради. У эса Алнинг илк чақириғиданоқ осмонда пайдо бўлган баҳайбат қушнинг ним пушти булутсимон изига қараб ётарди. Сверчкованинг собиқ бошлиққа раҳми келди:— Менимча, Вова, уни боғлаб қўйиш керак.

— Боғ-лаб?— қулоқларига ишонмай қайта сўради бола.— Балки сен уни тушовлаб, арқон билан чирмаб қўйиш керак демоқчи бўлаётгандирсан.

— Йўқ, боғлаб. Ахир у ярадор ва яна...

— Ва яна у тузалсину, кейин кекирдагингдан бўғизласин-а? Ёки тавба, наҳотки ҳамма қироличалар шунақа бефаросат бўлишса? Ахир, ҳозиргина у сени тириклайин гулханга ташлаб ёндирмоқчи бўлган эди-ку! У қотил эди, қотиллигича қолади!

— Мен уни кечираман.

— Сен тахтга ўтирганинг муносабати билан бу

ерда авфи умумий эълон қилмоқчимисан? Ёки у бизни ўлдираётганида самолёт халақит бериб қолгани учунми?

— Балки шунинг учундир!— ер тепинди Сверчкова.— Пионерлар қасд олмаслиги керак. Шундай деб ўзинг айтгансан.

— Галя,— ширин табассум қилди Вова,— ке, уни ҳам ўзимиз билан олиб кета қолайлик. Уни ҳам ота-лиғингга оласан.

— Нима бўлти? Олиб кетсак олиб кетаверамиз ҳам!

— Уни Ялтага юборишларини илтимос қиламиз, яхшигина тузалсин, дам олсин, куч тўпласин...

— Қесатаверма. Бундай экспонат учун олимлар жон-жон дейишади, билдингми?

Ажабланарлиси шуки, Галянинг охирги гапи болани гангитиб қўйди ва шундан сўнг у лом-мим деёлмай қолди. Вова ерда ётган неандергалларга қарар экан, кўзига бундан бир неча дақиқа олдин гулхан атрофида бўлиб ўтган можаролар кўриниб кетгандай бўлди. Сўнг Сверчковага ачиниб қаради: наҳотки ҳаммасини унутиб юборган бўлса!

— Улар шундай ётишаверадими энди!— мурожаат қилди у сочларини тузатаётган Галяга.

— Улардан биронтаси сенга керакмиди? Қўявер, титраб-қақшаб ётишаверсин.

— Наҳотки сен Ихни мутлақо жазосиз қолдирмоқчи бўлсанг?

— Тўрт томони қибла, кетаверсин.

— Бўрини қўйлар ичига қўйиб юборгандек-а?

— Йўқ, сенга шунақа бўлиб туюлаётгандир. Қабиладан айрилиб, қаёққаям борарди?

— Сизга бир илтимосим бор, ўртоқ қиролича!— деди Вова муғамбирлик билан кафтларини бир-бирига ишқаб.

— Қанақа илтимос экан?

— Ихни ўн минутга менинг ихтиёримга берсангиз.

— Уни нима қилмоқчисан?

— Хавотир олма, унга ҳеч нарса бўлмайди. Ҳа-ҳа! Мана кўрасан!

— Нима-а?

— Ҳаводаги ёзув ўчай деб қолди.

— Бунинг нимаси ажабланарли? Ҳавода бирор нарса доимий қолармиди?

— Ажабланадиган ери йўқ. Фақат, бу қабилани оёққа турғизиш пайти келди демоқчиман. Хоҳласанг, таржимонинг бўлай. Текинга.

— Шундай ҳам доим таржимонлик қилиб турибсан-ку. Ҳа, уларга айт, ўринларидан туришсин.

— Ихни менга берасанми?

— Эй-й, олсанг, олавермайсанми.

— Каа муу?— қичқирди Вова.— Аиф!— Неандерталлар қимир этишмасди.— Аиф!— қайтарди бола ва бундан ҳайрон бўлиб Галяга қаради.

Сверчкова мағрур жилмайди. У қиролича эди ва унинг қўл остидагилар фақат унинггина амрига қулоқ солишларини яхши тушунарди.

— Каа муу!— мулойимлик билан деди Галя:— Марҳамат қилинглар энди, аиф!

Бутун қабила худди бир зумда шовқин-сурон билан оёққа туриб ўтирди. Уау билан Қшуа сўйилларини қўлига олишиб Ихга яқинлашишди ва унга шафқатсизлик зуҳур этиб турган нигоҳ билан тикилдилар.

Ҳа, агар Галя бўлмаганида, ҳозир собиқ бошлиқ нариги дунёга сафар қилган бўларди.

— Қшуа, Уау!— деди Сверчкова.— Яудж!

Иккала ёввойи ҳам унинг амрига сўзсиз бўйсуниб, қимир этмай ўтирган Ихга қаҳр билан қараганча Галанинг олдига келишди. Улар қўрқув билан осмонга бир қараб олишди-да, яна қайтадан Ихга қарашди.

— Их хи!— деди қиролича, қўллари билан тоғ томонга улугвор ишора қилиб.

Их бурилди-да, бошини эгиб, қароргоҳдан нарига жўнаб кетди.

Хуллас, Их уч юз метрларча юриб боргач, қўлидаги найзасини ҳавода силкитиб, ёввойичасига қичқириб юборди. Қуёшнинг заррин нурлари остида аниқ кўриниб турган унинг даҳшатли қиёфаси энди ҳеч кимда қўрқув уйғотмаётган эди.

**ҲАВОДА ВЕРТОЛЕТ ПАЙДО БЎЛИБ ҚОЛГАНИ,
ОВОА БИЛАН ГАЛЯНИНГ УНГА ОСИЛИБ
ЧИҚИШГАНИ ВА БИР ҚАСОСКОР
НЕАНДЕРТАЛНИНГ УЛАРГА ҚАРАБ НАЙЗА
ОТГАНИ ХУСУСИДА**

Иу кампир бундай катта эчки гўштини қандай қилиб топиб келганини ҳеч ким билмас ва бу ҳалигача барчага сир бўлиб қолаётган эди. Чунки Каа муу қабиласи на бир музхонага ва на бир музхона ўрнини боса оладиган ертўлага эга эди, савдо-сотиқ ҳақида-ку улар умуман ҳеч нарса эшитишмаган, озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланиш эса ўз-ўзига хизмат кўрсатиш асосида ташкил топган эди.

Бўлар иш бўлиб у бўлди-ю, бу бўлди, Их қувилгандан сўнг бир неча минут ўтгач бу ажойиб мазали эчки гўшти гулханда кабоб қилина бошладн.

Уау пиширилган эчки гўштининг энг мазали жойини узиб олиб Сверчковага тортиқ қилиб берганини эслатиб ўтирмасак ҳам бўлар. Галя қироличалик ҳаётининг бундай лаззатли лаҳзаларини кўз-кўз қилиб қўйиш мақсадида Вовага тантанавор бир қараб қўйди, бизга эса ушбу ҳолни изоҳлаб ўтиш вазифасигина қолди, холос. Тўғриси, Вова эчки гўштининг энг мазали жойини гўё ўзи егандек бўлди. Нега десангиз, бу пайтда у роса очиқиб қолган ва шу туфайли ҳозир могорлаб кетган нон бўлақларини ҳам гўё янгигина пиширилган торт деб еб юборадиган даражага бориб қолган эди.

Вова ва Галя учун нонушта ва тушлик ўрнини ҳам боса оладиган қилиб уюштирилган кечки овқатдан сўнг Каа муу қабиласининг қироличаси ўз таржимони орқали бу ерда иккита навбатчи — соқчи қолдиришни амр қилди. Уларнинг вазифасини самолётнинг иккинчи бор келиб қолиши эҳтимоли учун гулханни ўчирмай ёқиб туришдан иборат деб тайинлади. Вова албатта, Алнийг буйруғини уларга таржима қилиб берар экан, авиация тўғрисида уларга бирор тушунча бериб ўтирмади, аммо шундай бўлса ҳам улар гулханнинг узлуксиз ёниб туриши лозимлигини англаб олдилар. Каа муу қабиласида оловни сўндирмасдан сақлаб келиш одати энг қадимги замонлардан бери сақланиб келса-да, ёввойилар Алнийг бу фармонини

доноликнинг аломати деб қабул этдилар. Бунинг учун уларни койиб ўтириш арзимайдди, чунки улар Галяга мўъжизалар яратишга қодир бўлган қандайдир ғайритабиий бир махлуқ деб қарашар ва унинг ҳар бир қилган қадамидан қандайдир ғалати, ақл бовар қилмайдиган ҳодисалар юз беришини кутишарди.

Кун бўйи ҳолдан тойиб қолган Галя билан Вова босиб келаётган мудроқдан кўзларини очиша олмай ўтирган жойларига ағанаб тушишди. Уау билан Кшуа олдин Галани, кейин эса Вовани кўтаришиб ғорга олиб киришди.

Ҳали ложувард осмонда ой совуқ нур сочиб турган, эрта тонгда уйғонган қуёш ҳали заррин нурларини тоғ чўққиларига қадаб улгурмаган бир пайтда ғор тепасидан гўё трактор тариллаётгандек бир овоз келиб қолди. Тошдек қотиб ухлаб ётган Вова билан Галяга ҳар ҳолда шундай бўлиб туюлди, аммо улар тариллаган овозни эшитар-эшитмас, ётган ўринларидан сапчиб туриб кетишди. Болалар бир зумда ғордан ташқарига отилиб чиқишди ва ҳайратдан жойларида қотиб қолишди. Ғорга кираверишдаги майдончада Иихдан бошқа барча неандерталлар — барча қабила аъзолари ерга чалқанчасига тушишиб, чалпакдай бўлиб ётиб олишган, уларнинг нақ тепасида эса, ердан эллик метрлар чамаси юқорида, турган жойида деярли қимир ҳам этмасдан яшил вертолет ҳавода муаллақ турар эди. Ундан кўнгилга васваса соладиган узун арқон нарвонча осилиб турарди.

Қувончдан донг қотган болалар вертолетга қараганча қимир этмай қолишди.

Шу топда уларнинг қулоқларига тариллаган мотор овози орасидан жудаям таниш, аммо микрофонда сал ўзгариб келаётган бир овоз эшитилди:

— Сверчкова ва Тутарев, тезроқ самолётга чиқинглар! Ўзларинг билан ҳеч нарса олманглар. Уларни кейинроқ келиб олиб кетамиз. Тез, тез! Ота-оналарингиз ва дўстларингиз кутиб туришибди! Диққат, пастлаётибмиз!

Вертолет тариллаб яна пастлаша бошлади, энди унинг нарвончаси ердан бир ярим метрлар чамаси баландликда у ёқдан-бу ёққа саланглаб турар унга осилиб чиқиб олиш ҳеч гап бўлмай қолган эди.

Вова ва Галя ўринларидан дик этиб туришди-ю, вертолет томон чопиб кетишди. Албатта вертолет Каа муу қабиласи неандерталларининг баъзи биров-

ларида даҳшатли қўрқув ва бошқа бировларида эса қувонч ва ҳайрат пайдо қилган эди. Аслида бизнинг болаларга ҳам шу топда вертолет мўъжизадай бўлиб кўринаётгандир.

Агар неандерталларнинг орасида салгина саводлироғи бўлганида борми, кейинроқ Аль ва Офх исмли иккита ғалати махлуқнинг осмонга парвоз қилиб, меърожга кўтарилганлиги тарихини мана шу қояларга ўйиб ёзиб қўйган бўлур эди.

Мабодо бу неандерталлар орасида ақалли битта ҳаваскор рассом бўлганида ҳам, у ана шу тошга ўйиб ёзилган ёзувлар ёнига қаҳрамонларимизнинг тасвирини албатта чизиб қўйган бўлур эди. Шунда келажак авлод тарихчилари инсоният тараққиётининг энг пастки босқичида бўлган бу неандерталларнинг қаёқда ва қандай қилиб христиан динига эътиқод қилганларини ва улар қандай қилиб қояларга одамларнинг боши атрофида доира ёғду тасвири, оёқлари тагида ҳоч расми туширилган тасвирларни ўйганликларини билишга олмай узоқ бош қотириб юришган бўлишарди. Қояларда тасвири туширилган ҳоч расми — бу бор-йўғи гулхан белгисини билдирувчи бир-бирига мишгаштириб қўйилган иккита ўтин эканлиги, одамларнинг боши атрофига чизилган доира ёғду тасвири эса, Галя Сверчкова ва Вова Тутаревнинг боши тепасида айланиб турган вертолет паррагининг ялтираб кўриниши эканлигини тарихчилар дарров билиб олган бўлур эдилар.

Вова нарвонча ёнига биринчи бўлиб чопиб келди ва Каа муу қабиласи қироличасига бўлган ҳурмат юзасиданми, ёки шунчаки одоб сақлабми, «Галянинг етиб келишини кутиб турди ва нарвонча «зинапоялари»дан юқорига кўтарилишда ёрдамлашиб юборди.

Қиз ўта ҳаяжонланаётганидан нарвончага чиқас-тиб икки марта ерга йиқилиб тушай деди, ҳайрият, Вова уни ўз вақтида ушлаб қолиб бирон жойи лаг емади. Хуллас, Галя нарвончанинг энг юқори қисмига етганида кимнингдир кучли бир қўли унинг елкасидан, бошқа бир қўл эса бўйнидан қучоқлаб олди. Бир неча дақиқадан кейин эса Сверчкова ўзини вертолет кабинасида кўрди. У Владимир Исидорович Карцевнинг ҳаяжонли чеҳрасига кўзи тушди-ю, ҳушдан кетиб, ўзини ўриндиққа ташлади.

Владимир Исидорович уни ўзига келтириш учун уннаётган эди, аммо пастдан даҳшатли бир қичқириқ

эшитилиб қолди ва альпинист у ёқда нималар бўлаётганини билиш учун ўзини люк томонга урди.

Пастда гор томондан ҳамма ёғини юнг босган дивангир бир ёввойи одам бу томонга қараб чопиб келаётган эди. Унинг қўлида узун найза ялтираб кўриларди. Ёввойи чопиб келиб тўхтади ва у бир лаҳзага найза отишга шайланди. Буни кўрган ҳар қандай одам нарвонга чиқаётган Вова энди тамом бўлди, ўлиши тайин деб ўйлаши аниқ эди.

Вова ҳам бу қичқириқни эшитиб беихтиёр орқасига қайрилиб қараган эди, ўзига найза ўқталиб турган неандерталга кўзи тушди.

Бу Их эди.

— Жжуу, Их!— қичқирди бола ва кескин бир силкиниб ўзини четга олиб қолди. Шу он ёнгинасидан найза ғувиллаб ўтиб кетди.

Вова сўнгги дақиқада баданини аллақандай бир даҳшатли нарса куйдириб ўтгандай ҳис қилди. Кейин боланинг мадори кетиб, нарвонни ушлаб турган қўллари аста бўшаша бошлади.

Аммо, шу пайт, альпинист сифатида спорт мастери бўлиб қолмай, акробатика бўйича ҳам биринчи разрядли нишондор бўлган Карцев, чаққонлик билан вертолет люкидан ташқарига чиқди, оёқларини нарвонча ипларига чалмаштириб, пастга эгилди-ю, ерга қулаб кетай деб турган Вованинг қўлтиғидан ушлаб қолди ва бор кучи билан уни юқорига торта бошлади. Қони юзига уриб қизариб кетган Карцев чап қўлини боланинг белидан ўтказиб ушлаб мувозанатни сақлаб турди. Кейин ўнг қўли билан арқонни маҳкам ушлаганча, арқон ўралган оёғини пастга сирғалтириб нарвонча пояларига қўйиб олди. Энди у юқорига кўтарилиши, икки-уч минут ичида Вовани кабина ичига узатиши, ўзи ҳам ҳавога кўтарилса бошлаган вертолет кабинасига чиқиб олиши мумкин бўлиб қолган эди.

Владимир Исидорович бир оз ҳаяжонини босиб олгач, беихтиёр пастга қаради. Кўраётган нарсаларидан ҳайратланиб ҳуштак чалиб юборди, кейин секингина оҳ тортиб қўйди, «мабодо ҳар хил нарсалар кўзимга кўринмаётганмикан», деган ўйда чаккаларини ушлаб кўрди ва кўзларига дурбинни олиб келиб яна пастга қаради.

ОҚСҮВ ВОДИЙСИДАГИ МИСЛИ КҮРИЛМАГАН
ҲАЛОКАТ ВА БИР ЖУРНАЛИСТНИНГ КҮЗ
КҮРИБ ҚУЛОҚ ЭШИТМАГАН ДАРАЖАДА
МАРТАБАСИ ОШГАНЛИГИ ХУСУСИДА

Их бир лаҳза жойида қотиб турди-ю, ўлжасининг ерга қулаб тушмаслигига кўзи етгандан кейин аламиндан бўкириб юборди. Худди шу заҳоти унинг атрофида, гўё эртақлардагидек, қабиладошлари пайдо бўлиб уни ўраб олишди. Оломон сўйилларини ҳавода ўйнатиб, найзаларини силкитиб, унга томон бостириб кела бошлади. Их ҳам тириклайин қўлга тушмасдик учун ҳамлага тайёрланди.

Улар орасидаги масофа шунчалик қисқариб қолди, энди олишув бошланиб кетса ҳам бўлаверарди. Агар шу топда яқин атрофдаги тартибсиз турган қояларнинг ўртасида ҳамма ёқни ларзага солиб юборган даҳшатли бир овоз гумбурлаб қолмаганида, бу олишув албатта бўларди.

Владимир Исидоровичнинг кўзи олдида кунчиқар томондаги гранит тоғлар катта-катта бўлақларга бўлиниб гўё энди ҳеч кимга керак бўлмай қолгандек, аллақандай бир сирли куч измида пастга думалаб туша бошлади. Айни вақтда даҳшатдан жойида қимир этмай қолган ёввойи одамларнинг оёқлари остидаги ясси тоғ ҳам бирдан қимирлаб қоя бўлақлари ва бутазорлар билан бирга пастга қулай бошлади. Нендерталлар ёнида аллақаёқдан пайдо бўлиб қолган бир сиртлон иккита йирик тоғ эчкисининг шохларига панжалари билан ёпишиб олганча пастга қараб силжий бошлади.

Вертолет учувчиси билан Владимир Исидорович осмонга бурқираб отилиб чиққан қуюқ тўзон туфайли пастда бўлаётган мислсиз воқеанинг давомини кўролмай қолдилар. Улар инсоният тарихидаги бундай катта ҳалокатнинг яккаю ягона гувоҳлари бўлиб турганликларини ҳам билолмасдилар.

Энди вертолетдагиларнинг ҳам ҳаёти хавф остида эди, чунки осмонга кўтарилган қуюқ тўзон ичида кўриш қийинлашаётгани туфайли мўлжални йўқотиб қўйиш ва бирор қояга бориб урилиб чил-парчин бўлиб кетиш мумкин эди.

Воқеа юз берганига уч кун бўлди дегандагица

барча совет ва чет эл газеталарининг саҳифалари тоғда содир бўлган ана шу ҳалокат тўғрисидаги материаллар билан тўлиб-тошиб чиқа бошлади.

Радио орқали ҳар соатда бу улкан табиий офатнинг оқибатлари ва қўшни уч миллий давлат ҳукуматлари томонидан ҳалокат юз берган райондаги зиён-заҳматларни бартараф этиш учун кўрилаётган шошилиш чоралар тўғрисида узлуксиз ахборот бериб борилди.

Янги газеталарни қўлига олган одамнинг кўзи «Мисли кўрилмаган тоғ кўчкиси», «Альберт Арзанов чўққиси этакларидаги ҳалокат», «Тоғ-тошлар билан олишув», «Кеча ғоят улкан кўчки юз берган жойларда», «Инсон табиий офатга қарши курашда», «Дарё янги ўзанга қараб оқади», «Одамлар, қоялар, дарёлар», «Бир кечада пайдо бўлиб қолган кўл», «Мисли кўрилмаган хавф-хатар», «Ташвишли репортаж» каби ва шунга ўхшаш сарлавҳаларга тушар ва бутун дунёни ҳаяжонга солаётган бу воқеанинг тафсилоти ҳақида билиб олишга ошиқарди.

Аммо ҳамма нарсани эринмай ўқиб чиқишга одатланиб қолган синчков ва эпчил газетхонларгина «Ёшлар ахбороти» газетаси тўртинчи бетининг чапдан энг қуйи томонида жойлаштирилган кичкинагина бир ахборотни пайқаб қолиши мумкин эди. Ахборот нон-парель билан терилган бўлиб, «Ҳаводаги мардлик» деган янги сарлавҳа остида берилган эди.

«Мухбиримиз,— деб хабар қилганди газета,— яқинда ўз вертолетиди ҳалокат юз берган райондан қайтиб келган, фалокатдан бир кун олдин машҳур альпинист В. И. Карцев билан биргаликда ботаника экскурсияси вақтида тоғда адашиб қолиб кетган икита пионерни қидириб ўша томонларга бориб қолган Граждан ҳаво флотининг учувчиси У. Р. Раҳматов билан суҳбатда бўлди. Вертолетдагилар адашиб қолган Витя Гусаров ва Алла Сверчкинани излаб топиб олишди ва улар арқон нарвон орқали вертолет кабинасига чиқариб олинди. Бу операция вақтида қандайдир ёвуз ниятли номаълум шахс томонидан Владик чап елкасидан яраланди, бундан ўта ҳаяжонга тушган Аня эса ерга йиқилиб тушиб кетай деганида, бевосита вертолетнинг нарвончасида туриб чаққонлик билан қизга зарур ёрдам берган ўртоқ Карцевнинг кўрсатган мардлиги туфайли у эсон-омон сақлаб қолинди. Жабрланган болаларнинг ота-онала-

ри альпинистнинг мардлиги ва жонкуярлиги учун чин дилларидан миннатдорчилик изҳор қилдилар».

Синчков газетхонлар қаторига, қўшиб бўлмайдиган газетхонларга келсак, улар ҳам газета саҳифаларида авж олаётган ҳалокат тафсилотлари ва табиий офат билан олишувлар ҳақидаги ахборотларнинг ҳаммасини сабрсизлик билан ўқиб борардилар.

«Бешкент, кейин эса Қайрағоч кўпригидаги гидрометрик постларнинг қайд этиб кўрсатишича,— деб ёзилган эди газеталардан бирида,— тоғ дарёси Оқсувнинг оқими кўчкининг қуйи қисмида бутунлай тўхтаб қолаётган. Ўрикли тўғон ва Оқсувнинг жанубидаги кескин бурилиш ясаб оқадиган районларда дарё сувининг юзаси ниҳоятда пасайиб кетганлиги кузатилган. Кўчки силжиб тушган жой яқинида эса кўл пайдо бўла бошлади. Агар бу тўғонни тўсатдан сув юшиб кетгудек бўлса борми (афсуски, шундай эҳтимол хавфи ҳам йўқ эмас) 600 миллион кубометр сувнинг ҳаммаси шу водийда жойлашган жуда кўп қишлоқларни ва учта катта шаҳарни юшиб кетади.

Барча маҳаллий аҳоли бу ҳақда огоҳлантирилиб қўйилган. Инсон иродаси билан бу табиий офатнинг бартараф этилишига қаттиқ ишонаётган ерли аҳоли тўла хотирҳамлик сақлаб турибди».

«Табиий тўғон,— деб хабар беради бошқа бир газета,— яъни кўчки бир йўла 150 миллион кубометрга яқин гранит тош, шағал ва тупроқдан суриб келиб босган. Мамлакатимиздаги энг кекса сейсмологлардан бири Вениамин Витальевич Красноватоповолокскийнинг айтишича: «Оқсув кўчкиси табиатнинг энг ажойиб ва камдан-кам учрайдиган ҳодисаларидан бири бўлиб ҳисобланса ҳам, аммо уни табиатнинг қандайдир фавқулодда ҳодисаси деб айтиб бўлмайди. Бундай тоғ кўчкилари ва силжишлар Тожикистон территориясида ва мамлакатимизнинг бошқа районларида ҳам юз берганлиги фанга маълумдир.

Кўчки натижасида Оқсув водийси узра тушиб турган хавф масаласига келсак, В. В. Красноватоповолокскийнинг таъкидлашича, бундан ярим аср олдин Мурғобда юз берган Сарез кўчкиси ўн миллиард кубометрдан кўпроқ сифимга эга бўлган кўл ҳосил қилган эди. Табиий тўғон ўпирилиб Мурғоб водийсини сув босиб кетади деган хавотирлар асоссиз бўлиб чиққан эди. Бу хулоса кўп текширишлар натижасида ва фалокат юз бергандан кейин ўтган вақтнинг ўзи билан

ҳам исбот қилинди. Оқсув дарёси воҳасидаги бу тоғ кўчкиси ўз кўлами жиҳатидан тарихда мисли кўрилмаган миқёсга эга, бироқ водийни сув босиб кетиш хавфи айтарли даражада хавфли эмас ва бундан қўрқмаса ҳам бўлаверади».

Бир ой давомида газеталар узлуксиз равишда Оқсув водийси аҳолисининг табиий офатга қарши қаҳрамонона кураши ва натижада дарё сувининг янги ўзандан оқа бошлагани ҳамда шу билан бирга водийни сув босиш хавфи бартараф этилгани ҳақида қизиқарли ахборотлар бериб боришди.

Аммо, мисли кўрилмаган бундай катта ҳалокатга дучор бўлиб қолган Каа муу қабиласи неандерталларининг кейинги тақдири ҳақида на биронта газетада ва на бирор радио эшиттиришида бир оғиз ҳам сўз айтилмади. Бунинг устига, ана шу пайтларда «неандертал» сўзининг ўзи ҳам матбуот саҳифаларида қаламга олинмади ёки эфирда янграмади.

Махсус илмий журналларнинг бирида, пионерлар Галя Сверчкова ва Владимир Тутаревлар билан ўтказилган суҳбат чоғида «Агар астойдил қидирув ишлари олиб борилгудек бўлса, бизнинг замондошларимиз бўлиб яшаётган неандерталларнинг изларини ҳозир ҳам топиб олиш имкони йўқ эмас», деган тахмин баён этилди. Бу ҳақда қисқагина ахборот эълон қилинганида, у турли мутахассис олимлар орасида, шунингдек, ўзларининг энг қадимги аجدодларини бир оз бўлса ҳам қадрлай оладиган халқларнинг барча табақалари орасида ҳам чинакам шов-шувга сабаб бўлиб кетди.

Айтгандай, қиссамиз ўқувчиларини ҳозир ҳамма нарсадан кўра шу масала, яъни: «Ёшлар ахбороти»да ёрқин ва аниқ тавсифлаб берилган ўша машҳур вертолёт эпопеясида кийин қаҳрамонларимизнинг ҳоли нималар кечди экан?»— деган савол кўпроқ қизиқтирса керак.

АЖОЙИБ НАЗАРИЯЛАР КЛУБИДА БЎЛИБ УТГАН
ҒАРОЙИБ МУНОЗАРАЛАР, МАШҲУР
АЛЬПИНИСТНИНГ СОВҒАСИ ВА ЧАРЛЬЗ
УИЛЬЯМ ШИФФОРДНИНГ СИРИ ХУСУСИДА

АНҚнинг нималигини ҳозир ҳатто мактабда ўқи-
маган бўлса ҳам ўн ёшга кирган ҳар бир бола яхши
билади.

«Ёшлар ахбороти» газетасининг барча ўқувчилари
ва унинг мухлислари эндиликда машҳур бўлиб кет-
ган бу газета саҳифаларидан кўз узолмай қолишди.
Ундаги баҳсларда вертолётга қараб отилган ўша най-
зани айрим мутаассиб — шубҳачилар нафрат билан
«неандертал найзаси» деб, айрим романтик кайфият-
ли кишилар эса «Ихнинг найзаси» деб аташ лозим-
лиги хусусида қарийб ярим йилдан бери фикр юри-
тиларди (ким билсин уларнинг ҳаяжони ҳали ҳам
босилмагандир).

Ҳақиқатан ҳам газетхонларнинг энг сеvimли газе-
таси бўлган «Ёшлар ахбороти» саҳифаларида «Ажо-
ийб назариялар» клуби ташаббуси билан ўтказилган
баҳслашувларда озмунча найзалар синди, дейсиз.

Баҳсчилар асосан иккита қарама-қарши гуруҳга
бўлинди. — «АИБ» (Албатта, Их Бўлган) томон-
дагилар гуруҳи» ва ИИБ (Иўқ, Их Бўлмаган)
дегувчилар.

Табиийки, «АИБ» тарафдорлари Каа муу қабила-
сининг мавжудлигига ишонишар ва бунинг исботи
учун Галя Сверчкова, Вова Тутарев, Владимир Иси-
дорович Карцев ва вертолётчи Умар Раҳматовнинг
гувоҳликларини рўқач қилиб кўрсатишарди.

«Бунинг ҳаммаси сафсата! — норозилик билдири-
шарди бунга шубҳа қилувчилар. — Бу ҳақда ҳар қан-
ча гапиравериш мумкин, аммо фан фактларга таяниб
иш кўради. Бизга, ўша тирик Ихни кўрсатинглар-чи,
кейин назариянгизга ишонайлик. Бизга ҳеч бўлмаса
чалажон бўлса ҳам Кшуани кўрсатинг-чи, биз сўнг
ўзимизнинг узоқни кўра олмаслигимизга иқдор бўлай-
лик. Қолаверса, яна Их найзасини кўрсатинг, Каа
муу қабиласи музейини ташкил этинг ва биз ўшанда
ўзимизнинг мағлуб бўлганимизни тан олайлик».

«Аҳа, ҳали шунақами! — дея қизишиб кетишди
«АИБ» гуруҳи тарафдорлари. — Сизларга ашъевий

далиллар кўрсатиш зарур бўлиб қолдими? Ахир бу, қўрқоқликларингизнинг белгиси-ку! Бундай далиллар ҳозир агар сизнинг «гумонлар столи»нгиз устида ётган тақдирда оғайниларингиздан қайси бири ҳам Каа муу қабиласи ҳеч қачон бўлган эмас, деб тахмин қилишга журъат қила оларди. Унда бу ҳақда баҳслашиб ўтиришга ҳам ҳожат қолмасди. Энди бўлса, сизларга: «Ҳеч қанақа Каа муу бўлмаган! Ҳеч қанақа Ихх ҳам бўлмаган!» дея қайсарлик қилиб жар солиш осон бўлиб турибди. Сизлар бу билимларингиз билан ҳеч қачон узоққа бора олмайсизлар. —

Агар ҳамма олимлар ҳам худди сизлардай фикр юритишганида борми, бу олам қанча-қанча нарсаларни қўлдан бой бериб қўйган бўларди бу вақтгача! Биргина мисол: Гомерни бир эслаб кўринг-а!

Ахир, унинг машҳур «Илиада»сига бутун бир икки аср мобайнида оддийгина эртақ деб қаралиб келинди. Тўғри, у гениал асар эди, аммо барибир эртақ эди! Хўш? Бу эртақни ўқиб, унга ишонганлар ҳам бўлдими? Ҳа, фақат у ишонди. Бунга етти ёшлигидаёқ ишонганди! Ва ўшандаёқ катта бўлганимда албатта, афсонавий Трояни ва Приам шоҳ хазинасини топаман деб онт ичди. Хўш? У улғайди ва ҳақиқатан ҳам у Приам шоҳ хазинасини излаб топди!

Балки, сиз Генрих Шлиман, ҳақида бирон нима эшитгандирсиз? Бўлмаса эшитинг:

Бу одам ҳатто хаёлий образларда ҳам қандайдир ҳақиқат уруғи мавжудлигини, ҳатто афсоналарга ҳам баъзан ишониш кераклигини бутун дунёга исбот қилди.

Еврипид ҳақида-чи? Агар билсангиз, у олим ҳам, археолог ҳам эмас. У қадимги грек драматурги, аниқроқ қилиб айтганда, классиги. Аммо унинг «Ифигения Таврида» деган трагедиясини ўқиган одам унга ишонмаган. Яъни шоҳ Агаменон Ифигениянинг қизи бўлмиш бош қоҳина Артемиданинг ҳақиқатан ҳам бўлгани ва ҳақиқатан ҳам унинг худо йўлига қурбон қилинганига ҳеч ким ишонмаган. Брауронда улуғ Еврипид эслатиб ўтган Артемида ибодатхонаси мавжуд бўлганлигига ҳам ҳеч ким ишонмаган. Бу ибодатхона яқинида булоқ бўлганига ва аёллар Артемидага атаган ҳадяларини ана шу булоққа ташлаганларига ҳам ҳеч ким ишонмаган. Буларнинг ҳаммасини Еврипид ўйлаб чиқарган уйдирма, яъни юксак фантазиясининг маҳсули деб қаралган.

Хўш, кейин нима бўлди? Еврипидга ишонадиган одамлар ҳам топилиб қолди. Улар Браурондаги Артемида ибодатхонасини машҳур Парфенон ибодатхонасидан ҳам мукамалроқ экан, деб топишди. Унда Артемида шарафига ўтказиладиган наврўз байрами муносабати билан тасвирланган «брауроний» барельефи» борлигини ҳам аниқлашди. Улар тубида ҳар хил безаклар ҳамда Артемида ва Зевс қиёфаси тасвирланган кичик митти ҳайкалчалар уюми қолдиқларини ҳам топишди. Ҳатто улар Артемидага эрамиздан олдинги 480 йилда инъом этилган бир бронза кўзгунинг Гипилла деган аёлга тегишли эканлигини ҳам аниқлашди. Қолаверса, олимлар Брауронда Ифигениянинг қабрини топишди дейишга ҳам асос бор! Мана, сизга Еврипид эртаклари. Мана сизга, афсоналарга ишонмаслик. Уялинглар-э шубҳачилар!»

«Яхши,— деб жилмайишди «ИИБ» вакиллари,— гўёки биз бир неча дақиқа бўлса ҳам сиз келтирган мисолларга ишондик ҳам дейлик. Аммо бронтозавр билан бўлган ўша кулгили воқеа тарихи ҳақида нима дейсиз? Сиз Вова Тутарев ва Галя Сверчкова-нинг тирик бронтозаврни кўрганига ҳақиқатан ҳам ишонасизми? Яъни: кичкинагина пионерларнинг эрамиздан олдинги даврга оид бўлган ўша ҳайвон билан тушган расми бордир балки сизда? Бундан чиқдики, бронтозавр атайлаб Вова ва Галя билан учрашиш мақсадида юз эллик йилдан бери бу водийда думини судраб юрган экан-да, а? Шундайми?»

«Бу гапларингизга жавоб қайтармаса ҳам бўлади, аммо сизларга йилда атиги бир марта бўлса ҳам газета ўқиб туришга маслаҳат берамиз,— дейишди киноя билан шавкатли «АИБ» тарафдорлари.— «Комсомольская правда» газетасини олинг-да, ундан 1963 йил 26 октябрь сонини топиб ўқинг, ўшанда «Мэн штати махлуқи» деган сарлавҳа остида берилган ажойиб мақолага кўзингиз тушади. Сиз, ундан 1963 йилнинг 3 августида Канада ва АҚШ чегаралари ўртасида жойлашган Ютопия қўли соҳиллари яқинидаги Мэн штатига қарашли Испорт шаҳри районидан узоқ вақтлардан бери миш-миш бўлиб юрган аллақандай бир махлуқ топилганлигини билиб оласиз. Нима қилипти дейсизми? Махлуқни отиб олишипти ва ҳатто унинг ўлигини Испортда, Портлондаги ярмаркада ва АҚШнинг бошқа шаҳарларида ҳам намойиш қилиб кўрсатишипти!

Махлуқнинг узунлиги тўққиз метр, вазни эса ўн бир тоннага яқин бўлиб, унинг барча белгиларига қараганда, у бундан миллион йил олдин қирилиб кетган геозаврнинг худди ўзгинаси экан!

Лохнесс деган махлуқ-чи? У ҳақда икки юз йилдан бери гўё бир афсонадай гапириб юришади, у эса ҳозир ҳам бор экан, аҳён-аҳёнда одамларга кўриниш берар ва сувга чўкиб ўлганларни еб тирикчилик қиларкан! Бу қанақа махлуқ дейсизми? Плезиозавр, тирик тош! Айтмоқчи: плезиозаврни суратга ҳам олишибди! Ҳатто нозиккина қилиб, унга Несси дея ном ҳам қўйишибди. Яна қандай саволларингиз бор?»

Ноумид мутахассисларда яна янги-янги «саволлар» пайдо бўлди, улар неандерталлар ва бронтозаврлар ҳақида тортишишди.

Бу ҳолни кўриб Галя Сверчкова билан Вова Тутарев фақат жилмайишиб қўя қолишарди. Гарчи бир пайтлар «ИИБ»чилардан кимдир биров, Қаа муу қабиласи билан боғлиқ бўлган ҳикоялар бошидан охиригача болалар томонидан ўйлаб чиқарилган бир уйдирмадан бошқа нарсаси эмас, деган фикрни билдирган бўлса ҳам, бу ерда ким ҳақу ким ноҳақ эканлиги бошқалардан кўра кўпроқ болаларга маълум эди.

Яқинда Вова уйига терисига сигмай кириб келди. У қўлида газетанинг янги сонини ушлаб олган эди. Бола отасига ҳали босмахона бўёғи анқиб турган газетани узатди-да, чуқур нафас олиб, деди:

— Дадажон, мана буни бир ўқиб кўринг-а!

Леонид Васильевич газетани қўлига олиб, қизил қалам билан белги уриб қўйилган мақолани овозини чиқариб ўқий бошлади:

«Номаълум денгиз ҳайвони. Сантьяго, ўн саккизинчи июнь, ТАСС. Магальянес (Чили) вилоятида Тинч океани тўлқинлари қирғоққа чиқариб ташлаган номаълум денгиз ҳайвонининг ўлиги топиб олинди. «Гольпе» газетасининг хабар беришича, унинг вазни тахминан икки тонна, узунлиги олти метр, эни эса икки метр келади. Ҳайвоннинг бош қисмида иккита сузгич қаноти, бешта панжаси ва тирноқлари бўлиб, у одам қўлига жуда ўхшаб кетади, қўйруқ қисмидаги қолган иккита сузгичи эса ундай панжаларга эга эмас. Ҳайвоннинг бош тузилиши чўзинчоқ шаклда, жағларида учта катта-катта қозиқ тишлари бор.

Бу ғалати топилдиқ Чили олимлари томонидан батафсил ўрганилмоқда».

— Зўр-а, тўғрими?!— деди Вова кўзлари ёниб.

— Нимаси зўр?— елкасини қисди отаси.

— Нега ундай дейсиз? Биз, Галя билан буни кўриб ибтидоий одамларнинг энг қадимий аجدодларидан бўлса керак деб ўйлагандик.

— Тирноқлари маникюр қилинмаганмикин ишқилиб, буни кўришмадимикин улар? Нега энди сен буни одамнинг энг қадимги аждоди шу деб ўйлаяпсан-а? Унда бизнинг севимли одамсимон маймунларимизнинг ҳоли нима кечади?

— Илгарилари шундай деб ҳисоблашарди, ҳозир...

— Ҳозир ҳам шундай деб ҳисоблашади.

— Бунинг ҳаммаси вақтинча. Бу ҳайвонни роса ўрганиб чиққанларидан сўнг шу нарса маълум бўлиб қоладики, маймунлар ҳам асли ана шу ҳайвондан келиб чиққан ва... бора-бора...

— Вова, менга қара,— деди Леонид Васильевич унинг кўзларига тикилганча,— сизлар Галя билан ўша сирли ўн панжали оёқ изларини кўриб қолиб, уни қидираётганларингда, балки биз аجدодларимиз изига тушиб қолмадикмикан деган фикр туғилмади-ми сенларда? Ахир, аждодларимиз ҳам шуларга яқин бўлиши мумкин эди-ку, тўғрими? Нега жим бўлиб қолдинг? Қани гапирсанг-чи?

Вова жим эди. У ҳеч нарса демай, деворга осиглиқ гилам устида илиниб турган бир жуфт каттакон ботинкага кўз тикди. Врачлар энди ҳамма хавф орқада қолди, деб Вовага уйга рухсат берган куни бу ботинкани Владимир Исидоровичнинг ўзи унга олиб келган эди. Қарцев худди ўша куни уларнинг уйларига келиб ҳаммани ҳайратда қолдириб, боланинг оёқларига мутлақо тўғри келмайдиган мана шу ботинкани унга тантанавор равишда топшириб кетган эди. Вова олдинига ҳеч нарсага тушуна олмай, бу машҳур альпинистга фақат бақрайиб қараб тураверди. Аммо сўнгроқ бунинг ҳаммаси равшан бўлди. Қарцев ботинкани айрим одамларнинг шубҳаларини тарқатиб юбориш учун атайлаб совға қилаётганлигини кейин тортини-тортина айтиб берди. Гап шундаки, деб тушунтирган эди у, яъни ўша йўқолиб қолган пионерларни қидиришга тоққа борганларида машаққатли йўлларни айтиб мана шу ботинка билан босиб ўтишга тўғри келган. Ўша пайтда Қарцев Вова билан Галя ухлаб ётган форнинг шундоққина ёнгинасида турганлигини хаёлига ҳам келтирмаган эди, Аммо Вова

унга ўша ўн оёқли сирли махлуқ излари тарихи тўғрисида гапириб бераётганида, Карцевга ҳаммаси аён бўлган эди: неандерталлар шубҳасиз унинг ботинкаси қолдирган изларни кўриб ҳайратдан қотиб қолишган, бунинг исботи учун ботинка таглилига ўрнатилган тишчаларнинг жойлашув тартибини қараб чиқилса бунга бемалол иқдор бўлиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам, ўша ерда топилган излар билан боғлиқ саргузаштлар тўғрисида бир эсдалик сифатида у, мана шу ботинкасини Вовага совға қилиб олиб келган экан. Вова Карцевнинг ҳикоясидан кейин чеккан азиятларини уялиб ўйлар экан, ҳамон гилам устида осиглиқ турган ботинкаларга қараб турар ва сукут сақлар эди. Бола буларнинг ҳаммаси ҳақида кейин Галяга гапириб берганида, у аввал ишонмади, сўнг мени калака қилаётган бўлсанг керак, ростини айт, деб ёлворди. Бироқ у бўлган гапни рўйи-рост айтаётгани ҳақида қасам ичди. Хўш, кейин нима бўлди денг? Қиз йиғлаб юборди!

— Ахир, бу ҳақда газеталарда ҳам ёзишди-ку,— деди бола охири жимликни бузиб.— Мана, қара: «Сантьяго, ТАСС, ўн саккизинчи июнь...»

— Э-э... бу оддий газетадаги «миш-миш»лар!

— «Миш-миш» бўлса ҳам, чакана «миш-миш» эмас, вазни икки тонна, узунлиги олти метр келади-ган бир нарса ҳақида гап кетяпти бу ерда!

— Бу шунчаки «шов-шув»ни яхши кўрадиган Чили журналистларининг уйдирмасидан бошқа нарса эмас деяпман сенга!

— Сен энди «шов-шув»ларни унча хуш кўрмай қолдинг-да, шундайми?

— Ҳмм... Агар ҳаммасини ўз кўзинг билан кўрсанг унда бошқа гап...

— Оббо сен-эй,— хўрсинди Вова.

— Нега энди фақат мен эканман?— дея елкасини қисди Леонид Васильевич.— Бу масалада олимларнинг фикрига ҳам қулоқ солинса ёмон бўлмас?

У ёзув столининг тортмасидан титкилай-титкилай, эскирган бир газетани чиқарди. Вованинг кўзи ундаги лотинча ҳарфлар ва қандайдир соқолли кишиларнинг рангли суратига тушди.

— Нима бу?— сўради Вова.

— «Дейли телеграф»нинг охириги сонларидан бири. Бу суратдагиларни кўряпсанми?

— Соқоллиларними?

— Ҳа соқоллиларни, уларнинг орасида бир аёл ҳам бор. Яхшилаб разм солгин-а, бу одамлар сенинг Ихингга бевосита алоқадор одамлар.

— Нима?! Ихнга дедингизми?— ажабланди Вова.— Уларга Ихнинг нима алоқаси бор?

— Эшит. Сенга тушунарли бўлсин учун атайлаб секин ўқийман.

Отасининг бу ҳийласининг маъноси шундан иборат эдики, отаси ҳали инглизчани яхши билмайдиган ўғлининг ҳижолат тортишини истамасди. Аммо Вова отасининг бу ҳийласига эътибор ҳам қилмади. У мақоланинг мазмунини англаб олишга бутунлай берилиб кетган эди. Мақола: «Магистр Чарльз Уильям Шиффорд сирларининг калити» деб аталарди.

Мана унинг сўзма-сўз, биринчи ҳарфидан то охиригача бўлган мазмуни:

«Мухбиримиз Гарри Мак-Доуэллс Москвадан, яъни у ерда яқиндагина ўз ишини тамомлаган антрополог ва палеонтологларнинг халқаро (Ўрта Осиёда неандерталларнинг бутун бир қабиласи топилганлиги билан боғлиқ бўлган шов-шувга бағишланган) симпозиумидан қайтгач, у машҳур антрополог олим мистер Эндрь Грегори Каллифакс томонидан қабул қилинди ва у билан узоқ муддат суҳбат олиб борди.

Суҳбат давомида Гарри Мак-Доуэллс мистер Эндрь Грегори Каллифаксга неандерталлар билан боғлиқ бўлган шов-шувга доир бир неча саволлар берди. Бу йирик олимнинг берган жавоблари, бизнинг фикримизча, «Дейли телеграф»нинг ҳурматли ўқувчилари орасида жуда катта қизиқишга эга бўлгани учун ҳам, редакция Эндрь Г. Каллифакснинг бажонидил розилиги билан ушбу суҳбатнинг қисқартирилган стенографик вариантини босиб чиқарди. Қуйида мухбиримизнинг саволлари ва Эндрь Г. Каллифакснинг жавоблари текстини берамиз.

Савол: Москва симпозиуми ҳақидаги фикрларингиз?

Жавоб: Одам ва ҳайвонот дунёсининг келиб чиқиши тўғрисидаги ҳозирги замон фани нуқтаи назаридан олиб қараганда симпозиум шубҳасиз катта аҳамиятга эгадир, чунки кейинги ўн йил ичида бу соҳада турли хил қарашларга эга бўлган олимлар бу ерда биринчи марта учрашдилар ва бундай фикр алмашувлар албатта ўз ижобий натижаларини беради деб ўйлайман. Олий даражада ўтган бу учрашув ташки-

лотчилари томонидан менга юборилган таклифнома-ни қабул этишимга фақат бетоблигим халақит бериб қолди. Аммо неандерталларнинг топилишига доир менинг фикрларим, сипозиумда ҳамкасбларим томонидан билдирилган фикрларнинг ҳаммасидан ҳам жиддий фарқ қилади.

Савол: Сиз инсониятнинг ҳозирги тараққиёт босқичида ўтмиш аجدодларимизнинг бирорта вакилини учратиб қолиш мумкинлигига қандай қарайсиз.

Жавоб: Шундай бўлиши мумкин деб ҳисоблайман. Аммо, мен бир вақтлар мамлакатимизни оёққа турғизган бир воқеага эътиборингизни жалб этмоқчиман.

Савол: Сиз президентнинг ўлдирилишини кўзда тута...

Жавоб: Йўқ, мен медицина магистри Чарльз Уильям Шиффорднинг экспедициясини кўзда тутаётиман.

Савол: Кечирасиз, бу ерда бир оз тушунтириш бериб ўтсангиз, чунки мен, масалан, ҳар куни бир неча тилларда чиқариладиган ўнларча газеталарни ўқиб чиқаману, аммо Чарльз Уильям Шиффорд ҳақида бирон нарса учратмаганман. Гап қайси экспедиция устида кетаётипти?

Жавоб: Бир минг етти юз тўқсон иккинчи йилнинг ўн тўққизинчи апрелида бошланган экспедиция тўғрисида.

Савол: Кечиринг, сиз ҳали унчалик тузалиб кетмаганга ўхшайсиз? Яхшиси, рухсатингиз билан газет-хонлар номидан...

Жавоб: Шошманг, Гарри, сиз билан шунчалик гаплашиб ўтирганимга шукур қилинг. Биласизки, сиздақаларни жиним кўп ёқтирмайди, аммо бу ерда неандерталлар билан боғлиқ бўлган гаплар чалкаш бўлиб кетганлиги туфайли афсуски, мен сиз каби бир «ёввойи» билан бу тўғрида бир-икки оғиз гаплашиб олишни маъқул топиб турибман. Наҳотки, сиз магистр Чарльз Уильям Шиффорд ҳақида ҳеч нарса эшитмаган бўлсангиз?

Савол: Саволни мен эмас, сиз беряпсиз шекилли?

Жавоб: Ҳар қалай сезгир экансиз. Майли, бошланғич маълумот тариқасида баъзи гапларни сизга айтиб берай. Магистр Чарльз Уильям Шиффорд олти-та ҳамроҳи билан боя айтиб ўтганимдай бир минг етти юз тўқсон иккинчи йилнинг апрелида фармокологияда фойдаланиладиган фавқулодда катта қий-

матга эга бўлган икки-уч хил гиёҳ топиб келиш учун Помир ва Тибет тоғларига экспедицияга жўнаб кетади. Бу экспедициянинг тақдири ҳақидаги охирги маълумот эса бир минг етти юз тўқсон учинчи йилнинг август ойида олинади ва ўша вақтдаги газеталарда мана шу фотосурат пайдо бўлган эди. (**Редакциядан: гап газетамизнинг шу бугунги сониди берилаётган фотосурат ҳақида бораётинти.**)

Савол: Мен мана бу сурат билан, яъни тахмин қилишимча қадимги гравюрадан кўчириб олинган сурат билан, суҳбатимиз орасидаги ўзаро боғлиниш борлигини кўрмайпман.

Жавоб: Агар газета ходимларининг ўзи ҳам бу масалада бирор нарсага тушунолганида ғоят ажабланарли ҳол бўлган бўлур эди. Ушбу расм тагида берилган (1793 йилда газеталарда фотосурат бошилганига сизнинг ҳам ишонишингиз етмай турувди энди) мақолачада йўл бошловчилар томонидан олинган ахборотларга қараганда Чарльз Уильям Шиффорд экспедициясининг барча аъзолари катта қор кўчкиси вақтида тубсиз жарга қулаб ҳалок бўлган дейилади. Тушунгандирсиз?

Савол: Яна саволни сиз беряпсиз. Аммо, мен сўрамоқчийдимки: яъни ҳмм.. магистр Шиффорд воқеасининг неандерталлар воқеаси билан қандай алоқаси бор?

Жавоб: Бир пиёлагина кофе ичсангиз қалай бўларкин?

Савол: Бажону дил, агар бу мени қизиқтирётган ва ишончим комилки «Дейли телеграф» газетаси ўқувчиларини ҳам қизиқтирадиган ушбу масалага бирор равшанлик киритишга ёрдами тегса. Хўш, кейинчи?

Жавоб: Шунга имоним комилки, Шиффорд экспедицияси аъзоларининг барчаси ҳалок бўлиб кетган эмас! Қамида улардан икkitаси тирик қолган ва улардан бири аёл бўлган.

Савол: Шундай дейлик ҳам, лекин бунинг нима алоқа...

Жавоб: Икки киши тирик қолган, аммо улар биз томонларга қайтиб келиша олмай, ўша фалокат рўй берган водийда яшай бошлашган. Вақт ўтиши билан улар ёввойилашган. Кейин улар ўзидан кўпайиб табиат қўйнида ўз-ўзича тарбияланаверишган. Кейин эса, уларнинг ҳам болалари дунёга келган ва ҳоказо.

ва ҳоказо, Умуман, менинг ҳисобимча ҳозир у ерда Шиффордларнинг олтинчи авлоди яшаётган бўлиши керак. Тушунарлими?

Савол: Фикрингизга аниқлик киритсангиз?!

Жавоб: Хўп, тайёрман: Қаа муу қабиласи ва унинг бошлиғи — буларнинг ҳаммаси магистр Чарльз Уильям Шиффорднинг авлодларидир! Мана бу олим билан ўша Их исмли қабила бошлиғини бир-бирига солиштириб, уларнинг ўхшашлигига бир эътибор бериб кўринг-а. Шунда ҳаммаси сизга равшан бўлади-қўяди.

Савол: Умид қиламанки, Сиз гравюрадан кўчирилган ушбу фотосуратни газетамизда босиб чиқаришга рухсат этасиз ва бу билан «Дейли телеграф» ўқувчиларининг бу ўхшашликни ўз кўзлари билан кўриб, ишонч ҳосил қилишларига имконият яратиб бера-сиз.

Жавоб: Билганингизни қилинг! Фақат Чарльз Уильям Шиффорднинг осилган жағларига ва юз эллик йил мобайнида ташқи дунёдан батамом ажралиб қолган ҳар қандай одамнинг ҳам ёввойилашиб кетиши ҳеч гап эмаслигига алоҳида эътибор беришсин».

Вова отаси ўқиб бераётган бу ахборотнинг ҳар бир сўзини ғоятда ҳушёрлик билан, жимгина тинглаб турди.

— Хўш, энди болажоним, бор кўчага чиқиб бир ўйнаб кел. Мен эса, газетанинг бугунги сонига петит билан нақ бир юз йигирма қатор келадиган лавҳа ёзиб беришим керак.— Отаси ўғлининг тўзиб кетган сочларини тўғриларкан, яна қўшиб қўйди:— Менинг тинмагур нонпарелгинам... Умуман, энди сени ҳатто петит деб атаса ҳам бўлар дейман... Ёки, йўқ — корпус деб аташ керак. Оч корпус!

На узбекском языке

Для среднего школьного возраста

ЛЕВ БЕЛОВ

ЫЙХ ПОНИДАЕТ ПЕЩЕРУ

Повесть

Перевод с издания издательства «Бш гвардия», 1965 г.

Редактор И. Мирзамаҳмудов
Рассом Э. Нигай
Расмлар редактори М. Нарпузас
Техн. редактор Э. Саидов
Корректор С. Тоҳирова

ИБ № 2474.

Босмахонага берилди 11.03.84. Босишга рухсат этилди 16.07.84.
Формати 84×108¹/₃₂. Босмахонага қогози № 3. Мактаб гар-
нитур. Юқори босма. Шартли босма л. 10.08. Шартли кр.- оттиск
10,5. Нашр л. 11,16. Тиражи 60000. Заказ № 3321. Баҳоси 35 т.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

• Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмахонаси. ГСП, Тошкент, «Правда Вос-
тока», 26,